

ÚVELŐDÉSTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK

48. szám.

KERESZTELŐ, ÁZASSÁG ÉS TEMETÉS MAGYARORSZÁGON

1600—1630.

IRTA

WEICHHART GABRIELLA

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA R. T.

1911.

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK

48. szám.

KERESZTELŐ, HÁZASSÁG ÉS TEMETÉS MAGYARORSZÁGON

1600—1630.

IRTA

WEICHHART GABRIELLA

BUDAPEST
STEPHANEUM NYOMDA R. T.
1911.

TARTALOM.

III. FEJEZET.

Temetés.

RÖVIDITÉSEK MAGYARÁZATA.

Acsády: Széchy Mária. = *Acsády Ignác:* Széchy Mária. (Magy. tört. életr. 1885.)
Árpádia. = Árpádia honi történetek zsebkönyve. Szerk. *Kovacsóczy Mihály.* (1833, 1835, 1838.)
Arch. Ért. = Archaeologiai Értesítő (új folyam).
Balassa lt. = M. N. Múz.: b. Balassa cs. levéltára.
Barkóczy lt. = M. N. Múz.: gr. Barkóczy cs. levéltára.
Berényi lt. = M. N. Múz.: gr. Berényi cs. levéltára.
Bethl. G. pol. lev. = *Szilágyi Sándor:* Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. 1879.
Bethlen lt. = M. N. Múz.: gr. Bethlen cs. levéltára.
Békefi: Sárospataki tv. = *Békefi Remig:* A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényei. (Ért. a tört. tud. köréből. XVIII. k. 3. sz.)
Deák: Wess. A. lev. = *Deák Farkas:* Wesselényi Anna özvegy Csáky Istvánné életrajza és levelezése. 1875.
Demkó: A fmi városok életéről. = *Demkó Kálmán:* A felsőmagyarországi városok életéről a XV—XVII. században.
Dézsi: Sz. Molnár A. = *Dézsi Lajos:* Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. 1898.
Erd. Múz. = Az Erdélyi múzeum-egylet bölcselet-, nyelv- és történelemtudományi szakosztályának kiadványai. (1884 óta.)
Erd. T. Ad. = *Gr. Mikó Imre:* Erdélyi Történelmi Adatok. I—IV.
E. O. E. = Erdélyi Országgyűlési Emlékek. (M. H. H. III. osztály.)
Ethn. = Ethnographia.
Forgách lt. = M. N. Múz.: gr. Forgách cs. levéltára.
Gy. T. és R. F. = Győri Történelmi és Régészeti Füzetek. I—IV. k.
Ipolyi: Nyáry Krisztina. = *Ipolyi Arnold:* Bedegi Nyáry Krisztina. (Magy. tört. életr. 1887.)
Kállay lt. = M. N. Múz.: Kállay cs. levéltára.
Károlyi ot. = A nagykárolyi gr. Károlyi család oklevéltára.
Kemény: Önéletirás. = Kemény János Önéletirása. (Szalay L.: Magy. tört. eml. I. k.)
Koncz: Bethl. G. végr. = *Koncz József:* Bethlen Gábor fejedelem végrendelete. (Különlenyomat az Erdélyi Hiradóból.)
Kubinyi: Thurzó Imre. = *Kubinyi Miklós:* Thurzó Imre. (Magy. tört. életr. 1888.)
Magy. Oklsz. = *Szamota-Zolnai:* Magyar Oklevélszótár.
Magy. tört. életr. = Magyar Történelmi Életrajzok.
M. Gazdt. Sz. = Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle.
M. H. H. = Monumenta Hungariae Historica; Dipl. = diplomataria (I. oszt.), Script. = scriptores. (II. oszt.)
M. H. L. = Magyar Hölgyek Levelei 1515—1709-ig. Közli: *Deák Farkas.* (Magyar Leveles Tár II. kötete.)
M. N. Múz. lt. Tany. = Magyar Nemzeti Múzeumi levéltár: Törzsanyag.
Motesiczky lt. = M. N. Múz.: Motesiczky cs. levéltára.
M. T. T. = Magyar Történelmi Tár. (Régi folyam: I—XII, új folyam: I—XIII.)
Papp: Tört. L. = *K. Papp Miklós:* Történeti Lapok I—III.

Perényi lt. = M. N. Múz. : b. Perényi cs. levéltára.
R. = *b. Radvánszky Béla :* Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. sz.-ban. I—III.
Radv. u. és sz. = *b. Radvánszky Béla :* Udvartartás és számadáskönyvek. (Házi történelmünk emlékei. I. oszt.)
Rimay J. Lev. = *Ipolyi Arnold :* Rimay János államiratai és levelezése.
Rumy : Mon. Hung. = *Rumy Károly György :* Monumenta Hungarica, azaz magyar emlékezetes irások. I—III.
Sz. = Századok.
Szabó : R. M. K. = *Szabó Károly :* Régi Magyar Könyvtár.
Szék. ot. = Székely oklevéltár.
Széll : Bessenyey cs. = *Széll Farkas :* A nagybesenyői Bessenyey-család története. 1890.
Szilágyi : Bethl. G. síreml. = *Szilágyi Sándor :* Bethlen Gábor fehérvári síremléke és alapítványai. (Értek. a tört. tud. köréből. XI. k. 6. sz.)
Teleky lt. = M. N. Múz. : gr. Teleky cs. nagyzabláthi levéltára.
Thurzó Gy. lev. nejéhez. = Bethlenfalvi gr. Thurzó György levelei nejéhez czoborszentmihályi Czobor Ezsébethez. Közrebocsátja gr. Zichy Edmund megbizásából *Kubinyi Miklós.* 1876.
T. M. Á. O. = Török-magyarkori államokmánytár. (T. M. T. E. III—IX.)
T. M. T. E. = Török-magyarkori történelmi emlékek.
T. T. = Történelmi Tár.
Új M. Múz. = Új Magyar Múzeum. 1850—60.
Vajda : Dániel cs. = A vargyasi Dániel család közpályán és a magánéletben. Szerkeszti : *dr. Vajda Emil.*

ELŐSZÓ.

Értekezésem megirásánál a magyar társadalmi élet néhány mozzanatának ismertetését tűztem ki célul, a XVII. század első három évtizedére vonatkozó forrásokat véve alapul. A keresztelőnél, házasságkötésnél és temetésnél követett szokásokkal foglalkoztam. Ezek közül a házasságkötésnél és temetésnél követett szokások az említett korban sok tekintetben sajátosak lévén, érdekes megismerésük. A teljesség kedvéért szóltam a keresztelőről is, mert így a társadalmi életnek e három mozzanatát — abból a szempontból, hogy egyházi szertartással kapcsolatosak — egy nagyobb egységbe foglalhattam s ennélfogva mint kerekded egész állítható e rész a családi- és társasélet mellé. Minthogy a társadalmi élet csak lassan változott, az itt felállított időbeli határok természetesen nem tekintendők korszakot jelölőknek. Felállításukat azért tartottam célszerűnek, mert ez az időbeli korlátozás lehetővé tette a kútfők anyagának — képességem szerint — minél behatóbb feldolgozását.

Kedves kötelességemnek tartom, hogy e helyen is őszinte hálával köszönjem meg mélyen tisztelt tanáromnak, nagyságos és főtisztelendő *dr. Békefi Remig* tud. egyet. ny. rendes tanár, ezidei bölcsészetkari dékán úrnak szakszerű, szives útmutatását és jóindulatú, becses tanácsait, melyekkel törekvésemben támogatni kegyes volt; valamint méltóságos *dr. Fejérpataky László* udvari tanácsos, tud. egyet. ny. rendes tanár úrnak, a M. N. Múzeum Széchenyi Országos Könyvtára igazgatójának, hogy a levéltári kutatás megengedésével lehetővé tette kiadatlan források felhasználását és ezzel szűk tárgyköröm anyagának teljesebb kiaknázását.

Budapest, 1911. május 10.

Weichhart Gabriella.

BEVEZETÉS.

Mai társadalmi életünk: azok a szokások, melyeknek az egyén családi körében és társas érintkezésében hódol — legalább a művelt osztályoknál — általában nemzetközi jellegüek. Európa művelt nemzeteinek folyton élénkülő békés, belső érintkezése közben kissé lecsiszolódtak ama kristályok élei, melyekben mindegyiknek sajátságos nemzeti volta kijegecesedett. Ennélfogva régi társadalmi életünk vizsgálása nemcsak a történeti fejlődés, hanem nemzeti szempontból is méltó figyelmünkre. Ez utóbbi szempont különösen akkor domborodik ki, amikor a magyar társadalmi életet teljes kifejlődésében, kikristályosodva látjuk. E kor a XVII. század.

A magyarságnak mily életerejére és szívósságára vall, hogy ezt épen arról a korról állíthatjuk, melyet a szenvedések százada előzött meg, s amely maga is alig hogy gyógyító írt hozott a mély sebekre, nemhogy behegeszthette volna őket!

«A reformáció és a király eleste Mohácsnál (1526), a magyar nemzetet vallásilag és politikailag két táborra osztotta, a török betelepedése meg 1541-ben az országot törte három darabra.»[1] A három rész közül kettő még a magyaroké volt. De ezeknek megtartását a hódító félhold igen küzdelmes föladattá tette, mely még terhesebbé vált akkor, mikor arról az oldalról is támadva látták a megőrzött részeket, melyre támaszkodva akartak döntő csapást mérni a külső ellenségre. Az idegen uralkodó és birodalmának másik része, mely általa természetes szövetségese volt Magyarországnak, nagy árt követelt a török ellen itt-ott nyújtott segítségért: a nemzeti függetlenséget.

A végromlással fenyegető veszedelmek egymást érő villámcsapásai azonban erős lángra lobbantották a nemzeti érzést.

[1] *Dr. Békefi Remig:* Horváth Mihály és a magyar történetirás. 6.

Ez tüzelte a magyarokat hazájuk földjéért a törökkel vívott harcaikban,[1] ez edzette meg őket nemzetük létéért az idegen uralom egybeolvasztó törekvései ellen folytatott küzdelmeikben, ennek melege forrasztotta az összekötő kapcsot a politikai és vallási ellentét által szétszakadt nemzeti kötelékre.[2] S ez rányomta a maga bélyegét a társadalmi életre is, mely a háborúk pusztításai között sem hanyatlott el. Mert az eldurvulástól megóvta a nemzet lovagias szellemén kívül a műveltségnek ép ekkor észrevehető lendülete és a szellemi élet fejlettsége.[3] Úgy, hogy mikor alkotmányát a bécsi, a török felöl nyugalmát meg a zsitvatoroki békekötésben (1606) egyidőre biztosította a nemzet és az erdélyi fejedelmi trón is megszilárdult újból; akkor a maga teljes élénkségében folytathatta társadalmi életét, sőt még kifejlesztette.

Régi irányadóját és központját Magyarországon ugyan elvesztette a magyar társadalmi élet. Azonban a királyi udvart több főúr udvartartása pótolta. Ezeknek légkörében nevelkedett a köznemesség, mely mintának tekintette a főurak udvarában látott szokásokat és saját körében szerényebb méretekben utánozta őket. A lassankét fölvirágzó Erdély mintaképe a fejedelmi udvar volt, mely azonban életmódjában és szertartásaiban miben sem különbözött a magyarországi Thurzók vagy Esterházyak udvarától. Egyáltalában, amint *egy* nemzeti érzés tölté be a testvérországok hazafiainak lelkét, és amint ugyanarra az anyanyelvre nyílott meg ajkuk, úgy közös volt társadalmi életük is.

A nemzet művelt rétegei közé — melyekre a társadalmi életről szólva elsősorban gondolunk — a polgárság is tartozott. A városi polgárok társadalmi élete azonban sok helyütt magán hordta, még ebben a korban is, az idegen eredet bélyegét. Különben is a városi- és céhszabályok békóiba volt verve. Csak azokban a városokban nem látjuk oly erősen érvénye-

[1] Jellemzően fejezi ezt ki gróf Zrinyi Miklósnak, «A török áfium ellen való orvosság» szerzőjének fölfogása.

[2] Nem egyedül a hazafiasság késztette-e a magyarországi ellenreformáció királypárti vezérét, Pázmány Pétert arra, hogy a Habsburgoktól elszakadt, protestáns erdélyi fejedelemség fönnállását pártolja? (*Kemény J.*: Önéletírás 147—8.)

[3] A hitújításnak két hatalmas eszköze volt az iskola és a sajtó. A XVII. században pedig az ellenreformáció is élt e fegyverekkel.

sülni e korlátozást, amelyekben a török által birtokaiból kiforgatott magyar nemesek nagyobb számmal kerestek menedéket, vagy amelyek fejedelmi székhelyek voltak.

Végül a népről is meg kell emlékeznünk. Szokásairól alig találunk némi fölvilágosítást; annál többet hallunk nyomoráról.[1] Az 1514-iki «vad törvények» terhét nyögő jobbágy helyzetét még súlyosbította a háborúk pusztítása, a török adó és a katonaság, úgy az idegen zsoldosok,[2] mint a hajdúk[3] garázdálkodása. Az agyonsanyargatott népnek nem lehetett sem alkalma, sem kedve régi jó szokásokkal ünnepelni. Itt csakugyan mély hanyatlást látunk! Oly vidéken pedig, amely nagyjában elkerülte a rombolást és ahol a földesúr kegye megkimélte a jobbágyokat, föltehetjük, hogy a magyar parasztosztály szokásai abban az időben nem ütöttek el annyira a középosztályétól, mint ma. Hiszen a népies szokások jelenlegi nagy eltérésének az az oka, hogy míg a művelt osztály az általános európai társadalmi élethez simult, addig a nép megőrizte régi hagyományát nemcsak viseletében, hanem szokásaiban is.

A középosztály és az előkelők társadalmi életének rajzolásánál azonban kevésbbé szorulunk föltevésekre, hanem megszólaltathatjuk a forrásokat, melyekből összes vonatkozásaiban elénk tárul a régi magyar társadalmi élet. Megismerjük a családi életet: a gyermek nevelését, a házi szokásokat, a háztartást az egész udvari személyzettel. A közlések kiterjednek az étkezésre, foglalkozásra és szórakozásra. Arról is értesülünk, hogy miképen utaztak, fürdőztek, gyógyították magukat e kor emberei. Elénk tárul továbbá a társadalmi élet társas vonatkozásaival: megismerjük a kor fölfogását az illemről, a levelezést, vendégségeket, a társadalmi érintkezés szokásos formáit; szóval megismerhetjük a nemzet egész belső életét.

Ebben az értekezésben azonban a magyar társadalmi életnek csak néhány mozzanatával foglalkoztam: a keresztelőnél, házasságkötésnél és temetésnél követett szokásokkal, melyeket egyházi szertartással kapcsolatos voltuk foglal egy nagyobb egységbe.

[1] *Szilágyi:* A magyar nemzet története. VI. 550. és köv.; *Szamosközy:* IV. (M. H. H. Script. XXX.) 177; Sz. 1885, 580—1. [2] *Szamosközy:* IV. (M. H. H. Script. XXX.) 225. [3] E. O. E. VII. 413.

I. FEJEZET.

Keresztelő.

A keresztelés napjának kitűzése. — A keresztnév megválasztásának szempontja. — A keresztelő megülésének módja. — Ideje. — Vendégek részvétele. — A komaság elvállalásának megtisztelő volta. — Keresztelési ajándék adása. — Keresztszülők helyettesítése. — A lelki rokonság világi kapcsoló ereje. — Kereszt-szülők és gyermek közti viszony.

A keresztelés napjának kitűzése.

Az egyházi szertartással kapcsolatos családi ünnepségek közül általában a legegyszerűbb a *keresztelő*. Az itt követett szokások nagyjában máig is olyanok, mint három évszázaddal előbb voltak. Csakhogy ma, jóllehet a közlekedés aránytalanul könnyebb és gyorsabb, mint annak idején, mégis nem sietnek annyira a keresztelő megtartásával, mint a XVII. században. Nem arról az esetről van szó, mikor kétséges a gyermek életben maradása s ezért keresztelik meg mindjárt; mint Hoffmann György fiacskáját, ki azért, mivel alig hogy megpillantotta a napvilágot, haldokolni kezdett, lelkész hiányában nagybátyja kezei által részesült a keresztség szentségében.[1] Vagy a gyönge, beteges Thurzó Erzsébetke keresztelése, mely a születése utáni napon ment végbe ünnepélyesen Lietava (Litvamező) várában.[2] Hanem általában egy-két hét leforgása alatt keresztvízre tartották a csecsemőt. Túlnyomó a rövidebb időn belül megtartott keresztelők száma. Esterházy Dániel fiainál is látjuk ezt. János, ki 1625 január 27-ikén született, még e hónap harmincadik napján vétetett föl az egyház tagjai közé.[3] Testvérénél, Tamásnál már egy hétig vártak a szülők.[4] Zsigmondot és Mihályt pedig megint hamarább keresztelték meg.[5] Keglevich László egy hetes, nővére: Anna Zsuzsanna ötnapos korában nyerte el a szent keresztséget.[6] Néha talán azért nem vártak

[1] Sz. 1892, 624. [2] *Ipolyi:* Nyáry Krisztina. 42—3. [3] Új M. Múz. IX/I, 359. [4] U. o. [5] U. o, [6] M. T. T. 2. f. I. 239.

egy hétig sem, mert vasárnapon akarták tartani a keresztelőt s nem szeretvén halogatni a dolgot, természetesen a legközelebbi vasárnapot tűzték ki napjául.[1] Kivételes eset Balassa Imre halogatása, ki szent Márton napján (november 11.) született leánygyermekét szent András napján (november 30) akarta csak megkereszteltetni.[2]

Néha talán az apa távolléte késleltette kissé a keresztelő megtartását. Esterházy Miklós gróf ugyan megírja hitvesének, hogy ha szükségesnek tetszik a kisdedet megkeresztelni, míg ő nincs otthon, csak tegyék meg. Ha fiú, adják az ő nevét, ha leány nagyanyjának nevét neki.[3] Thurzó Imre leánykáit is nagyanyjuk, illetőleg anyjuk nevére keresztelték Erzsébetnek és Krisztinának.[4] Hogy ez mintegy a tiszteletnek volt jele, Hoffmann György családi följegyzéseiből is látszik, ki a kassai három vértanú[5] halála (1619) után következő években született fiait az ő dicső emlékükre nevezte Istvánnak, Menyhértnek és Márknak.[6]

A keresztnév megválasztásának szempontja.

Már az a tény, hogy kevés idő jutott a keresztelőhöz való készülődésre, sejteti velünk, hogy egyszerűbben, családiasabb jellegű ünnepéllyel ülték meg az újszülött ez «első tisztességes napját».[7] Ez az egyszerűség azonban valószinüleg csak abban nyilvánult, hogy kevesebben voltak hivatalosak — rendesen csak környékbeliek, kik hamarosan elérkezhettek — és abban, hogy a vigasság csak a keresztelő napjára szólott. Ebédre,[8] néha talán csak vacsorára hivták a vendégeket, valószinüleg amint reggel[9] vagy délután[10] tartották a kereszt-

A keresztelő megülésének módja.

Ideje.

[1] R. III. 6. (Meglehet, hogy véletlen találkozás; de az e korból ránk jutott följegyzések alapján látjuk, hogy túlnyomólag épen vasárnapon tartottak keresztelőt. *Knauz:* «Kortan»-ával összevetve a köv. helyeken: R. III. 5, 6; M. Gazdt. Sz. IX. 333, 339; Sz. 1892, 622; T. T. 1897, 73; 1901, 364; Új M. Múz. IX/I, 359, 360; Rimay J. lev. 316; M. T. T. 2. f. I. 239. talált 16 adat közül kilenc szerint vasárnapra esett a keresztelő. Azonban egy protestáns egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint: «ha az kis gyermek megkeresztelésekor puxtrekot csinálnak, a pap vasárnap ne kereszteljen». T. T. 1906, 98.)

[2] Rimay J. Lev. 316.

[3] T. T. 1901, 489.

[4] *Ipolyi:* Nyáry Krisztina. 43; *Kubinyi:* Thurzó Imre. 139.

[5] A nemrég boldoggá avatott Kőrösi Márk kanonok, Grodecz Menyhért és Pongrácz István jezsuita atyák. (*Szilágyi:* Magy. nemz. tört. VI. 223.)

[6] Sz. 1892, 624. [7] Gönczi szabó levele. (M. Gazdt. Sz. IX. 332.)

[8] T. T. 1897, 73. [9] R. III. 5—6. [10] M. Gazdt. Sz. IX. 333.

telőt. Az előbbi esetben már hét órára[1] gyülekeztek a rokonok és jóbarátok a vendéges házhoz. A délutáni keresztelő idejéül is korai órát szoktak volt kitűzni.[2]

Szép, diszes takaróval letakarva vitték a kisdedet keresztszülői a pap elé.[3]

Az egyházi szertartást[4] követő lakomát a férfiak ivással fejezték be. Pethő Sebestyénné egy hordó bort adott bátyjának, Hosszutóthy Jánosnak, fia keresztelőjére,[5] amelynek elfogyasztását valószinüleg előmozdították a pohárköszöntők, melyek ily alkalmi lakomáknál elmaradhatatlanok voltak. A fiatalság talán táncra is perdült. Ilyenkor természetes, hogy — mint legtöbbször — egész napig tartott a vendégeskedés.[6] De különösen akkor tehetjük ezt föl, ha messze útról is jöttek meghivottak. Igy a Szepességben lakó Orlay Miklós családjával jókora kirándulást tett, hogy Esterházy Gábor fiának keresztelőjén Domanizsban, Trencsénmegyében résztvegyen.[7] De ily távoli vendégek ritkán tehettek eleget a meghivásnak. Mérey Zsófia, özvegy Czobor Pálné sem fogadja el Révay Péter fiának keresztelőjére, mivel nincsenek hozzá lovai. «Az útnak hosszú voltával sem gondolnék», válaszolja a szíves meghivásra, de «lovaim nincsenek arra valók, akin oda mehetnék».[8] Szerencsésebb volt Rimay János, a költő, a vendéglátás örömében: a Tokajba utazó Thurzó Imre, onnan visszatérve útba ejtette családja e kiváló hivének házát, aki már várta a főurat, újon születetett leányának, Máriának keresztségére.[9] A kitüntetést, melyben Thurzó Rimayt a komaság elvállalása által részesíté, a költő igaz, nyájas vendégszeretetével igyekezett meghálálni.[10] Általában akkor is, ha társadalmilag egyenrangú egyének vállalják el a komaságot, ezt a kisded szülői mindig *megtiszteltetésnek* veszik.[11] De a többi

Vendégek részvétele.

A komaság elvállalásának megtisztelő volta.

[1] R. III. 6. [2] Két óra. (M. Gazdt. Sz. IX. 333.)

[3] Orlay János összeirásában olvassuk «egy török szép aranyos tesztement»-ről, «kiben minket kereszteltenek». (Teleki lt. 1616.) A Magyar Oklevélszótár szerint: tesztemény, tësztamën: pannus, Tuch.

[4] Az érte járó illetményt a keresztszülők fizették. Egy 1629-i protestáns egyházlátogatási jegyzőkönyvben olvassuk, hogy «az kereszteléstől egy-egy pénzt adnak az komák az rectornak». (T. T. 1906, 74—5.)

[5] M. N. Múz. lt. Tany. 1601. jun. 19. [6] M. Gazdt. Sz. IX. 332. [7] Rimay J. Lev. 200. [8] M. H. L. 207. [9] *Ipolyi:* Nyáry Krisztina. 13. [10] *Kubinyi:* Thurzó Imre. 41. [11] M. Gazdt. Sz. IX. 332, 333.

vendég megjelenését is úgy tekintik, hogy ez az ünnepséget «condecorálja»,[1] ékesíti.[2] Viszont ezek is szivesen veszik a meghivást és megköszönik. Mint báró Pálffy Miklósnak, a győri hősnek özvegye Fugger Mária, kit Majthényi György arra kért, hogy leányát engedné el fia keresztelőjére, írja, hogy igen köszöni, miszerint ő kegyelme «ez dologbúl... nem feledkezett» meg róluk.[3]

Almássy István gyermekeinél nemcsak egy keresztapa és egy keresztanya, hanem többen vállalták el a keresztszülői tisztséget.[4]

Keresztelési ajándék adása.

Szokásos volt, hogy a keresztelő alkalmával valami *ajándékkal* kedveskedjenek a keresztszülők. Héderváry Istóknak keresztelőjekor a győri főkapitány egy arany láncocskát és függőcskét adott.[5] De nemcsak ékszer lehetett az ajándék tárgya. Mások egy süveggel is beérik.[6] Ez valószinüleg függött egyrészt a keresztszülő gazdagságától, másrészt attól is, hogy kik a megkereszteltnek szülői. Bethlen Gábor, mikor Erzsébet, I. Jakab angol király leányának és V. Frigyes rajnai választó- és cseh királynak Róbert fiánál vállalta el a keresztapaságot, a helyettesül odaküldött Thurzó Imrével igazán fejedelmi ajándékokat küldött nemcsak keresztfia, hanem szülői számára is. A szertartások végeztével Thurzó üdvözölvén a királyt, átadta a Frigyesnek küldött ázsiai eredetű fehér lovat ékes szerszámával, a gyermek részére pedig egy művészileg készített s drága gyöngyökkel kirakott kardot, az anyának egyiptomi lenből szőtt és különféle szövetrajzokkal ékesített gyolcsot hozott magával.[7]

Még pedig a fiút keresztapja, a leányt keresztanyja szokta volt megajándékozni. Erre utalnak Esterházy Miklósnak nejéhez intézett következő sorai: «Tegnap a komaságon Gáll Péter uramnál voltunk. Mártának körösztölénk a leányat, s én mellém képedben, édes fiam, egy vén vásott asszont állatának volt, de a komák és komaasszonyok hogy ugyan mi legyünk, azt kivánja a koma. S noha édes atyámfia jelen nem lehettél, mindazonáltal ugyan körösztleányod azért neked is ér, és valami ajándékot tartozol neki küldeni... Immár *te édes fiam lássad*,

[1] R. III. 6. [2] M. Gazdt. Sz. IX. 332. [3] T. T. 1897, 73. [4] M. Gazdt. Sz. IX. 339. [5] R. III. 249. [6] T. T. 1901, 364. [7] Gy. T. és R. F. III. 207.

mivel kötelezed el köröszt leányodat; mert ha fiú volna, én egy süveggel megérném, és azt is kész volnék magamra venni.»[1]

Keresztszülők helyettesítése.

Egyszersmind látjuk e sorokból azt is, hogy volt rá eset, mikor valaki «a komaság szent szövetségének terhét fölveszi»[2] akkor is, ha személyesen nem mehet el a keresztelőre. Bethlen Gáborné, Károlyi Zsuzsánna is kimenti magát Thurzó György özvegyénél, ki unokája keresztanyjául hívta meg őt, hogy nem mehet el, mivel sógora, Rhédey Ferenc meghalt s a temetésre kell mennie, de — írja — «azért kegyelmetek engömet jó akaró komiának tartson».[3] Néha képviseletükben küldenek valakit a keresztelőre, mint Bethlen Gábor, mikor Thurzó Imre leánykájánál elfogadta a keresztatyai tisztséget.[4] Igaz ugyan, hogy a gyermeket születése utáni napon már megkeresztelték, a fejedelem utólag, néhány nap mulva küldi el képében Bossányit, mert a «keresztség, ha szintén végben vitetett is, de affelől az komaságnak sacramentumait megtartsuk.»[5]

A lelki rokonság világi kapcsoló ereje.

Általában «szent szövetség»-nek[6] tekintették a komaságot. Palocsai Horváth György egy újabb keresztelőre azzal hivja meg Marjássy Ferencet nejével, hogy «az elébbeni atyafiságos komaság confirmáltassék».[7] Szóval ez sokszor még szorosabbá tette a barátság, bensőségesebbé a rokonság kötelékét.

Keresztszülők és gyermek közti viszony.

Károlyi Zsuzsánna, a fejedelemasszony, még végrendeletében is megemlékezik egyik keresztleányáról és 12 sing kék atlaszt hagy reá.[8] A végrendelkező Fejérvári Márton, győri polgár pedig úgy látja fia javát leginkább biztosítva, ha épen keresztatyját teszi meg gyámjának.[9] De a figyelmes gyermek is fölkeresi időnkint keresztszülőit valami meglepetéssel. Armpruszter Ferencnek az ő keresztleánya, mint újságot, rögtön, mikor fájáról hullani kezdett, százhúsz gesztenyét küld, mindmegannyi zsákocskába varrva.[10]

[1] T. T. 1901, 364. [2] M. Gazdt. Sz. IX. 332. [3] M. N. Múz. lt. Tany. 1621 ápr. 17. [4] *Ipolyi:* Nyáry Krisztina. 43. [5] u. o. [6] M. Gazdt. Sz. IX. 332. [7] R. III. 6. [8] i. m. III. 246. [9] T. T. 1899, 526. [10] Rimay J. Lev. 282.

II. FEJEZET.

Házasság.

1. A szokások általános ismertetése.

A házassággal kapcsolatos szokások különbözősége: *a)* a mai szokásnak megfelelő ünneplés, *b)* az eljegyzés és lakodalom együttes megülése, *c)* a maitól elütő szokás. — A műkifejezések következetlen használata. — Ebből eredő zavarok. — A legáltalánosabban követett szokás.

A házassággal kapcsolatos szokások különbözősége.

Azok az emlékek, melyek a házassággal kapcsolatos ünnepségekre és szokásokra vonatkozólag a XVII. század elejéről reánk jutottak, sokkal nagyobb fényről és pompáról tanuskodnak, mint amilyen korunkban szokásos; de *korántsem* mutatják a szokásoknak azt az *egyöntetüségét*, melyet ma látunk.

A mai szokásnak megfelelő ünneplés.

Az általánosan követett szokás ugyan három évszázaddal előbb is az volt, hogy *két alkalommal* ünnepeljenek. Először akkor, mikor a házasságkötési igéretet teszik, vagyis az eljegyzéskor, minden egyházi szertartás nélkül; és másodszor akkor, midőn a házasságot pap előtt megkötik: a menyegzőkor.

Az eljegyzés és lakodalom együttes megülése.

Ritkábban ugyan, de találkozunk oly esettel is, hogy az eljegyzést és lakodalmat *egyszerre* tartották meg. Ilyenről értesülünk Dóczy András leveléből, olvasván, hogy már közeledik kézfogásának napja, «mely kézfogás alatt az menyegzőnek is meg kell lenni isten szentségéből».[1] Gróf Nádasdy Tamás meghivójából is látjuk, hogy hugának, Pethő Máriának, egyazon napon volt «kézfogása s mind menyegzője».[2] Pálóczi Horváth György az nap, melyen eljegyezte Gálffy Annát, meg is esküdött vele.[3] Az Esterházyak családi följegyzéseiben is olvassuk, hogy Esterházy Dániel kézfogását és menyegzői lakodalmát egy napon tartotta.[4] S hogy ez a szokás a nép körében is

[1] E. O. E. VI. 429. [2] M. N. Múz. lt. Tany. 1615. febr. 16. [3] M. H. H. Script. XXXI. 1Ç3. [4] Új M. Múz. IX/I, 359.

megvolt, arról egy református egyházlátogatási jegyzőkönyvbe foglalt parancs tanuskodik, mely szerint: nem ebéd után, hanem «reggel esküdjenek meg, még penig az templomban, az kik kézfogáskor meg nem esküsznek».[1]

A maitól eltérő szokás.

A két említett szokás sajátságos összevegyítésének látszik szemünkben az a maitól egészen eltérő szokás, melyet Altorjai báró Apor Péter rajzol «az régi erdélyiek lakodalmairól és házasságiról» írva.[2] Eszerint két izben ünnepeltek ugyan, de az eljegyzés és a tulajdonképeni esküvő egyszerre volt meg; a második, lakodalmi ünnepség a leány hazaadásakor ment végbe, amely alkalommal Apor már nem említ egyházi szertartást. Igy magyarázza Apor elbeszélését Kováts Gyula,[3] ellentétben báró Radvánszky Béla fölfogásával, ki az Apor által a kézfogás- és gyűrűváltáskor említett és pap előtt történő esküvést[4] «előzetes esküvés»-nek tekinti,[5] mint amelyet a lakodalomkor majd egy utólagos esküvés követ. De ilyent a különben mindent oly részletesen előadó Apor nem említ, ami Kováts Gyula fölfogásának kedvez. Ha Apor «Metamorphosis»-át a XVII. század első tizedeinek szokásait illetőleg nem is tekinthetjük szoros értelemben vett forrásnak, mégis, mint az ama korbeli emlékek megvilágítóját, figyelembe kell vennünk. Talán Apor nyomán haladva kell magyaráznunk Kanizsai Pálfi Jánosnak ama följegyzéseit, melyek házasságára vonatkoznak. Minthogy ezeket épen a használt kifejezések teszik homályossá, szükséges eredeti szövegüket ismerni, mely így szól: «filiam virginem Viduae Nob.(ilis) Matthaei Botló de Kiralyfia Ursulam, ven.(erabilibus) viris d.(omino) Petro Czene, et d.(omino) Stephano Bölczkej, illo Ersec Uyvarien.(sis) hoc vero Comar Ecclesiar.(um) *Ministris pronubibus* (sic!) *existentib.(us)* mihi in vitae meae sociam et conjugem desponsavi 1611 *sept.* 21.» és utána: «celebravi nuptias cum ipsa Comarini 1611 *dec.* 1. 2.»[6] Itt tehát arról van szó, hogy Kanizsai Pálfi János, Királyfiai Botló Máté özvegyének leányát, Orsolyát, Czene Péter érsekujvári és Bölcskei István komáromi prédikátorok, *mint násznagyok* előtt 1611 *szeptember* 21-én élettársul

[1] T. T. 1906, 64. [2] M. H. H. Script. XI. 375. [3] «A házasságkötés Magyarországon» c. munkájában (megj. 1883) 188. és köv. lapokon. [4] M. H. H. Script. XI. 377. [5] R. I. 353. [6] T. T. 1880, 193.

és feleségül veszi.[1] Továbbá azt jegyzi föl a naplóiró, hogy az év *decemberében* ülte meg lakodalmát Komáromban a nevezett leánnyal. Vagyis úgy értelmezzük, hogy — ha szabad röviden így mondani — esküvős eljegyzést és később egyházi szertartás nélküli lakodalmat tartottak.

A tárgyalt korból ránk jutott följegyzésekből több adattal azonban az eljegyzés és lakodalom ilyen megünneplésének szokását nem tudom támogatni.[2] Meglehet, hogy azoknak az eseteknek egy része, melyeknél külön eljegyzésről vagy kézfogóról és külön lakodalomról vagy menyegzőről van szó, szintén ide volna sorolható, ha részletesebb följegyzés maradt volna ránk. Hiszen Apor is csak kézfogóról meg gyűrűváltásról beszél, amikor pedig ez egyúttal esküvő is volt, mellyel a házasságkötés is végbement.

A műkifejezések következetlen használata.

Egyáltalában, mint a desponsatio szónál is láttuk,[3] nem szabad a kútfők egyes szavaihoz minden esetben azt a fogalmat fűzni, melyet ma jelölünk vele. Mert maguk az egykorúak *következetlenül* használták az egyes kifejezéseket. Például a kézfogó alatt közönségesen az eljegyzés napja értendő,[4] néha mégis a lakodalmat jelölik vele. Thurzó György, a későbbi nádor, leányának, Juditnak lakodalmakor a szolgák által követendő rendre vonatkozólag utasítást írt, melynek kül-

[1] Desponso ily értelemben is vehető, jelen esetben a násznagyok szereplése utal rá. Werbőczy Hármaskönyvében a desponsatio szó ilyetén értelmét *Kováts Gy.* i. m. 184. l. fejti ki. — Hogy e szót és származékait mindkét értelemben: eljegyzés és házasságkötés használták, mutatja egy lakodalmi meghivó, mely a «*sponsaliorum solemnitatum diem*»-re szól, *mikor* «iuxta Sacrosanctae Catholicae Ecclesiae *ritum* et consuetudinem» veszi feleségül a nevezett leányt, «*jamque* mihi *desponsavi*». *(Vajda:* Dániel cs. 107.) Itt a desponsavi = eljegyeztem ; sponsaliorum solemnitas = lakodalom.

[2] Azonban egy korábbi (1588) és egy későbbi (1644) időből ránk jutott adat támogatni látszik azt, hogy e szokás megvolt. Bakyth Anna levelének utóiratában olvassuk: «Az, hol azt írja Kd, hogy sok főurak és főasszonyok voltak az Magdolna asszony menyegzőjén, de hogy *csak kéz fogásul volt az menyegző* abban bizony nagy kárt töttek nyavalyás Magdolna asszonynak ; mert az sok urak és asszonyok mind ajándékokkal jöttek volna». (M. H. L. 53.) A másik helyen pedig: «... még ez farsangban az kéz fogásnak szine alatt lehetett volna meg az klmetek lakadalma, mert az lakadalomnak minden ceremoniáit, és annak illendő praeperatioit, az kld. gyászos állapotjára nézve, mostanság meg nem lehettek volna». (R. III. 32.)

[3] Lásd fönt 1) alatt. [4] Károlyi ot. IV. 4; M. T. T. 2. f. I. 240.

sején ezt olvassuk: «Az én szerelmes leányomnak *kézfogásának napjára* való rendelés, ki volt Bichén 25 nov. 1607.»[1] Pedig ez a lakodalom napja volt, nem az eljegyzésé, amint Thurzónak nejéhez intézett levelei mutatják; mert már szeptember 11-én azt írja: «Tudom, hogy Jakosyth uram, fiam is sollicitálni fogja leányunknak *hazaadását*».[2] És ugyane hónap 26-án meghagyja, hogy «Gyurchanszky és Zavodszky menjenek föl» Árvába «és az *lakodalomhoz* való élést is intézzék el».[3] Thurzó Judit nővérének, Ilonának, 1614-ben tartott lakodalmakor adott utasítást meg Radvánszky Béla báró jelzi kiadásában úgy, mint «gróf Thurzó Ilona *kézfogási ünnepélyén* követendő rendtartást».[4] Egyéb följegyzésekkel való egybevetés itt is arra enged következtetni, hogy menyegzőről van szó. Az ez alkalommal elfogyasztott fűszerekről már Radvánszky is úgy emlékszik meg, mint a *lakodalmi* ünnepélyen 1614 február 4-étől 12-ig elfogyott fűszerszámokról,[5] amiből kiviláglik, hogy a nem is két héttel előbb «Thurzó Ilona *kézfogására* Bécsben vásárolt fűszerszámok»[6] tulajdonképen a lakodalomra vétettek. Azonban még sokkal fontosabb e kérdés eldöntésében Jakusith András báró levele, melyből megtudjuk, hogy már 1613 július 28.-án megvolt «Illésházy Gáspárnak győrűváltása Bychén Thurzó Ilona asszonnyal.»[7] Az utóbbi esetben valószinüleg csak a kiadó tévedésén alapszik a műkifejezések fölcserélése, azért könnyebben törünk a használt szó helyessége fölött pálcát. De a kútfő szavaival ezt már nem tehetjük. Itt minden lehetőséget számba kell venni, mely a homályos kifejezés igazolására szolgálhat. Igy merül föl az a gondolat, hogy talán az eljegyzést és lakodalmat együtt ünnepelték s ezért mondja Thurzó, bár nem szabatosan, csak kézfogónak a lakodalom napját. De ennek az mond ellent, hogy az ilyen együttes ünneplésnél mindkét mozzanatot ki szokták volt emelni;[8] s föltehetjük, hogy ha csak az egyikről emlékeznének meg, akkor a fontosabbikról, a menyegzőről szólnának. Ha pedig arra gondolunk, hogy kézfogásnak azért mondják a lakodalmat, mivel talán az eljegyzés alkalmával ennek csupán egyik mozzanatát: a gyűrűváltást eszközölvén — ami pedig kivétel-

[1] R. III. 8. [2] Thurzó Gy. lev. nejéhez. II. 199. [3] i. m. II. 201. [4] R. III. 14. [5] R. III. 64. [6] R. III. 62. [7] T. T. 1891, 600. [8] Lásd 9. l.

számba ment — a másik mozzanatot: a kézfogást a mennyegző napján az esketés előtt tartották meg; még akkor is csak azt látjuk belőle, hogy e kifejezéseket nemcsak a ma hozzájuk fűzött jelentés szempontjából, de az akkori fölfogás szerint sem használták egész szabatosan.

Ez sok zavart okoz. Innen ered az, hogy az amúgyis rövid és hiányos följegyzések alapján csak nehezen tudjuk megrajzolni azokat a társadalmi szokásokat, melyek a házasság megkötésével kapcsolatosak. Megnehezíti ezt még az a körülmény is, hogy a szokásokban nem látunk egyöntetüséget. Erre nézve azonban azt mégis elfogadhatjuk, hogy az a szokás volt a *legáltalánosabb*, mely ma is megvan: a mátkaság ideje által elválasztott eljegyzési és lakodalmi ünneplés, olyformán, hogy az utóbbi alkalomkor kötik meg a jegyesek a házasságot az egyház szine előtt. Ezt következtethetjük először abból is, hogy a trienti zsinat (1545—1563), melynek határozatán alapszik a mai alakszerűség, a tárgyalt kort egy félszázaddal megelőzte. És ha a trienti határozat országszerte nem is volt még befogadva a XVII. század elején, már több helyen valószinüleg mégis követték.[1] A kánonjog különben is már jó ideje különbséget tett a «sponsalia de praesenti» (házasságkötés) és a «sponsalia de futuro» (eljegyzés) között, s ezt már a XIII. század vége óta nálunk is ismerték.[2] A kánonjog pedig irányadó volt a protestánsoknak is még a XVII. század elején.[3] De konkrét adatok is támogatják azt az állítást, hogy a mainak megfelelő szokás volt a legáltalánosabb. Igy mindjárt a protestánsokra nézve a már említett egyházlátogatási jegyzőkönyvi részlet nemcsak a kézfogó és esküvő együttes megtartásának bizonysága, hanem egyszersmind a kettő elválasztásának is, mert így szól: «Reggel esküdjenek meg, még penig az templomban, az kik kézfogáskor meg *nem* esküsznek».[4] Az egyes

Ebből eredő zavarok.

A legáltalánosabban követett szokás.

[1] *Kováts:* A házasságkötés Magyarországon. 99.

[2] *Dr. Békefi Remig:* Vallásos és erkölcsi élet Magyarországon az Árpádházi királyok korában. (Katholikus Szemle. X. 190.) — Az 1279-i budai zsinat határozata szerint az egyház szine előtt kössék a hivek a házasságot, de megengedi, hogy házasságkötő erővel nem biró *eljegyzést az egyház tudta nélkül* köthetnek. *(Kováts Gy:* Felelet báró Roszner Ervin «Régi magyar házassági jog» cimű munkájára. (1887) 28.)

[3] *Kováts:* A házasságkötés Magyarországon. 188. [4] T. T. 1906, 64.

esetek emlékei is gyakran emellett tanuskodnak. Tudjuk, hogy Thurzó Imrét Nyáry Krisztinával szintén menyegzőjük alkalmával eskette meg Alvinczy Péter kassai prédikátor,[1] miután körülbelül egy évig jegyesek voltak. S mikor Thurzó Imre meghalt és özvegye Esterházy Miklóshoz ment nőül, szintén nem az eljegyzéskor, hanem a «lakodalom» napján adta meg frigyüknek az egyházi áldást Szucsány templomában Pázmány Péter, az ország főpapja.[2]

Állításunkat tehát úgy a nép, mint a főrangúak körében, katholikus és protestáns részről egyaránt igazolják emlékeink.

2. *Eljegyzés.*

Előzmények: *a)* A választás. (A család beavatkozása. Előzetes tárgyalások. Házassági szerződés. Dispensatio. Vagyoni és polilikai szempontok tekintetbevétele és mellőzése. A származásra való tekintet. Szülői beleegyezés nélkül kötött házasságok ritka volta. A föllebbvaló beleegyezésének kikérése. A viszonyok ilyetén alakulásának okai. Udvarlás. A férfiak és nők társadalmi érintkezésének korlátai. A férfiak választásának nagyobb önállósága. Kikosarazás. «Commendálás». Rákóczy Zsigmond utasítása. Előzetes tudakozódás. Pártfogók szerzése.) — *b)* Leánynézés. Összeköttetés létesítése levél útján. — *c)* Leánykérés. Leánykérők, «hites» leánykérő. A leánykérés formaságai. — *Eljegyzés napja:* A kézfogás és gyűrűváltás megtartásának ideje. — A kézfogás módja. — Eljegyzési ajándék. — Gyűrűváltás módja. — Jegykeszkenő. — Jegygyűrű. — Atörökítése. — A gyűrűváltás elmaradhatatlansága. — A jegygyűrű a házassági igéret jelképe és biztosítéka. — A házassági igéret kötelező volta. — Városi polgárok felfogása. — *Mátkaság:* A jegyesek neve és kölcsönös szólítása. — Ajándékváltás. — A mátkaság idejének tartama. — Kora ifjúságban kötött házasságok gyakorisága. — A házasulandók korviszonya. — Pletyka.

Előzmények. A szoros értelemben vett eljegyzési szokások tárgyalása előtt figyelembe kell venni az *előzményeket* is, attól a pillanattól fogva, mikor a házasság eszméjét akár a legénynek,[3] akár az eladó leánynak[4] családja, vagy hozzátartozói fölvetették.

A választás. Maguk a fiatalok ritkán *választottak* és határoztak önállóan. Erre vall az a sok följegyzés, mely azt mutatja, hogy a *családban* az eljegyzendők érzelmére való tekintet nélkül hányták-vetették meg a dolgot. Forgách Zsigmond nádor özvegye ugyancsak méltatlankodott azon, hogy Csáky István

A család beavatkozása.

[1] *Kubinyi:* Thurzó Imre. 54—5. [2] *Ipolyi:* Nyáry Krisztina. 77.

[3] T. T. 1879, 119. (Zrinyi azt üzente Batthyánynak, hogy Nádasdy Pál nála volt és *elvégezték,* hogy Cziráky Mózes leányát vegye el Nádasdy Pál.)

[4] *Acsády:* A Széchyek Murányban. (Sz. 1885, 212.)

minden hír nélkül beállott s a leányasszonnyal akart egyezkedni, mintha ő nem is lett volna, pedig ő, az anya az, akinek ehhez a legtöbb köze van — mondá — a kisasszonnyal ezután nem is akar semmit közölni.[1] Bethlen István és Széchy Mária közt létesítendő házasságot is hosszasan tárgyalta meg egymás közt a két család feje.[2] Sőt nemcsak a legszűkebb családi körben tanácskoztak, hanem távolabbi rokonok bevonásával is. Mert ezek igényt is tartottak arra, hogy tanácsukat kikérjék.[3] Mikor Beliszkói Szunyogh János előadta Thurzóné Czobor Erzsébetnek, hogy leányát, Thurzó Annát házastársul szeretné venni, Czobor Erzsébet azt felelte, hogy «főatyafiai és tutori» beleegyezése nélkül határozott választ nem adhat. E hírt aztán Révay Péterrel tudatja, mivel «üdvözült szerelmes ura is» ennek «hire és tetszése nélkül» gyermekei közül egyet sem «kötelezett» házasságra.[4] Rhédey Ferenc is kikéri Bethlen Gábornak, felesége sógorának tanácsát arra nézve, hogy mostoha leányát[5] feleségül adja-e Kendi Istvánnak.[6] A fejedelem pedig még azt ajánlja Rhédeynek, hogy mások véleményét is kérdezze meg ez ügyben.[7]

Előzetes tárgyalások.

A felek *tárgyalásai* magára a személyre,[8] a hozományra,[9] jegyajándékra,[10] vagy a szükséghez képest más körülményre is vonatkoztak. Épen az előbb említett esetben, Bethlen tanácsából, hogy «jobb móddal és nagyobb becsülettel mehessen véghez» a házasság, Rhédey arról tárgyal Kendivel, hogy hű lesz-e majd politikai pártjukhoz és hogy a leányt hitében nem háborgatja-e?[11] A vallási kérdés másutt is szerepel.[12] Ily esetekben nem elégedtek meg a szóbeli igérettel, hanem egyezséget, *házassági szerződést* kötöttek. Wesselényi István első házassága alkalmával (1604) a házassági szerződésben kötelezte magát, hogy nejét az evangelikus vallás gyakorlatában háborgatni nem fogja,

Házassági szerződés.

[1] *Deák:* Wess. A. lev. 81. [2] *Acsády:* Széchy Mária. 23.

[3] Wesselényi Anna írja Varkocsnéról: «Ő kegyelme is szintén úgy tart, mint ha atyja fia nem volnék», mivel nem tudatta vele szándékát. (*Deák:* Wess. A. lev. 69.)

[4] M. H. L. 189. [5] T. T. 1881, 287. [6] u. o. [7] T. T. 1881, 289.

[8] Bethl. G. pol. lev. 90; *Deák:* Wess. A. lev. 81.

[9] *Acsády:* Széchy Mária. 23, 30; Bethl. G. pol. lev. 425.; *Deák:* Wess. A. lev. 80.

[10] Sz. 1872, 346. [11] Bethl. G. pol lev. 90. [12] *Ipolyi:* Nyáry Krisztina. 13—14.

sőt neje jószágaiban evangelikus predikátorokat is fog tartani.[1] Midőn második nejéül (1609) Gyarmathi Balassa Ilonát vette el, hasonlóról adott irást a leány anyjának,[2] sőt mindkét esetben még arra is kötelezte magát, hogy jegyajándékul[3] lengyel szokás szerint kétannyit köt le, mint amennyit neje arany- és ezüstneműekben házához hozott.[4] Néha azonban a «kötés»-t nem itélték szükségesnek.[5]

Dispensatio.

Ha közel rokonok voltak a házasulandók, a *dispensatio*, fölmentés kieszközléséről is kellett gondoskodni.[6]

Vagyoni és politikai szempontok tekintetbe vétele és mellőzése.

Az eljegyzést megelőző tárgyalásoknál valószinüleg többször voltak *vagyoni*, előkelő családok körében *politikai szempontok* az irányadók; de nem mindig. Bethlen Gábor méltatlankodással írja Kendi Istvánról, hogy «Kendi uram a szent szeretetrül az házasság állapotjában keveset gondolkodik, a mint eszemben vészem: mert im nem régen Sándorfinét, a nagy vín aszszont, ki volt 50 esztendősnél nagyobb sokkal, kevés gazdaságáért elveszi vala, ha az aszszonnak akaratja lett volna rá».[7] És úgy látszik, voltak mások is, kik hasonlóképen gondolkoztak, mert ugyancsak Bethlen egyik levelében olvasunk arról is, hogy «kiváltképen mostani emberek az jószágtalan, szőtetlen leányon nem igen szoktak kapni».[8] Mégis nem általánosíthatjuk e fölfogást, mert valószinűleg voltak az ellenkezőre is esetek. Néha jóakaró rokonok segítettek ilyen alkalomkor, adományukkal pótolva a hiányt. Lépes Bálint nyitrai püspök, mikor rokonának, Lépes Andrásnak házasságáról esik szó, kijelenti, hogy az nem lesz akadály, hogy a leány jószága zálogban van. Ad ő annyit Lépes Andrásnak, amivel kiválthatják a jószágot és marad is még «táplálásokra való».[9] «Soha arra való tekéntetem nem volt — írja továbbá — hogy házas-

[1] R. I. 354. [2] Sz. 1872, 347. [3] A contrados kifejezést használta.

[4] *Radvánszky* (I. k. 354.) csak a második házasságnál tud erről, hogy azonban a Dersffy Katalinnal 1604-ben kötött házassági szerződésnek is van ilyen pontja, látjuk abból az oklevélből, melyet báró *Roszner* Ervin «Régi magyar házassági jog» cimű munkájában 426—427. lapon adott ki.

[5] *Deák:* Wess. A. lev. 80.

[6] báró Czobor Mihály és özv. Perényi Istvánné gr. Thurzó Zsuzsanna közt fennforgott sógorsági házassági akadálynak pápai fölmentése tárgyában létrejött okleveleket kiadta báró *Roszner* Ervin: Régi magyar házassági jog. 317—323.

[7] T. T. 1881, 288. [8] Bethl. G. pol. lev. 90. [9] Károlyi ot. IV. 103.

ság által jószágot szerezzek atyámfiának, hanem legelső tekéntetem is az volt, hogy jámbort, istenfélőt, jó nemzetet találjak és adjak nekiek».[1]

Azt a kivánságot, hogy jó családból, régi nemzetségből házasodjanak, már inkább lehet általánosítani. A különben elitélt[2] Kendi Istvánnál is mint előnyt említi Bethlen azt, hogy «nagy nemzet».[3] A származásra való tekintet.

Előfordult azonban az is, hogy a *szülők tudta nélkül,* vagy *akarata ellenére* választották élettársukat a fiatalok. De ez ritkán történt meg. Zrinyi György sem mert nyiltan ellenszegülni anyja akaratának, aki ellenezte Széchy Tamás leányával való házasságát. Csak mikor anyja meghalt, igaz ugyan, hogy akkor rögtön — amint Batthyány nyomatékkal megjegyzi — tartotta meg a kézfogót.[4] Ilyenkor meg néha valamely más tekintélyes egyén beleegyezésével történt az eljegyzés. Révay László jegyezte föl, hogy nővérét, Mária Salomenát «az úr nagysága palatinus úr akaratából» adták Őrsy Zsigmondnak atyjuk híre nélkül, mivel egyáltalában katholikusnak adni nem akarta, anyjuk pedig már nem is élt.[5] Szülői beleegyezés nélkül kötött házasságok ritka volta.

Különben is szokásban volt, hogy főurak udvarában tartózkodó ifjak *uruknak beleegyezését* kikérjék házasságukra vonatkozólag. Révay Mária Salomenát épen aznap[6] igérték oda Orsynek, mikor bátyja, László Lakompakon kézfogóját tartotta Homonnai Drugeth Erzsébettel, kit «isten és az *úrnak ő nga akaratjábúl*» jegyezett el magának örök házastársul.[7] Ennek megfelelően látjuk azt, hogy az úrasszony gondoskodik udvarló leányainak kiházasításáról. A fejedelmi udvarban szolgáló Pécsi Erzsébetet Bethlen Gábor gondviseléséből jegyezték el Mindszenti Gáborral.[8] Ilyenkor a lakodalmi ünnepséget is az illető főúr, vagy a fejedelem udvarában tartották, mint Rhédey Pál és Losonczi Bánffy Zsuzsanna egybekelésénél történt.[9] A föllebbvaló beleegyezésének kikérése.

Határozott akaratnyilvánítást, de nemleges irányban, látunk Révay Ilona részéről, ami kivételszámba mehet. Anyja halála

[1] Károlyi ot. IV. 103. [2] Proscribált. (Bethl. G. pol. lev. 91.) [3] i. m. 90. [4] *Acsády:* A Széchyek Murányban. (Sz. 1885, 25.); T. T. 1879, 121. [5] Új M. Múz. VII/1, 447. [6] u. o. [7] M. T. T. 1. f. III. 251. [8] T. T. 1907, 236.

[9] «curam festivitatum thedalium celebrandarumque nuptiarum, hic Albae Juliae *in curia nostra* peragendam destinavimus.» (T. T. 1885, 458.)

után (1620) Illésházy Gáspárné vette magához. Ilonának — mint bátyja megjegyzi — eltökéllett szándéka volt, hogy soha férjhez ne menjen, «noha egynehány szerencséi voltak». Csak valami későre beszélték rá engedésre a rokonok.[1]

A viszonyok ilyetén alakulásának okai.

Hogy a házasság kérdésének elintézésében aránylag oly kis szerep jutott épen a legérdekeltebb feleknek, részben abból is következett, hogy nem volt meg rá az alkalom, hogy maguk válasszanak és meggyőződjenek választásuk helyes voltáról. Az eljegyzést nem előzhette meg rövidebb vagy hosszabb ideig tartó *udvarlás*. Igy hozta ezt magával a társasélet. Egyrészt nem is volt oly élénk, mert megbénította az elszigeteltség — minden család birtokán, vagy várában, néha messze a szomszédoktól lakván — ami lehetetlenné tette a gyakori társasösszejövetelek, mulatságok rendezését. Másrészt épen a fiatalság körében a férfiak és nők *társadalmi érintkezése* merevebb formák közé volt szorítva. Ha néha egy-egy nagy családi ünnepélyre össze is gyült a vendégsereg, a lakománál külön asztalnál, sőt külön teremben foglaltak helyet a leányok. Igy Thurzó Judit kézfogásán az uraknak az *öreg* palotában, a leányasszonyoknak a *várbeli* palotában szolgálnak *külön* gazdák, étekfogók és bortöltők.[2] Külön étekfogók és borhordozók vannak kirendelve a leányasszonyok számára Thurzó Borbála[3] és Mária lakodalmán is.[4] Ehhez járult még az a fölfogás, amely rossz szemmel nézte, sőt sértésnek vette, ha a leányosháznál valamely nem rokon ifjú csak úgy látogatóba járt el. Forgách Zsigmond nádor özvegye annyira fölháborodott, mivel Csáky István átlépte e korlátot, hogy mikor később megkérte leánya kezét, csak az előkelő rokonokra való tekintetből nem tagadta azt meg tőle.[5]

Udvarlás.

A férfiak és nők társadalmi érintkezésének korlátai.

A férfiak választásának nagyobb önállósága.

Mint Csáky István, úgy a férfiak általában *önállóbban* választhattak. Az ő személyüknél nem szerepelhetett a szülők abbeli aggodalma, mint a leányosháznál, hogy akad-e még egy ennyire is megfelelő kérő. Ezzel nem mondjuk azt, hogy talán mindig az elsőnek, aki bekopogtatott, odaigérték a leányt.

Kikosarazás.

Nemcsak Révay Ilona *kosarazta ki* nehány kérőjét, mivel

[1] 1636-ban harmincéves korában adták férjhez. (Új M. Múz. VII/1, 447.)
[2] R. III. 7. [3] Sz. 1877, 83. [4] R. III. 16—17. [5] *Deák:* Wess. A. lev. 81.

szándéka mellől nem akart elállni;[1] Nyáry Pálné sem adta leányát Kendi Istvánnak.[2]

A férfiak gyakrabban maguk kerestek maguknak feleséget, vagy legalább is szabadon választottak azok közül, kiket szülőik, vagy rokonaik nekik kiszemeltek. Mert erről is beszélnek forrásaink. Thurzó Szaniszló esete ugyan a tárgyalt kort két évvel megelőzőleg (1598) történt; de annyira jellemző e tekintetben hogy érdekes megemlítése. Megírja Thurzó Györgynek, hogy kiket «*commendáltak*» neki s ennek válaszából megtudjuk azt is, hogy kik voltak azok, akik számításba jöttek. Thurzó György úgy vélekedik, hogy rokona lengyel leányt ne vegyen feleségül, a tescheni hercegnőt sem, mert «nem szép, idős leány, igen beteges, semmie se nincsen», Listius leányáról nem tud semmit, de a nemzetség megfelelő. Általában azt tanácsolja, hogy «ne csak szemmel, de főképen füllel» házasodjék rokona.[3] 1614-ben hasonló ajánlásról olvasunk. Lépes Bálint nyitrai püspök azt írja Bosnyák Tamásnak: «Értem kegyelmed irásából, ki nemzetsége legyen az leányasszony, kit az én atyámfiának *szánt* kegyelmed.»[4] Commendálás.

E helyen kell megemlékeznem arról az *utasításról* is, mellyel valamely előkelőség Dániel Jánost mátkakeresni küldte. Thaly Kálmán a «Történelmi kalászok» cimű forrásgyüjteményben[5] Bethlen Gábor utasításának tartja s bár nem említ évszámot, de megjegyzi, hogy Brandenburgi Katalin hazahozását előzte volna meg. Ugyanez az «instructio» dr. Vajda Emil művében («A vargyasi Dániel-család közpályán és a magánéletben») is közölve van,[6] még pedig mint Rákóczy Zsigmond utasítása *1628-ból.* Bisterfeld nevének szereplése az utasítás kilencedik pontjában mindkét föltevést megdönti.[7] Thaly a személyben is, Vajda csak az évszámban tévedett, ami abból is kitünik, hogy Rákóczy Zsigmond 1628-ban még csak hatéves Rákóczy Zsigmond utasítása.

[1] «Eltökéllet szándéka volt, hogy soha férjhez ne menjen, noha egynehány szerencséi voltak.» (Új M. Múz. VII/1, 447.)

[2] T. T. 1881, 288. [3] Sz. 1894, 75—76. [4] Károlyi ot. IV. 103.

[5] (Megjelent 1862.) i. m. 95—97. [6] i. m. 119—121.

[7] Bisterfeld János Henrik életéről nálunk Kvacsala János írt önálló tanulmányt s ebben mondja, hogy — szemben minden egyéb vélekedéssel — csak 1630. elején jöhetett be Erdélybe. [Erd. Múz. XXV. (1908) 280. (8. jegyz.)]

volt.[1] Hogy azonban tényleg Rákóczy Zsigmond utasítása, azt Szilágyi Sándornak róla írt életrajza alapján eldönthetjük.[2] De mivel 1649-ből való, kivül esik a tárgyalt koron s ezért részletesebb fejtegetés tárgya nem lehet. Pedig igen érdekes. Az utasítás tizennégy pontba foglalva nemcsak Rákóczy izlését és föltételeit árulja el, hanem még útmutatást is nyújt, hogy hogyan járjon el a tudakolásban a főkövet arra nézve, vajjon odaadják-e a leányt.[3]

Előzetes tudakozódás. Pártfogók szerzése.

Látjuk máskor is, hogy mielőtt valaki nyiltan lépett volna föl kérő gyanánt, rendesen előbb *tudakozódott* aziránt, hogy elfogadják-e mint ilyent a leány szülői. Sőt igyekszik ügyének *pártfogókat* szerezni, kiknek támogatásával könnyebben célt érne. Thurzó György tollából jutott reánk egy levél, melyben Czobor Mihály érdekében ír Lorántffy Mihálynak, értesítvén őt, hogy leányát Czobor feleségül szeretné venni. Igen előnyösnek tüntetvén föl az ajánlatot, így fejezi be levelét: «Felette igen kérem kegyelmedet, az felül megírt sok jókért és az én jüvendő és több főurak atyafiuságokért is mindenbül úgy rendelje és szabja Czobor Mihály uram sógorom kivánságához magát kegyelmed, hogy ez szent házasság véghez menjen, kit én kegyelmednek tudja Isten, mint jóakaró barátja biztomban akarék megírnom és ez magam levelemmel és kezem írásával insinuálnom. Elhivén azt, hogy irásom kegyelmednél mind böcsületes s mind foganatos leszen». (1609)[4]

Leánynézés.

A kedvező válasszal együtt azt is megtudta az ifjú legény, hogy melyik napon mehet a leányt megnézni.[5] Részletesebb adatok a *leánynézésről* csak későbbi időből jutottak reánk.

Összeköttetés létesítése levél útján.

Kivételes esetekben csak *levél útján* érintkeztek és így tudatták az igenlő választ is. Esterházy Miklós második házassága alkalmával így kérdezősködött, hogy szándéka meg-

[1] I. Rákóczy György fia, élt 1622—1652-ig. (*Szilágyi* Sándor: «Felső-vadászi Rákóczy Zsigmond». Magy. tört. életr. 1886.)

[2] *Szilágyi* S.: i. m. 101.

[3] Meg kell tudni, «nem frustraltatnánk-e az dologba». (8. pont.)

[4] T. T. 1880, 603—4.

[5] Az 1600—1630-ig terjedő források nem szólnak erről. De említi a leánynézést Thurzó György 1598-ban (Thurzó lev. nejéhez. I. 242.) és említi Apor Metamorphosisában (M. H. H. Script. XI. 375.); tehát e két határ közt is megvolt.

valósulhat-e. Míg végre Nyáry Istvánnak hozzá és leendő anyósának, Nyáryné Wárday Katának Szentiványihoz intézett levele arra késztették, hogy szive választottját, Nyáry Krisztinát is fölkeresse irásával.[1] Bátrabban közeledik levélben, mint tenné személyesen, mert amint maga is írja, a levél «mivel nem tud pirolni, im ott is bátorságot vett a hol még talán szállás sem adatott neki».[2] De az ilyen látatlanba történő beleegyezéstől mégis féltek az emberek. Ez tünik ki abból a levélből, mely sajnos csak töredékesen jutott reánk s így nem tudjuk, hogy kiről van szó, mikor Balassy Anna tollából a Molár úr által szeretete jeléül küldött gyűrű említése után ezt olvassuk: «Azon is kérem asszonyomat, hogy írjon böcsülettel és kedvesen, de nehezen megyen reá ő kegyelme, mégis mind az meglátást óhajtja, az ki csak merő héjában való dolog».[3] Ilyenkor tehát az úgynevezett leánynézés elmaradt. Ez körülbelül olyan eljárás, melyet azoknál a fejedelmi egybekeléseknél követtek, mikor külföldről házasodtak és a vőlegény csak akkor látta meg jövendő hitvesét, mikor már mint eljegyzett mátkáját országába hozták. Bethlen Gábor is utasítással ellátott követeit küldte leánynézőbe maga helyett. Ezek az ő meghatalmazásából tárgyaltak a brandenburgi őrgróffal és meg is kérték nővérének kezét az erdélyi fejedelem számára.[4]

A *leánykérés* mozzanatáról már szólnak a XVII. század elejebeli kútfők. Ha a szembenlételnél megtetszett a leány a legénynek, megkérte, illetőleg kérette feleségül. Csáky István édes anyja és nagybátyja, Wesselényi István által kérette meg a szép Forgách Éva kezét.[5] Máskor jóbarátok vállalják el e *tisztséget*. Bosnyák Tamás 1604-ben Szent Lőrinc napján Bakos Jánost és Dósa Tamást küldte Szentmarjay György özvegyéhez, Kenderessy Máriához, hogy számára megkérjék.[6] Nemcsak előkelőknél, alsóbbrangúaknál is látjuk ezt a közvetítést. Forgách Zsuzsanna

Leánykérés. Leánykérők.

[1] T. T. 1900, 16. [2] u. o. [3] *Papp:* Tört. L. 1875, 945.

[4] Sculteti udvari orvos és nyomban utána Liszti Ferenc által tett lépéseket a brandenburgi udvarnál Bethlen, a fejedelem nővérének megkérése ügyében. (*Szilágyi:* E. O. E. VIII. 50.) Később főkövetséget küldött Kovachóczy és Mikó vezérlete alatt. (i. m. 58.) Végül az ünnepélyes követek Rákóczy György, Károlyi Mihály, Mikó Ferenc és Kassai István voltak. (i. m. 59.)

[5] *Deák:* Wess. A. lev. 81. [6] Károlyi ot. IV. 4.

«Hites» leánykérő.

panaszkodik levelében arról, hogy «az én Suska asszonyom is, elárult engemet és férjhez akar menni, az elmúlt vasárnap *kérték* el Kokay Boldizsárnak, ki miatt bizon nem kicsiny gondban estem.»[1] A nép körében «*hites leánykérők*» szerepeltek. Egy 1629-ből fönnmaradt egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint: Sárospatakon, «ha hites leánykérő nem hirdetteti meg az házasokat, meg nem esketteti» őket a pap.[2] Azt megkivánták, hogy a család rangjához illő leánykérőket küldjön a kérő. Mikor Batthyány a legújabb hírekkel szolgál barátjának, Thurzó Györgynek, köztük azzal, hogy Széchy miképen szerzett férjet leányának, nem kis gúnnyal említi, hogy Széchy a leányt odaadta, noha Zrinyi Széchynek két szolgája által kérette csak meg.[3]

A leánykérés formaságai.

Hogy mily *formaságokkal* volt kapcsolatos a leánykérés, nem tudjuk határozottan. Apor is csak annyit említ, hogy «ha az leányt oda igérték, a vőlegény még megjelentette, mikor megyen oda kézfogásra;»[4] vagyis megbeszélték, hogy mikor tartják meg az eljegyzés napját.

Eljegyzés napja: A kézfogás és gyűrűváltás megtartásának ideje.

Látjuk azonban, hogy néha mindjárt leánynézéskor tartották meg az eljegyzést, mint Thurzó Imre Nyáry Krisztinával,[5] vagy a megkérés napján, mint Bosnyák Tamás és Kenderessy Mária.[6] Hasonlóképen történt Forgách Éva megkérésé-

[1] M. H. L. 148. [2] T. T. 1906, 98. [3] T. T. 1879, 116.

[4] *Apor:* i. m. 376. — Ha «ide-igéret» alatt a megkérést és nem az eljegyzést kell érteni, akkor őszintén sajnálhatjuk, hogy Balassy Anna is csak általánosságban beszél levelének megfelelő helyén. T. i. egy idegen származású úr meg egy magyar kisasszony házasságáról írva, így szól: «talám oda fel vagyon az féle szokás és ceremonia; az ide igireten nem kivántatik, hiszen még arról írhat kegyelmed, az *mi kivántatik magyarországi szokás szerint*». (*Papp:* Tört. L. 1875, 945—6.)

[5] A meglátás napján «megkötötte az egyezséget». (*Kubinyi:* Thurzó Imre. 40.) Hogy ez az egyezség az eljegyzés volt, bizonyitja az, hogy olvassuk: «Gyűrűknek exitusa. Anno *1617:*... Fiam az minemű gyűrűt jegyül adott az mátkájának volt gyémánt hegyes öreg 1, táblás gyémánt 10». (R. II. 191.) Pedig Thurzó Imre 1617-ben csak *egy* napot töltött Nyáryéknál. (*Kubinyi:* Thurzó Imre. 40.), tehát ezen ment végbe a gyűrűváltás. Az, hogy a «kézfogásra» vitt ékszereket a leltár szerint csak 1618-ban adták ki a családi kincstárból (R. II. 194.), nem dönti ezt meg, mivel Thurzó nem volt egészen a menyegzőig újból jegyesénél. Igy az eljegyzés a meglátás napján történt.

[6] Károlyi ot. IV. 4.

nél, csakhogy ebben az esetben az eljegyzésnek csupán egyik mozzanata: a gyűrűváltás[1] volt meg rögtön. Mert arról értesülünk, hogy mikor Wesselényi Anna és bátyja, Csáky István számára megkérték a leányt, mindjárt átadták a gyűrűt és viszont kaptak egyet.[2] Révay Erzsébet és Pongrácz Dániel is aznap váltottak gyűrűt, mikor a leányt bátyja — ki az árvát magánál tartotta — odaigérte a kérőnek.[3]

De valószinüleg olyankor, amikor ünnepélyes eljegyzést akartak tartani, erre külön napot tűztek ki.

A kézfogás módja.

Ami az eljegyzésnek azt a mozzanatát illeti, melyről az ünnepélyt *kézfogásnak* nevezték el, úgy, ha Aport meg nem szólaltatjuk,[4] alig mondhatunk valamit végbemenéséről. Egyáltalában a XVII. század elejéről való emlékek semmi világosságot sem vetnek az eljegyzési ünnepség lefolyására. Csak egy reánk jutott meghivóból látjuk, hogy Apor leirásának megfelelően vacsorai lakomával volt egybekötve. Ez a meghivó Rimay Jánosnak szól, kit feleségestől hív meg kézfogására Mocsary István, melyet a leányos háznál ünnepelnek meg húshagyó vasárnapon. Azonban — írja — már előtte való szombaton jöjjenek a meghivottak Fülekre, hogy onnan másnap «felesteköm után illendő solennitással megindulván mehessünk *vacsorára* az megnevezett helyre.» (1629)[5] Különben a

[1] Ha kézfogásról hallunk, úgy ebbe beleértendő a gyűrűváltás mozzanata is, mert ez elmaradhatatlan volt, amint alább kitünik; de gyűrűváltás történhetett kézfogás nélkül is, például Csáky István esetében, úgy, hogy ezzel magával megvolt az eljegyzés. Azonban meglehet, hogy sok esetben, mikor az eljegyzést a «gyűrűváltás» szóval jelzik, ez alatt olyan eljegyzés értendő, melynek alkalmával a kézfogás alakisága is megtartatott.

[2] *Deák:* Wess. A. lev. 81.

[3] Új M. Múz. VII/1, 447.

[4] A kézfogás napján a legény elment a leányos házhoz. «*Vacsora* előtt az leányt ebédlőpalotában kihozták, ott lévén az atyafiaiban is sokan, úgy az leány atyafiaiban is sokan; azután az legény az környülállóknak térdet hajtott, cifrán kardoson, lódingoson az leányhoz ment, és mintha kézfogással az következendő házasságra kötelezték volna magokat, az legény szép gyengén az kezinek első ujjai végével megütötte az leányasszony keze ujjainak végit. De minekelőtte az kézfogásra kivitték volna az leányt, úgy akkor is mikor kérették, megkérdette az apja s az anyja, hogy vagyon-e kedve ahoz az legényhez való menetelre az leányoknak; és ha mondotta, hogy vagyon, úgy igérték oda, vagy úgy vitték ki az kézfogásra.» (*Apor:* i. m. 376.)

[5] Rimay J. Lev. 319.

szűkszavú források legfeljebb a kézfogás napját örökítették ránk. Például olvassuk, hogy Bosnyák Tamásnak Szent Lőrincz napján volt kézfogása Kenderessy Máriával s «azon év»[1] február 26.-án volt menyegzőjük Fülekben.[2] Hoffmann György 1607 február 18.-án jegyezte el Stansith Horváth Krisztinát, szeptember 16.-án ünnepelték az esküvőt. Családi följegyzésnek a bibliában ez elég volt![3] Keglevich Péter öccsének, Zsigmondnak kézfogójáról is megemlékezik, de csak annyiban, hogy följegyzi azt, hogy mikor volt meg.[4] Ezzel ki is merül a tudósítás.

Eljegyzési ajándék.

Az említetteken kívül csak még arról értesülünk a kútfőkből, hogy szokásban volt a vőlegény részéről *eljegyzési ajándék* adása.[5] Megtudjuk, hogy Thurzó Imre milyen értékes, gyöngyös, drágaköves ékszerekkel kedveskedett a kézfogás alkalmával menyasszonyának.[6]

Gyűrűváltás módja.

Ami a *gyűrűváltást* illeti, úgy ez, mint az eljegyzés második mozzanata, a «Metamorphosis» írója szerint a kézfogás napján rögtön a kézfogás után történt meg. Még pedig bizonyos formaságokkal kapcsolatosan. «Az kézfogás után — írja Apor — az leányt megint bévitték az apja vagy anyja házában[7] s ott megállott, azután az legény két atyafiától az jegyesgyűrűt béküldötte, azt az leány elvette, akkor az leánynak valamelyik asszonyatyafia egy gazdag skófiummal varrott keszkenyőre vagy az kitől mint tölt ki; olyan keszkenyőre, mentől tisztességesebb

[1] Ez a kifejezés, minthogy Szent Lőrinc napja augusztus 10-én van, a mátkaság évére vonatkozik.

[2] Károlyi ot. IV. 4. [3] Sz. 1892, 622. [4] M. T. T. 2. f. I. 240.

[5] *Kubinyi* Miklós idéz egy levélből néhány szót, melyek emellett szólnak. Miután arról történik említés, hogy Esterházy Miklós megkérte Nyáry Krisztina kezét, következik: «bizonyosan immár elküldte az ajándékot is, egy láncot, gyűrűt, kézrevalót.» (Thurzó Imre életrajza. 144.)

[6] *a)* Aranylánc spanyol módra függőstül, melyben vagyon: korsó 20, gyémánt 20, rubint 60, gyöngyszem 40. A függőjén egy kis galamb, melyben vagyon: gyémánt 10, öreg gyöngyszem 6, kicsiny 2. Mind függőstül az *kézfogáskor* adta fiam az mátkájának. (R. II. 159 és 194.)

b) egy nyakravaló, gyémántos, rubintos, melyet az ifju asszonynak *kézfogáskor* adott volt az úr ő nga. (R. II. 163.)

c) ezenkívül más ékszerekről azt olvassuk, hogy «*alámenetelekor*» vitte mátkájának (R. II. 195.); de ez valószinüleg a lakodalomra vonatkozik.

[7] = szobájába.

gyűrűt akasztván, az legénynek ugyanazoktól, kik az leány gyűrűit bévitték volt, kiküldötte.»[1]

Ilyen *jegvkeszkenőről* vagy kézfogásos kendőről a XVII. század első tizedeiben is történik említés.[2] Az egyik aranyos, a másik selymes. A gyűrűváltás megvoltát is igazolják emlékeink. Nemcsak maga a név maradt reánk, de tudjuk, hogy Thurzó Imre gyémántos gyűrűjét[3] menyasszonya, Nyáry Krisztina egy ugyancsak gyémántos gyűrűvel cserélte el.[4] Jegykeszkenő.

Jegygyűrűkül ebben a korban még nem karikagyűrűt használtak, jóllehet viseltek követlen gyűrűt is;[5] hanem köves gyűrűt, előkelők különösen gyémántgyűrűt, adtak jegygyűrűként.[6] De előfordul rubintos és gyémántos,[7] csak rubintos,[8] négy rubinnal ékesített fehér zománcos[9] és zafirköves gyűrű[10] is mint jegygyűrű.[11] Hogy a nevet be szokták volt-e vésni a gyűrűbe, nem tudjuk. Kendi Zsófia, Bogáthi Menyhértné gyűrűjének külső, szegéllyel védett kerületén e két név olvasható: Kendi Soph. Bog. Menihart, amiből Szádeczky Lajos azt következteti, hogy jegygyűrűje lehetett.[12] De valószinű, hogy e szokás nem volt divatban; mert gyakran ugyanazzal a gyűrűvel *több nemzedék* jegyezte el egymást. Kitünik ez Hagymásy Kristóf végrendeletéből, melyben meghagyja, hogy az a «gyűrű kék safir, metszett habos, melyet az anyok adott volt ennekem jegygyűrűül, legyen Margité, ő is megéri jegygyűrűnek véle. Viszont minő rubintos és gyémántos gyűrű vagyon, öt kő vagyon benne, kit én adtam volt jegygyűrőül az anyjoknak, legyen Hagymási Istváné, ezzel ő is megelégedjék.»[13] Jegygyűrű. Átörökítése.

[1] *Apor:* i. m. 376. [2] R. II. 122 és 239. — A hevesmegyei Felnémet faluban a menyasszony ma is jegykendőt ad vőlegényének. (Ethn. XIX. 37.) [3] R. II. 161. [4] R. II. 163.

[5] Monoky Erzsébet hagyatékában szerepel «egy keskeny iskatulában *karikás* aranygyűrű No. 3.» (R. II. 131.) Hoffmann Margit hagyatékában: gyűrű, melyben semmi kő nincsen. (R. II. 249.)

[6] T. T. 1903, 424; R. II. 161, 163, 191 és 212, 192 és 221.

[7] R. III. 259. [8] T. T. 1897, 758 és R. II. 148. [9] R. II. 212. [10] R. III. 259.

[11] A jegygyűrű neve csak ez. Az a «*kézfogás* rubint arany gyűrű», melyről Bothka Istvánné marháinak inventáriumában (M. N. Múz. lt. Tany. 1615. márc. 23; kiadva: Sz. 1871, 151.) olvasunk, olyan lehetett, mint Thurzó Katalinnak zománcos gyűrűje, melyen kézfogás vagyon *rajta.* (R. II. 191 és 221.)

[12] Erd. Múz. XIV. 297. [13] R. III. 259.

A gyűrűváltás elmaradhatatlansága.

Azt azonban már nem tudjuk igazolni a hézagos följegyzések alapján, hogy úgy ment-e végbe a gyűrűváltás, amint Apor írja le; valamint azt sem, hogy általában a kézfogás után történt-e. Csak azt látjuk, hogy maga a gyűrűváltás *elmaradhatatlan* volt, mert oly esetekben is hallunk róla, mikor kézfogási ünnepségről nem értesülünk, vagy ez a vőlegény távolléte miatt nem is mehetett végbe. Ilyenkor a gyűrűváltás maga volt az eljegyzés jelképe és rögtön vagy kevéssel a megkérés után történt meg. Ezt láttuk Csáky István és Forgách Éva gyűrűváltásánál.[1] Így történt Esterházy Miklós és Nyáry Krisztina eljegyzése is, kik gyűrűt váltottak[2] anélkül, hogy személyesen találkoztak volna.[3] Kivételes eset lehetett az, hogy gyűrűt váltottak a házasulandók anélkül, hogy látták volna egymást. Valamelyik Molárd magyar leányt kérvén feleségül, megküldte a gyűrűt és viszont a leány részéről ugyanaz a főember vitt urának is gyűrűt.[4]

A jegygyűrű a házassági igéret jelképe és biztosítéka.

Az adott gyűrűt a házassági igéret *jelképének* sőt *biztosítékának* tartották. Világosan mutatják Batthyány Ferencnek Thurzó nádorhoz intézett sorai, melyekben elmondja, hogy Zrinyi György megszerette a télen Bánffy Gáspárné leányát, ki a gréci herceg udvarában volt «és annak is győrőt adott, *hogy elveszi.*»[5]

A házassági igéret kötelező volta.

Ebből a levélből továbbá azt is látjuk, hogy a gyűrűváltás, szóval az eljegyzés után a házassági igérettől *visszalépni* becsülettel *nem lehetett.* Mindkét részről igen nagy sértésnek vették és megitélték. Wesselényi Anna is erre hivatkozik, mikor — ismervén fiának természetét és indulatosságát — attól félt, hogy Forgáchné halogatására az esküvő megtartását illetőleg, fia azzal talál válaszolni, hogy visszalép a házasságtól. Arra inti tehát Csáky Istvánt: «ha mindenben kedve szerint nem lehet is» a dolog, «akaratjába változás kedvetlenség ne legyen, *mert ez immár mindnyájuknak tisztességében jár.*»[6]

Városi polgárok felfogása.

Városaink annyira szigorúan vették a házassági igéret kötelező voltát, hogy megszegése esetén a hatóság büntető közbenjárásával találkozunk. Lőcsén 1626-ban Fellner Tóbiás polgár

[1] l. 23. lap. [2] április 16-án. (Új M. Múz. VII/1, 229.) [3] T. T. 1900, 17. [4] *Papp:* Tört. L. 1875, 945. [5] T. T. 1879, 118. [6] *Deák:* Wess. A. lev. 81.

a Hedisch Bálint leányának tett házassági igéretet nem tartotta meg. A consistorium tehát maga elé idézte s fölszólítá adott szavának beváltására. Minthogy a vádlott az intés ellenére is elhagyta a leányt, szigorúan megbüntették.[1]

Mátkaság: a jegyesek neve és kölcsönös szólítása.

A kézfogótól vagy gyűrűváltástól kezdve «*mátkások* voltanak»,[2] «*jegyben* voltak»[3] az illetők. Leginkább a *mátka* kifejezés fordul elő.[4] De *vőlegényről*[5] és *menyasszonyról*[6] is beszélnek a források. A leány mátkáját *bátyjának*,[7] a legény *hugának*[8] szólította.

Ajándékváltás.

A jegyesek szeretetük jeléül *ajándékkal* kedveskedtek egymásnak.[9] Károlyi Mihály anyja örökéből egy gyöngyláncot vitt ajándékba menyasszonyának.[10] Illésházy Gáspár nagynénje jóvoltából lephette meg ezer forint értékű nyakbavetővel mátkáját,[11] akinek ezenkívül még egy násfát is adott vőlegényének nagynénje, a gazdag Illésházy István felesége, Pálffy Katalin.[12] A nők kezük munkájával viszonozták a figyelmet. Nyáry Krisztina «kis keszkenyőcskét» küldött Esterházy Miklósnak.[13]

A mátkaság idejének tartama.

A mátkaság *ideje* igen különböző *tartamú* volt. Kókay Boldizsár, alig hogy feleségül kérte, már haza is szerette volna vinni Suska asszonyt.[14] Alaghy is sürgette mátkájának hazaadását.[15] Csáky István pedig annyira türelmetlenkedett, hogy Forgách Évával nem ülheti meg még a farsang folyamán a lakodalmat, jóllehet csak december végén vagy január elején kérte meg, hogy ott akarta hagyni az egész házasságot.[16] Hoffmann Ádám-

[1] *Demkó:* A fmi városok életéről. 168.

[2] *Apor:* i. m. 377.

[3] *Kemény J.* Önéletirása 54; Károlyi ot. IV. 212.

[4] R. II. 195; Thurzó Gy. lev. nejéhez. II. 186, 307; E. O. E. VIII. 324; T. T. 1897, 758.

[5] *Árpádia.* 1833 I. évf. 337. [6] u. o. és T. T. 1901, 490. [7] *Apor:* i. m. 377.

[8] Esterházy Miklós Nyáry Krisztinát, aki özvegy volt, édes hugomasszonynak vagy szerelmes hugomasszonynak szólítja. (T. T. 1900, 17, 18.)

[9] Ambár ez állítás támogatására fölhozott adatok homályossága miatt nem tudjuk, hogy nem voltak-e eljegyzési-, avagy nászajándékok.

[10] Károlyi ot. IV, 212. [11] T. T. 1897, 758 és ugyanez: R. II. 148.

[12] T. T. 1897, 757—8 és R. II. 148. [13] T. T. 1900, 17.

[14] Január végén kérte meg és «semmiképen nem akarnak tovább várni», mint farsang utóljáig. (M. H. L. 148.)

[15] Thurzó Gy. lev. nejéhez. II. 307. [16] *Deák:* Wess. A. lev. 81.

nak Kapy Sándorhoz intézett meghivó leveléből, mely január 20.-án kelt, megtudjuk, hogy az eljegyzés csak az elmult napokban volt s már február 13.-án menyegzőt ülnek.[1] Nyáry Krisztina második házassága előtt csak három hónapig volt menyasszony.[2] Révay László Homonnai Drugeth Erzsébettel négy hónapig,[3] Keglevich Zsigmond Sennyey Anna Krisztinával öt hónapig[4] járt jegyben. Bosnyák Tamás és Kenderessy Mária kézfogója és menyegzője közt egy félév,[5] Hoffmann György és Stansith Horváth Krisztina eljegyzésétől az esküvőig hét hónap[6] telt el. Ellenben báró Berényi György majdnem egy évig várt, míg mátkájával egybekelhetett.[7] Révay Erzsébetet Pongrácz Dániel egy évnél is több idő eltelte után vihette csak haza.[8] Ugyanezt látjuk Thurzó Imre és Nyáry Krisztina mátkaságánál.[9] Gróf Thurzó Ádám pedig Széchy Borbálával, kit 1627 május 30.-án jegyzett el, két év mulva: 1629 június 17.-én tartotta meg esküvőjét.[10]

Kora ifjúságban kötött házasságok gyakorisága.

Ez utóbbi esetekben talán azért is késleltették a menyegzőt, mert a házasulandók még *igen fiatalok* voltak. Széchy Borbála még alig volt tizenhárom éves eljegyzésekor.[11] Nyáry Krisztina pedig még nem is töltötte be tizenharmadik életévét,[12] mikor az alig tizenkilenc esztendős[13] Thurzó Imrének már jegyese. Igaz ugyan, hogy mások ily fiatalon férjhez is mennek és nem várnak a házassággal. Pethő Borbála csak negyedfél hónappal mult tizenhárom éves, mikor férjhezment.[14] Báthory Anna tizennégy éves korában lépett házasságra.[15] Ámbár a kortársak közt voltak olyanok is, kik nem tartották helyesnek, hogy «tizennégy és tizenöt esztendeinek előtte akárki is

[1] M. N. Múz. lt. Tany. 1624.
[2] *Závodszky:* Bél Mátyásnál «Adparatus» 378—9.
[3] M. T. T. 1. f. III. 251. [4] i. m. 2. f. I. 240.
[5] Károlyi ot. IV. 4. [6] Sz. 1892, 622.
[7] *Komáromy András* értekezése. (Sz. 1885, 133.)
[8] Új M. Múz. VII/1, 447.
[9] 1617 szeptemberétől 1618 novemberéig. (*Kubinyi:* Thurzó Imre. 40. és 50.)
[10] *Acsády:* A Széchyek Murányban. (Sz. 1885, 306.) [11] u. o.
[12] Született 1604. okt. 31.-én. (*Ipolyi:* Nyáry Krisztina. 3.)
[13] Született 1598. szept. 11.-én (*Kubinyi:* Thurzó Imre. 3.)
[14] Atyja följegyzésének adatai szerint. (T. T. 1880, 179.)
[15] *Komáromy:* A bűbájos Báthory Anna. (Sz. 1894, 302.)

gyermekét házasságra adja».[1] Esterházy Dániel menyasszonya, Rumy Judith legalább már tizenhetedik évében volt, mikor Esterházy feleségül vette.[2] A férfiak is korán házasodtak. Thurzó Imre legalább húszéves volt, mire megnősült, de Haller István már tizenkilenc esztendős korában kötött házasságot.[3] Noha általában a férfiaknál sem helyeselték ezt. Batthyány Ferenc írja, hogy «én szánom azért az Zrini Györgyöt, hogy mikor tanulni kell vala akkor házasodik meg... először több emberséget kell vala tanulni, hiszem elég ideje lett volna még az házasságra».[4] Ritkább is az ily esetek száma. Mert az ifjú, mikor iskolai tanulmányait 18—20 éves korában elvégezte,[5] valamely főúr udvarába ment inasságra, majd vitézi életet folytatott és csak ezek után alapított tűzhelyet. Révay László már harmincéves volt, mikor megházasodott.[6]

Azt is megkivánták, hogy a házasulandók *korban egymáshoz illők* legyenek: a nő valamivel fiatalabb lévén. Wesselényi Anna nemcsak azon botránkozik meg, hogy Bedegi Nyáry Borbála[7] a gyászév eltelte előtt ment másodszor férjhez, hanem azon is, hogy az ifjú legény, akihez ment, még csak tizennyolc esztendős.[8] A házasulandók korviszonya.

A komoly nagyasszony e szavai nem megszólásként hatnak reánk. Inkább panaszát érezzük ki belőlük: «Nem érdemlettem — írja — azt Varkocsnétól, hogy csak egy szóval is hírré tette volna szándékát, holott ilyen közel laktam hozzá».[9] Pletyka.

Azonban épen olyan alkalmakkor, mint az eljegyzés, házasság, anyagot találtak vagy csak kerestek a rossz nyelvek is. Néha talán az irigység volt a mozgató erő. Esterházy Miklós is kéri Krisztináját, hogy higyje el, hogy «amitől sok irigyi tilalmazták, abban még sok jó és örvendetes napokat fog látni».[10] Ugyanis tudja, hogy sokan «idegenül szólottak felőle.»[11] Amint hire futamodott valamely házassági tervnek, rögtön

[1] T. T. 1881, 288. [2] Uj M. Múz. IX/I, 359. [3] Erd. Múz. XX. 534 és 535. [4] T. T. 1879, 118.

[5] Pl. Révay László (M. T. T. 1. f. III. 245), vagy Bosnyák István. (Károlyi ot. IV. 4, 5.)

[6] Született 1600-ban (M. T. T. 1. f. III. 245.), házasodásának éve 1630. (u. o. 251.)

[7] Özv. Varkocs Györgyné. (*Deák:* Wess. A. lev. 69.)

[8] *Deák:* Wess. A. lev. 69. [9] u. o. [10] T. T. 1900, 16. [11] u. o.

akadtak, akik igyekeztek azt meghiúsítani. Maga Czobor Erzsébet sem ment a rosszindulattól, mikor menyének — ki immár leteszi az özvegyi fátyolt — megírja azt a levelet, mely az előbbi állítást igazolva így szól: «juthat kegyelmednek eszébe, hogy az előtt való esztendőkben, mikor hire futamodott volt, hogy Generalis Uram[1] ő kegyelme Thurzó Kristófné asszonyomat elakarná venni, a kegyelmed szerelmes anyja és nénje micsoda itélettel voltanak Generalis Uram felől, énnálam lévén, mit mondottanak ő kegyelmek ő kegyelme felől».[2] Az ilyen ügyeknek pedig könnyen «hire futamodott», hiába akarták néha titokban tartani.[3] Czobor Erzsébet is a tudósító levél érkezése *előtt* hallott *másoktól* Nyáry Krisztina újabb házassága felől.[4]

A pletykázók figyelme pedig kiterjedt mindenre. Úgy látszik még azon is találtak kivetni valót, ha rövid volt a mátkaság ideje. Erre hivatkozik Forgáchné, mondván, hogy leányát semmi úton a farsangon oda nem adja Csákynak, «mert szerelmes ura nevét, maga becsületes állapotját semmi képen evel meg nem akarja gyalázni, hogy csak ilyen postán legyen».[5]

Forgáchné ezt ugyan csak kifogásnak használta föl, hogy a lakodalmat késleltethesse. Amire azonban még sokkal nyomósabb okot is tudott fölhozni: azt, hogy a hozományt oly rövid időn belül nem tudja összeszerezni.

3. *A hozomány és egyéb házassági vagyonjogi mozzanatok.*

Hozomány. — Megszerzése körüli nehézségek: készpénz hiánya, a bevásárlás körülményes volta, az elkészítéssel járó fáradság. — A hozomány tárgyai: felsőruha, ékszer, arany- és ezüstművek, fehérnemű, ágynemű, lakásberendezési tárgyak, hintó, ló, gazdasági eszközök és háziállatok, készpénz, ingatlan. — A hozomány értéke. — A «hozomány» szó. — Paraphernum. — Hozományjegyzék. — A paraphernum eredeti jelentése. — Jegyruha (jegyajándék). — A jegyruha a férj adománya. — A jegyruha tárgya. — A vőlegény nászajándéka. — Reggeli ajándék (móring). — Hitbér (dos). — A hitbér nagysága. — Contrados. — A kifejezések fölcserélése. — A nő joga a hitbérhez, jegyruhához és hozományhoz. — A leányág kiházasításának kötelezettsége a fiúágra nézve. — A hozomány kiadásának napja és a tanúk szereplése meg száma.

Hozomány. Amilyen gondja volt sokszor a *hozomány* (allatura) kérdésére az előzetes tárgyalásoknál a férfi családjának, ép oly nagy gond-

[1] Esterházy Miklós újvári főkapitányra céloz. [2] T. T. 1900, 19.
[3] *Papp:* Tört. L. 1875, 945. [4] T. T. 1900, 18. [5] *Deák:* Wess. A lev. 80.

Megszerzése körüli nehézségek.

dal járt a leányos háznál a hozomány előteremtése. S ha a menyegző elhalasztása néha a jegyesek ifjúsága miatt történt, máskor a hozomány *megszerzése körüli nehézségekben* és a lakodalmi előkészületek hosszadalmasságában keresendő az ok.

Készpénz hiánya.

Mert a hozománynak a leány rangjához és módjához illőnek kellett lenni.[1] Már pedig e korban, mivel kevesebb pénz volt forgalomban, óriási vagyonuk dacára, még a főurak *sem rendelkeztek* mindig annyi *készpénzzel*, amennyire szükség volt, s a pénz előteremtése időbe került.[2] De ha erre nem is kellett gondot viselni, akkor is, mint «Széchyné leveleiből tudjuk, sok bajt, fáradságot okozott a kelengye összeszerzése. Minden csekélységért, gombért, szövetért legalább Eperjesre kellett neki küldenie, honnan a kereskedőnek besztercebányai megbizottja útján került ki az árú Murányba. Ékszert, drágább portékát Pozsonyban, Bécsben vásároltak».[3]

A bevásárlás körülményes volta.

A Thurzó-leányok hozományában szereplő ruhaneműk anyagának, valamint az ékszereknek és egyéb szükségleteknek beszerzése végett is Bécsbe[4] vagy Prágába[5] küldtek.

Az elkészítéssel járó fáradság.

S ha a fehérnemű nagy részét már azalatt készítette el az anya szorgalmas leányasszonyival, míg leánya fölserdült, amire az enged következtetni, hogy a lakodalmi vásárlások közt vászon vagy fehérnemű beszerzéséről igen ritkán olvasunk,[6] a hozományban szereplő nagyszámú felsőruhát mégis csak a mátkaság ideje alatt varrták meg. Thurzó Borbála lakodalma csak szeptember végén volt,[7] mégis már márciusban szerezték be a drága kelméket.[8] Mert sok munkával járhatott, míg azt a rengeteg mennyiségű vontarany-, vontezüstszövetet, bársonyt, kamukát, tafotát,[9] atlaszt, melyet ilyenkor

[1] Gr. Forgách Zsigmond végrendeletében meghagyja, hogy felesége, leányait — ha felnőnek — *tisztességesen* házasítsa ki. 10.000—10.000 frtot adván velük. (M. N. Múz. lt. Tany. 1620. szept. 1.) — «Szüleihez *illendő* tisztességes költségvel férjhez is adtam». (R. II, 235.) — «Az én két leányimat pedig az én állapotom szerint tisztességesen el is házasítottam, szép arany lánccal, ezüst poharakkal, pártaövvel és egyéb szép köntösökkel s materiákkal.» (Erd. Múz. XVI. 318.)

[2] *Deák:* Wess. A. lev. 80. [3] *Acsády:* Széchy Mária. 31.

[4] R. II. 111, 143, 197, 205, 219. [5] i. m. II. 111.

[6] R. II. 111, 143, 197, 205, 217 található jegyzékek közül csak egy egy helyen: R. II. 202.: «Négy vég ing vásznat vettem».

[7] R. II. 155. és III. 8. [8] R. II. 143.

[9] Kamuka = tiszta selyemszövet; tafota = félselyemszövet.

vettek, földolgozták szoknyákká, subákká, főkötőkké, süvegekké, s míg valamennyit díszítették arany-, ezüst-, selyemhimzéssel, paszománttal,[1] csipkével, prémmel, gyönggyel, boglárokkal.[2]

A hozomány tárgyai: felső ruha.

A Thurzó-leányok közül Borbála (1612) 22 szoknyát, 14 subát, 9 főkötőt, 3 süveget és még egyéb *felsőruhákat* kapott.[3] Mária hozománya (1618) valamivel kevesebb. Többek közt 15 szoknya, 12 suba, 6 fejkötő, de 4 süveg szerepel.[4] Mennyiségre nézve e kettő közt áll az, amit e ruhákból Katalin kapott.[5] (1620) Még aránylag legkevesebb szoknyát és subát vitt magával Zsuzsánna, ki testvérei közül legelőbb, 1603-ban ment férjhez. Neki csak 14 szoknya és 10 suba jutott.[6] Ezekhez járultak aztán mindegyiknél a leányasszonyok számára készített ruhák.[7] A felsőruhákon kivül szerepelnek a hozományban, még pedig első helyen: a drágaköves, gyöngyös *ékszerek*, az egyszerűbb vagy díszesebb *arany- és ezüstművek;* továbbá viselő és házi *fehérnemű* meg *ágynemű.*[8] Ezenkívül említenek a hozományjegyzékek *lakásberendezési tárgyakat*, mint szőnyegeket,[9] ágyat,[10] ágyravaló superlatot,[11] szekrényeket,[12] ládákat,[13] amelyekbe mindjárt el is csomagolták a többi holmit, melyet

ékszer, arany- és ezüstművek, fehérnemü, ágynemű,

[1] Igen széles zsinórdísz. [2] R. II. 111, 143, 197, 205, 217. [3] R. II. 151—154. [4] i. m. II. 213—215. [5] i. m. II. 222—224. [6] i. m. II. 106—109. [7] i. m II. 107, 153, 216, 225.

[8] Ki vannak adva ily hozományjegyzékek *Radvánszky:* Magyar Családélet és Háztartás c. művének II. k.-ben; továbbá: *Papp:* Tört. L. 1874, 53—4; T. T. 1882, 177; 1885, 398; 1898, 203; Károlyi ot. IV. 25; Sz. 1892, 626. Nagy számmal maradtak ránk egyes családok levéltáraiban hozományjegyzékek. A Magy. Nemz. Múz. levt.-ban elhelyezett levéltárak közül: b. Perényi cs. levt. (1600, febr. 14); gr. Teleki cs. levt. (1614, febr. 5); Motesiczky cs. levt. (1621, nov. 22); gr. Bethlen cs. levt. (1627 máj. 29); gr. Forgách cs. levt. (1629 jun. 8); megőrizték számunkra: Kerecsényi Katalin, Trybell Rozina, Gyuricsko Anna, Kamuthy Zsuzsánna, Széchy Borbála hozományjegyzékét. A Magy. Nemz. Múz. levt. törzsanyagában található: Usz Margit (1602 jan. 27), Nyáry Krisztina (1618 nov. 13), Dengeleghy Anna (1627 okt. 14) hozományjegyzéke.

[9] A Thurzó leányok mindegyike, kiknek hozományjegyzéke reánk maradt, kapott két szőnyeget (R. II. 109, 154, 216, 225); — továbbá: R. II. 134, 242; Forgách lt. 1629 jun. 8 (Széchy Borbála hoz.).

[10] R. II. 154, 255. [11] i. m. II. 109; — csak «superlat» jelöléssel: i. m. II. 255; — Forgách lt. 1629 jun. 8. [12] M. N. Múz. lt. Tany. 1602 jan. 27; Károlyi ot. IV. 27; R. II. 134, 256; T. T. 1885, 399. [13] M. N. Múz. lt, Tany. 1602 jan. 27; R. II. 134, 154, 256; T. T. 1885, 399.

a fiatal asszony ura házához vitt.[1] Vagyonosabbaknál rendesen a *hintó* hat szekeres *lóval* minden szerszámostól szintén a hozomány tárgya. Kerecsényi Katalinnal[2] (1600), gróf Thurzó Zsuzsánnával[3] (1603), Borbálával[4] (1612), Máriával[5] (1618) és Katalinnal[6] (1620), valamint Széchy Borbálával[7] (1629) is adnak hazulról. Kamuthy Zsuzsánna is viszi magával új otthonába a hat pej húzta hintót, noha nem is egészen új, csak az alja; azonban a dereka és a teteje viseltes, romlott.[8] Ritkán, de előfordul az is, hogy a hozományjegyzékben *gazdasági eszközökről:* kocsiról, ekéről, hozzájuk adott lovakról s egyéb *háziállatokról* olvasunk.[9] Ez valószínüleg köznemesi vagy polgári családoknál[10] volt szokásos. hintó, ló, gazdasági eszközök, háziállatok,

Néha *készpénzt* is adnak a szülők hozományul. Ezt azonban rendesen csak akkor látjuk, ha a leány árva vagy félárva lévén, mintegy örökségét kapta meg.[11] Bakith Margit, Balassy Menyhért özvegye[12] az ékszereken, ezüst műveken és ruhákon kívül 3000 forint készpénzt adott leányával, Ilonával.[13] Görgey Margit, Bossányi Mihályné előbbi férjétől való leányának: Máriássy Annának az apja örökségeképen paraphernumára maradt 500 tallért[14] készpénzben[15] adta meg kiházasításának idején. Forgách Zsigmond özvegye férje végrendelete szerint 26 ezer forintot tartozott készpénzül adni mostohaleányával,[16] tízezer forintot pedig a bevásárlásokra szánt.[17] készpénz,

Rendesen már az elhalt szülő gondoskodott végrendeletileg a kiskorú leány kiházasításáról. Gróf Forgách Zsigmond 10.000—10000 forintot szánt mindegyik leányának kiházasítására.[18] Kéry

[1] Monaky Erzsébet hozományának jegyzékében olvassuk: «Mind ez felül meg írt paraphernális jók rakattattanak be két öreg rakott szekrényben és egy zöld ládában.» (R II. 256.)

[2] Perényi lt. 1600 febr. 14; kiadva: *Papp:* Tört. L. 1874, 53—4.

[3] R. II. 109. [4] u. o. 154. [5] u. o. 216. [6] u. o. 225. [7] Forgách lt. 1629 jun. 8. [8] Bethlen lt. 1627 máj. 29.

[9] M. N. Múz. lt. Tany. 1620 (a kelet nincs közelebbről meghatározva).

[10] T. T. 1899, 517. [11] T. T. 1894, 623—4. [12] Sz. 1872, 347. [13] R. II. 139. [14] R. II. 226. [15] i. m. II, 237.

[16] De a kiházasításkor csak négyezer forintot tudott készpénzben megadni, a többiért jószágot kötött le zálogképen. (Forgách lt. 1626 jan. 2. Bosnyák Tamás testimonialisa.)

[17] *Deák:* Wess. A. lev. 80.

[18] M. N. Múz. lt. Tany. 1620 szept. 1.

János végrendeletileg meghagyta, hogy felesége Margit nevű leányának a ruhákon, arany-, ezüstmarhán kívül, melyet a menyegző napján vele ad, még 225 forintot is adjon, meg azokat az ingatlanokat, melyeket Margit számára kijelölt.[1]

ingatlan. *Ingatlanban* is lehetett kiadni a hozományt. Némely hozo-

A hozomány értéke. mány *értéke* ingatlan nélkül is igen nagy összeget képviselt. Ghimesi Forgách Mihályné, Kerecsényi Katalin hozományát több mint 20 ezer magyar forintra becsülték.[2] A Thurzó leányok számára férjhezmenetelük idején tett vásárlások mindegyiknél körülbelül hatezer forintot emésztettek föl, pedig ezenkívül még a családi kincstárból[3] is megkapták részüket. Zsuzsánna lakodalma alkalmával 6172 forint 46 denár árú holmit vásároltak;[4] de ebbe az összegbe nincs belefoglalva magának a menyegzői lakodalomnak költsége.[5] Thurzó Judit négy évvel később, 1607-ben ment férjhez.[6] Már 1606 szeptemberében írja atyja Bécsből nejének, hogy «ami vásárlást írtál fel édes szivem az leányunk számára, hogy megvettem, meghaladta az nyakbavetővel egyetemben... az négyezer forintot... Ez után való költségünk nem kevesbet fog tenni; boszuságomban azt kivánom, hogy minden leáninknak érhessük együtt örömöket és lehessen az többire is hasonló költségünk.»[7] Nem is rövidítették meg többi leányukat sem. Ilona[8] és Mária[9] számára tett bevásárlások költségeinek fedezésére is körülbelül hatezer forintot költöttek. Hasonlót mondhatunk nővérükről, Katalinról, kinek hozományában csak a ruhák anyaga harmadfélezer forintba került s majdnem ugyanannyi pénz kelt el ékszerekre is.[10] E kiházasításon kívül Thurzó György végrendeletében mindegyik leányának még tízezer forintot rendelt hozományul.[11] Természetesen figyelembe kell venni, hogy Thurzó György egyike volt a leggazdagabb főuraknak!

A «hozomány» szó. A *hozomány szó* forrásainkban nem fordul elő. Csak a

[1] R. III. 240. [2] Perényi lt. 1600 febr. 14. — Megjegyzendő, hogy Acsády szerint 1 magyar forint vásárlási képességére ez időben 7—8 mai forintnak felel meg. (Sz. 1889, 657.) [3] R. II. 189, 191, 194. [4] R. II. 114. [5] i. m. III. 58. [6] i. m. III. 59. [7] Thurzó Gy. lev. nejéhez. II. 154. [8] R. II. 197—205. [9] i. m. II. 205—211. [10] i. m. II. 217—9.

[11] *Kubinyi:* Thurzó Imre. 28. l. (jegyz.). — Azonban Kubinyi Miklós a Thurzó-leányoknak adott kiházasítás értékét «legfeljebb 3000 frt-ra» teszi, amihez járul a végrendelet szerinti 10.000 frt. hozomány.

«leánnyal kiházasítása vagy hazaadása idején adott» drágaságokról beszélnek a kútfők.[1] Ha latinul szólnak, a «*paraphernum*» szóval jelölik a hozományt;[2] a róla írt *jegyzéket:* consignatio paraphernalium rerum-,[3] specificatio rerum paraphernalium-,[4] regestrum rerum aurearum et argentearum aliarumque paraphernalium-nak[5] nevezik. Tulajdonképen nem fedi ez a kifejezés a hozomány fogalmát. A paraphernum *eredetileg* jegyajándékot jelentett, melyet eljegyzéskor kapott a nő akár vőlegényétől, akár szüleitől.[6] S ilyen, vagy hitbér értelemben szintén használják még a XVII. században is.[7]

Paraphernum. Hozomány-jegyzék. A paraphernum eredeti jelentése.

A forrásokban többször találkozunk a «*jegyruha*» kifejezéssel.[8] *Radvánszky* Béla báró szerint a hozományt nevezték jegyruhának is.[9] Az alap, melyre támaszkodva mondja ezt, Kovachóczy Farkas végrendeletének (1591) az a része, mely szerint leányának, ha Isten «neki szerencsét parancsol» *jegyruhául* kétezer aranyat és kétezer forint apró pénzt hagy.[10] Ez az adat csakugyan támogatni látszik Radvánszky felfogását, azonban ellentmondanak neki a többiek, melyek a jegyruhára vonatkozólag ránk jutottak. A Magyar Oklevélszótárban fölhozott XV., XVI. századi példák ugyan szintén azt mondják, hogy «res parafernales vulgo jegyruha dicti».[11] Csakhogy mivel a paraphernum eredeti jelentése nem hozomány,

Jegyruha (jegyajándék).

[1] R. II. 133, 149, 211, 220, 237, 241; M. N. Múz. lt. Tany. 1618 nov. 13; Motesiczky lt. 1621 nov. 22; Forgách lt. 1629. jun. 8.

[2] R. II. 226; *Széll:* Bessenyey cs. 199.

[3] R. II. 104; M. N. Múz. lt. Tany. 1602 jan. 27.

[4] T. T. 1898, 205.

[5] Perényi lt. 1600 febr. 14.

[6] *Dr. Békefi Remig:* «A magyar társadalom élete» cimű egyetemi előadása.

[7] Olvassuk, hogy Szalánc vára tartozékaival együtt Pálffy Kata «parafernumia» volt. (Forgách lt. 1626 jan. 2. Bosnyák Tamás testimoniálisa.) Szalánc pedig Forgách Zsigm. birtoka volt; tehát férjétől kapta.

[8] R. III. 220, 236; T. T. 1886, 385; 1893, 446; 1903, 426; Arch. Ért. XXIX. (1909) 343; *Széll:* Bessenyey cs. 197; M. N. Múz. lt. Tany. 1601, jun. 19. (Hosszutóthy Fraxia, özv. Pethő Sebestyénné végr.); u. o. 1602 márc. 18. (Bellény Zsigmond végr.); u. o. 1602 jun. 3; u. o. 1628 febr. 10. (Korniss Zsigmond levele); Balassa lt. 1627. aug. 10. (Jákóffy Ferenc végr.); Berényi lt. 1628 január 1.

[9] «A hozományt, melyet összegében jegyruhának *is* neveztek.» (R. I. 371.)

[10] R. III. 140. [11] Oklsz. «jegyruha» szó.

hanem jegyajándék: a régebbi kornak e meghatározása nem bizonyít a jegyruhának hozomány értelme mellett. Sőt ellenkezőleg más irányba tereli figyelmünket, amely célhoz is vezet. Mert ha res parafernales alatt *jegvajándékot* értünk és ezzel azonosítjuk a jegyruha jelentését, ennek az értelmezésnek nem mondanak ellent a fennmaradt feljegyzések.

A jegyruha a férj adománya.

Hogy hozomány nem lehet, mutatja az, hogy adataim szerint a *férj adta.* Becskereki Ötvös Ferenc, kassai ötvös, 1624-ben végrendelkezvén, így intézkedik: «Mivel hogy szegény állapotban voltam, mikor ez mostani feleségemet, Zsuzsánna asszonyt elvettem *és ő neki semmi jegyruhát nem vihettem,* annak okáért hagyok nekie jegyruháért száz forintot». Ez a jegyruha kívül áll azon, ami a vagyonból osztályként a feleségre jutna.[1] Pethő Sebestyén özvegye végrendelkezik jegyruhájáról, melyet Pethő Sebestyéntől, *tehát férjétől,* kapott.[2] Poly Zsuzsanna, Vály Miklósné, azelőtt Gávay Imre felesége, első *férjétől*[3] való jegyruháját második férjének hagyja a végrendeletében.[4]

A jegyruha tárgya.

Az említett esetek azt is mutatják, hogy a jegyruha *tárgya* lehetett úgy ingóság,[5] mint ingatlan.[6] Jószágot adott Jákóffy Ferenc is jegyruhául hitvesének, mert végrendeletében azt olvassuk, hogy mivel gyermeke nincs, *jószágát* feleségére hagyja, míg az nevét viseli, «azt megváltoztatván, *jegyruháját fell vévén,* eresze megh az Attyafiaknak, az melly jószág, mellyiket illeti, annak».[7] Valószinüleg ingatlan volt Borsa Tamás feleségének a jegyruhája is, mert arról értesülünk, hogy Borsa Tamás árvái mostohaanyjukat a jegyruháért hat magyar forinttal elégítették ki.[8] Ha ingóság lett volna, nem lett volna szükség a megváltásra. Nádasdy György jószágot és ingóságot köt le nejének jegyruhául, amiről három tanu előtt kötelezvényt ad ki.[9]

A jegyruha, vagy jegyajándéktól különbözik az az ajándék,

[1] Arch. Ért. XXIX. (1909), 434.

[2] «Valami az én jegyruhám volna Peteő Seböstyén uramtul, hagyom az én három fiaÿmnak.» (M. N. Múz. lt. Tany. 1601 jun. 19. végr.)

[3] «az *gávai* jószágból való jegyruhát is uramnak hagyom.»

[4] *Széll:* Bessenyey cs. 197. [5] Arch. Ért. XXIX. (1909), 434. [6] *Széll:* Bessenyey cs. 197. [7] Balassa lt. 1627. augusztus 10. [8] M. N. Múz. lt. Tany. 1602 jun. 3. [9] T. T. 1893, 446.

melyet a házasság megkötésekor adott a férj hitvesének. Kétféle ajándékozásról hallunk ez alkalommal. Apor szerint a vőlegény a lakodalmi ünnepség alatt mutatta be ajándékait menyasszonyának,[1] ezt a *vőlegény nászajándékának* nevezhetnők. De értesülünk oly ajándékról is, mellyel a házasság első napjának reggelén kedveskedett a férj feleségének, amit *reggeli ajándéknak* (Morgengabe, móring) neveztek.[2] Mindkettőre vonatkozólag csak néhány homályos adat jutott reánk e korból.[3]

A vőlegény nászajándéka. Reggeli ajándék (móring).

A jegy-, nász- és reggeli ajándék adása a vőlegény, illetőleg férj részéről a kedveskedés, szivesség cselekménye volt. *Hitbért* (dos) azonban kellett adnia, erre a nőnek joga volt.[4] Lónyay Istvánné Szaniszlóffi Báthory Kata végrendeletében intézkedik azokról a jószágokról, melyeket iure dotis, a hitbér jogcimén bír üdvözült szerelmes ura után a lónyai jószágban és egyebütt.[5]

Hitbér (dos).

Minél előkelőbb és gazdagabb valaki, annál *nagyobb* a hitbér is. Az erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor, trónrajutása után fejedelemhez illő dost ad nejének: Déva várát ötvenezer forint értékben; amit az országgyűlés is elfogadott. (1614.)[6]

A hitbér nagysága.

Wesselényi Istvánnak úgy első, mint második feleségével kötött házassági szerződésében *contrados*-ról olvasunk. Az említett esetben ezalatt vagy jegyajándékot, vagy a hozomány biztosítására lekötött vagyont kell érteni.[7]

Contrados.

[1] *Apor:* i. m. 380. [2] Radv. u. és sz. 222.

[3] Homályosak annyiban, hogy csak az ajándékozás tényét igazolják, de sem idejét, sem módját nem tárják föl. (Árpádia. I. 351; Gy. T. és R. F. III. 153; IV. 166). Reggeli ajándékról csak egyszer történik említés, az is a részben idegen szokások szerint történő fejedelmi házasságkötéssel kapcsolatban, Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin közt. — Úgy a nász-, mint a reggeli ajándékról alább újból lesz szó.

[4] Dr. *Békefi* Remig: «A magyar társadalom élete» c. egyetemi előadása.

[5] *Papp:* Tört. L. 1875, 1344.

[6] E. O. E. VII. 182; Károlyi ot. IV. 92—100.

[7] *Bartal:* Középkori latinság szótára szerint: contrados seu summa *per sponsam* occasione matrimonii *sponso* obligata... De jelen esetben ez az értelmezés nem fogadható el, mert azt olvassuk: «ut secundum leges et consvetudinem Regni Poloniae contradotis loco idem *dominus Wesselenÿ* de bonis suis mobilibus duplum, ipsi *suae sponsae* inscribat, quantum cum ea perceperit. Bona vero qnae in Hungaria idem dominus Wesseleny habet, penes leges et consvetudinem Regni Hungariae, quo ad devolutionem eorum

A kifejezések fölcserélése.

Kivételesen a «dos» kifejezéssel élnek akkor is, mikor hozományról van szó.[1] Kamuthy Zsuzsanna hozományjegyzéke szerepel mint «inuentarium omnium bonorum Generosae dominae Susannae Kamuthi *in dotem nuptialem a suis fratribus* tempore nuptiarum administratorum».[2] Máskor meg Tarnóczy Sebestyén említi végrendeletében *anyósáról,* hogy «azt, akit a feleségemnek *dosában,* és parafernumában kellett volna adni és azonkívül is késziteni, azt mindeneket ennek a kastélynak (t. i. a szentléleki kastélynak) épületére költött», melyet aztán leányának és vejének odaadott.[3]

Míg a dos szónak ezt a *fölcserélését* ritka kivételnek tekinthetjük, addig, úgy látszik, a jegyruhával gyakrabban összecserélték. Mert azokban a végrendeletekben, ahol a nő jegyruhájára vonatkozólag intézkedik,[4] vagy egyéb helyeken, ahol rendelkeznek a jegyruháról,[5] a hitbérről (dos) már sohasem olvasunk. Ezért valószinű, hogy többször a hitbért értették alatta,[6] minthogy ezt okvetlenül megkapta a nő.

A nő joga a hitbérhez.

Úgy a hitbérrel,[7] mint a jegyruhával[8] *rendelkezhetett* az

cedant... (Báró *Roszner* Ervin: Régi magyar házassági jog. 427.) A másik szerződés szerint: «Akarván Weseléni István uram az ő kegyelme jövendőben lévő szerelmes házastársának abból is consulálni, az mit az nagyságos Bakith Margit asszony adandó lészen az ő kegyelme szerelmes leányával az nagys. Balassa Ilona asszonnyal, úgymint az mi de jure concernálni fogja (megilleti) és aranyúl és ezüstől és drága kőjöl s pénzől — oda nem számlálván az ruházatot, contradost köt ő kegyelmének lengyelországi szokás szerént két annyit, az melyről fassiót tévén ő kegyelme, Lengyelországban levél is keljen róla». (Sz. 1872, 347.)

[1] Vagyis a dos szót ókori értelemben használják.

[2] Bethlen lt. 1627 május 29. — Az, hogy fitestvéreitől kapta, mutatja, hogy hozományról van szó.

[3] Sz. 1870, 220. [4] R. III. 235; T. T. 1903, 426; *Széll:* Bessenyey cs. 197. [5] R. III. 220; T. T. 1886, 385; 1893, 446.

[6] A Calepinus és Molnár Albert egyenesen dos-nak fordítják. (Nyelvtörténeti Szótár: jegyruha.) Ugyanitt látjuk, hogy dotalitium értelme is van, vagyis a jegyajándék fogalma is benne rejlik.

[7] «azok a jószágok, melyeket jure dotis az idvezült szerelmes Uram után birok a Lónyay jószágban és egyebütt, vagy az, melyek pénzes és zálogos jószágim, melyekben ezután is magamnak azon igazságig, mellyel bírom, *szabad dispositiot* reserválok és tartok». *(Papp:* Tört. L. 1875, 1344); — T. T. 1884, 131.

[8] Amint a 36. lapon említett adatok mutatják, végrendelkezett róluk a nő; továbbá: T. T. 1903, 426.

asszony. Hozományához is különös *jogai* voltak.[1] Ez abban is nyilvánul, hogy a nő családja — ha annak nem voltak gyermekei — igényt tartott a hozományra. Erre vonatkozólag néha írásos egyezséget kötöttek a férjjel. Hoffmann Györgynek Kapy Sándorral oly végezése volt nővére, Hoffmann Margit hozománya felől, hogy amit Margit előbbeni urától, Dessewffy Jánostól hozott Kapy Sándorhoz, annak fele Margit halála esetére neki és az atyafiaknak visszaadassék, másik fele Kapyé legyen. Amit pedig az atyai háztól vitt magával Margit, egészen a Hoffmann-családé legyen. Hoffmann Margit halála után meg is történt az osztozkodás.[2] Széchy Györgyné pedig azt eszközölte ki, hogy veje, Bethlen István 1628 június 29-én a leleszi konvent előtt nyilatkozatot állított ki, melyben az esetre, ha neje, Mária magtalanul halna meg, a vele kapott 50.000 forintnyi hozomány biztosítására leköti a másik három Széchy-leány javára saját jószágait.[3] Csakhogy Thurzó Ádám, a másik vő, nem igen volt hajlandó ilyen nyilatkozatot adni.[4] Mivel az asszonynak joga volt hozományához,[5] azért ha özvegységre jutott s újból férjhez ment, nem kapott új hozományt. Nyáry Krisztina, Thurzó Imre özvegye is kérte hozományának kiadását anyósától, mikor újból házasságra lépett.[6] Egy kis huzavona után meg is kapta hozományát és régi nászajándékait.[7] A másodszori férjhezmenetelnél csak a lakodalom költségeit tartoztak a szülők, vagy az első házasságból származott gyermekek viselni.[8] Az első esetet a XVII. század első tizedeiből reánk jutott forrásból is tudjuk igazolni. Szerdahelyi András, leányának úgy első férje temetésére, mint a másodikkal való lakodalmára szükségelt költséget maga viselte.[9]

jegyruhához és hozományhoz.

A lakodalmi költség viselését s általában a kiházasítást illetőleg szokásban volt, hogy — ha a leány árva volt — az a bátyjára, vagy ha bátyja nincs, a család oldalágára háramlott. Kamuthy Zsuzsanna is fitestvéreitől kapta meg hozományát.[10] Szentmiklósi Pongrácz Dánielt pedig a nádor, Thurzó

A leányág kiházasításának kötelezettsége a fiúágra nézve.

[1] R. I, 371. [2] R. II. 249. [3] *Acsády:* A Széchyek Murányban. (Sz. 1885, 309.) [4] u. o. [5] T. T. 1884, 131. [6] *Ipolyi:* Nyáry Krisztina. 75. [7] i. m. 78—80. [8] R. I. 372. [9] M. N. Múz. lt. Tany. 1625 febr. 7. [10] Bethlen lt. «Anno 1627 die 29 mensis May inuentarium omnium bonornm Generosae dominae Susannae Kamuthi in dotem nuptialem a suis fratribus tempore nuptiarum administratorum.»

György szólítja föl, hogy öccsének özvegyét egyetlen leányának kiházasításában segítse. (1616.)[1] Hasonlóról olvasunk Sztáray Ferenc végrendeletében: «Mivelhogy az én Sztárai ősömtűl maradott jószágomból az én leányimnak semmi részt nem hagyhatok, minthogy leányágat nem illet, hanem csak fiúágat, azért az én ősömtül maradott jószágomat épen hagyom az én fiamnak, Sztárai Lászlónak, mert őtet illeti; de ilyen conditióval, hogy előszer az mikor az uristen házasságának szerencséjét behozza az hugának, az néhai *Sztárai István öcsémtül maradott* leánasszonynak, Sztárai Ilonának, azt házasítsa ki.»[2] Károlyi Mihály is tartozott azzal oldalági rokonának, Károlyi Zsuzsannának, hogy «mint fiú-ág a leányágot szokás» kiházasítsa.[3] Thurzó Zsuzsanna (1603)[4] és Borbála (1612)[5] hozományjegyzékében csak az van kifejezve, hogy «leányuk»-kal adott hozomány. De Thurzó György halála után (1616) Mária és Katalin hozományjegyzékében már ezt olvassuk: amit «a mi szerelmes leányunkkal és *hugunkkal*» adtunk;[6] tehát itt már bátyjuk is szerepel. Máriássy Anna férjhezmenetelekor a hozomány ama tárgyait foglalják jegyzékbe, melyeket anyja és Máriássy György «mint öregbik bátyja» adtak vele.[7]

A hozomány kiadásának napja és a tanúk szereplése meg száma.

Ha még mindkét szülő élt, akkor rendesen mindkettőnek neve[8] szerepelt a hozományjegyzékben, mely arról a *napról* van keltezve, amelyen a *hozományt kiadták*. Ez pedig a kiházasítás napján,[9] a menyegző napján,[10] vagy a lakodalom másod-[11] vagy harmadnapjának reggelén[12] történt. Mivel legtöbbször csak általánosságban mondják, hogy a leány elházasításának,[13] hazaadásának idején[14] (tempore nuptiarum,[15] tempore celebrationis

[1] T. T. 1898, 138. [2] T. T. 1886, 384—85. [3] Károlyi ot. IV. 10. [4] R. II. 104. [5] i. m. II. 149. [6] i. m. II. 211, 220. [7] i. m. II. 237. [8] Sz. 1892, 626; R. II. 132. [9] T. T. 1898, 203. [10] R. III. 240. [11] T. T. 1894, 623.

[12] M. N. Múz. lt. Tany. 1618. nov. 13. (Nyáry Krisztina hozománya.) Ismeretes, hogy Thurzó I. és Nyáry Krisztina esküvője nov. 11-én volt meg (Nyáry Krisztina életr. 16.); tehát ez a harmadnapja volt. — Trybell Rozina és Orllé István lakodalmáról is tudjuk, hogy 1614 febr. 2-án tartották meg a lipcsei (Zólyomm.) várban. (Sz. 1898, 208.) Minthogy hozományjegyzéke febr. 5-ről van keltezve (Teleki lt. 1614 febr. 5.), tehát ezt csak negyednap adták ki.

[13] R. II. 149. [14] i. m. II. 133.

[15] i. m. II. 100; Bethlen lt. 1627 máj. 29. (Kamuthy Zs. hozom.)

nuptiarum,[1] tempore elocationis[2]) adták meg a hozományt, azért nem tudjuk mindig eldönteni, hogy mikor, de föltehetjük, hogy akkor, amikor a leányos háznál a lakodalmi ünnepély véget ért s így csak a menyegző nagyszerűségétől függött, hogy másod-, harmadnap, vagy még később adták-e ki. Még pedig több *tanú* jelenlétében. Ezt megkivánta a szokás.[3] A tanúk *száma* különböző, néhol csak kettő,[4] máshol tizenkét tanú[5] is volt jelen. Kivételes eset az, mikor csak az özvegy anya, leánya és veje,[6] vagy csupán az anya és a vő[7] írják alá.

4. A lakodalom.

Előzmények: Lakodalmi előkészületek: *a)* a férfi részéről: Thurzó Imre és Csáky István lakodalmára való készülődés; *b)* a leányos háznál: a Thurzó-leányok lakodalmaira történt előkészületek. — Lakodalmi meghivók: szétküldésük ideje, küldőjük, hangjuk, egyformaságuk, kézbesítésük. — A vendégek képviseltetése. — Tekintélyes vendégek személyes részvételére irányuló törekvés. — Lakodalmi költekezés. — A házasságkötés napjának elnevezései. Megállapítása. A vasárnap iránti előszeretet. — *A lakodalmi ünnepség:* A vőlegény vendégeinek gyülekezése. — Közös indulás és menet a leányos házhoz. — A leányos ház vendégeinek gyülekezése. — A vőlegény és násznépének bevonulása, fogadása, a leány kiadása. — Násznagy, vőfély, nászolókisasszony, násznép, főgazda, gazda. — Teendőik. — Vőlegényi ajándék átadása. — A menyasszony rokonainak megajándékozása. — A násznép ajándékai. — A vendégeknek adott emlék. — Esketési szertartás. — Örömatya és -anya. — Az esketési szertartás ideje. — Ünnepi lakoma. — Zene. — Pohárköszöntők. — Üdvözlőversek. — Tánc. — Menyasszonyi ruha. — Menyasszony tánca, búcsuztató, leánykapás. — Szövétnekes ifjak. — Üdvlövés. — Új házasok. — Fej-bekötés. — Mézes bor. — Reggeli ajándék átadása. — Avatás. — A lakodalmi ünnepség folytatása. — A mulatozás módjai. — Tartama. — Városi szokások. — Az új házasok útrakelése. — Ünneplés a férj házában. — Vendégek széjjeloszlása. — A lakodalmi ünnepségnek, mint társas összejövetelnek jelentősége és néhány kivételes eset. — *Apor munkájának szerepe e dolgozatban.* — Elbeszélésének egyezése a XVII. század elejebeli kútfők tudósításával. — A szokások általános érvénye. — Ingadozása. — Népszokások. — A házasság valláserkölcsi felfogása.

Amíg a hozomány megkészítése csak a leányos háznál járt munkával, addig a *lakodalmi előkészületek* mindkét felet foglalkoztatták. Mert a lakodalmi ünnepélyek a leányos háznál

Előzmények: Lakodalmi előkészületek.

[1] R. II. 155, 216.

[2] Teleki lt. 1614 febr. 5. (Trybell Rozina hozom.); Perényi lt. 1600 febr. 14. (Kerecsényi K. hozom.)

[3] «Akár kicsiny, akár nagy marhák legyenek, amit a leánnyal ad, de mindeneket főemberek előtt beírassa az édes feleségem és úgy házasítsa ki az édes gyermekemet.» (R. III. 241.)

[4] T. T. 1898, 203. [5] R. II. 134. [6] Károlyi ot. IV. 28. [7] R. II. 139.

kezdődvén, rendesen folytatódtak a nő új otthonában: férje házában is. És ha messze vidékről hozták az ifjú menyecskét, oda is, vissza is a *vőlegénynek* kellett gondoskodni a násznép ellátásáról.

a) a férfi részéről: Thurzó Imre és Csáky István lakodalmára való készülődés.

Ezért látunk oly nagy előkészületeket *Thurzó Imre* részéről házassága idején. Már egy félévvel a lakodalom előtt[1] hozzáfogtak a lakodalmas «palota» kitatarozásához.[2] Megmeszelik, új ajtókat, üvegablakokat készítenek s egyéb javító munkálatokat eszközölnek. De ez még nem elég. A hatalmas és gazdag nádornak egyetlen fiutóda családjához illő fénnyel és pompával akarja megülni élete örömnapját. Azonban a tokaji vár erre nincs berendezve. Pedig mikor Királyhelmecről[3] hazahozza Bicsére ifjú hitvesét, először itt fognak megszállni.[4] Új házakat kell tehát építeni. De míg elkészül az «öreg palota», az új konyha, az udvarban a folyosó és a Bodrog partján egy jókora istálló,[5] sok időbe telik. Ugyanekkor a bicsei várkastélyban is folyik a munka. A nagyobb termeket díszesen kifestik s a «vendégházakat» is alkalomszerűen rendezik be. A nászpalotát pedig, melyben Thurzó Judith esküvője óta (1607)[6] mindegyik Thurzó-leánynak lakodalmi ünnepélye lezajlott, szintén rendbe hozzák.[7] A cselédség létszámának emeléséről[8] s valamennyinek számára új egyenruháról szintén kellett gondoskodni.[9] Sőt a lakodalmi menetben a szekerek előtt lovaglóknak kacagányt is kellett adni. Hozattak is számukra — ha nem is valódi — de posztóból csinált párducbőröket; hiszen még ennek az ára is meghaladta a negyedfélszáz forintot.[10] Lobogókat, zászlókat,[11] részben az épületek diszítésére, részben a csapatok számára szereztek be. Gondoskodni kellett a nász-

[1] R. III. 24. [2] Tokajban. (u. o. 28.) [3] Árpádia, 1833, I. 337. [4] *Kubinyi:* Thurzó Imre. 58. [5] R III. 24—7. [6] Thurzó Gy. lev. nejéhez. II. 199. [7] *Kubinyi:* Thurzó Imre. 50—51.

[8] Illésházy, Erdődy, Vizkeleti, Jákóffy, Soós István, Cserghő Mihály lovászait arra az időre szolgálatukba fogadták s ők fizettek hópénzt nekik. Kisegítő szakácsokat is hivtak. (R. III. 23—4.)

[9] Ezért vett Czobor Erzsébet kb. 500 frtért angliai posztót s adott ki fullajtárok, kocsisok számára morvai posztóért 220 frtot. A gyalogok dolmányára gombokat, az inasok ruhájára szintén gombokat és selyemzsinórt szereztek be. (R. III. 22—23.)

[10] R. III. 23. [11] i. m. III. 22.

menetet kisérő tár- és konyhaszekerekről[1], ládákról[2], kosarakról,[3] zsákokról,[4] gyékényekről,[5] kötelekről,[6] melyek segítségével a szükséges holmikat elcsomagolhatják. Mindezek szállítására pedig nem állott rendelkezésükre elegendő számú ló; vettek tehát lovakat is.[7] Azokat meg, melyeket díszre szántak, török módon megfestették,[8] még pedig fehér lovak farkát, sörényét és üstökét vörösre. Ezért vásároltak oly nagy mennyiségű «kannát» és «börzsönt.»[9] Igénybe vette a vőlegény figyelmét az ajándékok beszerzése és elkészítése is, melyeket menyasszonyának és rokonainak a lakodalom napján volt bemutatandó.[10] A menyasszonyi oszlopos kocsira és a kocsilovak új díszes hámjára vonatkozólag még Pozsonyból is sűrű levelezést folytatott ott lakó titkárával Scultety Mártonnal.[11] Ezalatt pedig anyja, Czobor Erzsébet szétküldötte szolgáit, hogy az élést szerezzék be.[12] A vágóbarmoktól kezdve a gyümölcsig és fűszerig semmiről sem feledkezett meg a gondos háziasszony. Hogy pedig mekkora mennyiségre[13] volt szükség, könnyen elgondolhatjuk, ha tekintetbe vesszük, hogy csak a Thurzó Imre által meghívott főuri vendégek száma 103 volt,[14] akik szolgáikat is magukkal hozták és már október utolsó napjaiban gyülekeztek Bicsére,[15] ahonnan november elején elindulva, az egész úton Helmecig és vissza, élvezték a vendéglátást és aztán november 28-ától kezdve régi írók tanusága szerint még egy

[1] R. III. 31. [2] i. m. III. 22, 23. [3] i. m. III. 23. [4] i. m. III. 31. [5] u. o. [6] i. m. III. 30. [7] i. m. III. 20, 22.

[8] Bethlen Gábor is az elé a hintó elé, melyet nászajándékba adott Brandenburgi Katalinnak, hat fehér-kék igen szép török lovat fogatott, melyek «oroszlány módon uszolig festettek valának». (*Kemény J.* Önéletirása. 87.)

[9] alkanna és berzseny. *Dr. Kóssa Gyula:* «Lófestés a régi magyaroknál.» (Ethn. XVII. 214.)

[10] Árpádia I. éf. 351.; R. III. 21, 22. [11] *Kubinyi:* Thurzó Imre 51—52. [12] R. III. 31.

[13] Az elfogyasztott fűszerek-, csemegék-, lisztnek, a marha-, borjú-, bárány-, sertés- és vadhúsnak, szárnyasok-, halaknak, italnak, zab-, széna-, szalmának jegyzéke megtalálható: Árpádia. I. 348—50. Az úton elkelt élésről írt jegyzéket b. *Radvánszky* Béla adta ki, művének III. k.-ben (66.) Ugyane jegyzék mutatja, hogy mennyi gyertyát fogyasztottak csak az úton világításra: 400 drb viasztyertyát és 4290 faggyúgyertyát.

[14] Árpádia I. 339—343.

[15] *Kubinyi:* Thurzó Imre. 55; Rimay J. Lev. 219 - 220.

hónapig mulattak Bicsén.[1] De hogy annyi ember számára főzhessenek, az élelmiszereken kivül a konyhaeszközök és edények kiegészítésére is szükség volt.[2] Ezek elintézése után csak az volt hátra, hogy a rendtartást is megállapítsák. Thurzó Imre írásba foglalt utasítása reánk jutott, melyben fő- és konyhához látó gazdák-, étek előtt járók-, étekfogók-, borhordókról pohárszék mellé kirendeltekről, tálakhoz látók-, szállásosztók-, zabosztókról s még más tisztségek felől intézkedik.[3]

Csákyné, Wesselényi Anna leveléből is kitünik, hogy a vőlegény részéről szintén folytak előkészületek a lakodalomra, ami természetes, mert az akkori szokás szerint a vőlegényhívta vendégek ő nála gyülekezvén, vele együtt indultak a leányos házhoz, s az itteni ünneplés után megint visszatért a násznép az ifjú házasok otthonába.[4] Ezért írja Wesselényi Anna tiszttartójának, Vadas Gábornak, *Csáky István* menyegzőjére vonatkozólag, hogy mivel a husvét utáni időben mindig kevés már a széna, fű még nincs, mindenféle marha ekkor a legrosszabb, jobb lenne valamivel elhalasztani a lakodalom napját; addig míg saját jószágaikból összeszerezhetik a szükségeseket, mert ha «mind az erszényből leszen, sokba telik.»[5]

b) A leányosháznál.

De ép annyi, vagy még több gonddal járt a *leányos háznál* a készülődés. Itt a gondos szülők még arról sem feledkeznek meg, hogy megfelelő társalkodónét («vénasszonyt») keressenek és jó inasokat szemeljenek ki, akiket leányuk magával vigyen.[6]

A Thurzó-leányok lakodalmaira történt előkészületek.

Thurzó Zsuzsanna azért tarthatta csak Szent György táján esküvőjét Perényi Istvánnal, mert hamarább nem készülhettek el hozzá. Már az előző évben (1602), október 10-én írt Thurzó György nejének arról, hogy leányát Szent György napjának előtte haza nem adja, «minthogy dolgai mia, ha akarná is, *hozzá nem készülhetne.*»[7] Még több fáradsággal járt Thurzó

[1] *Kubinyi:* Thurzó Imre 58. [2] R. III. 29—30. [3] Árpádia. I. 343—8. [4] Mint Thurzó Imre lakodalmánál láttuk. [5] *Deák:* Wess. A. lev. 81.

[6] Thurzó Gy. lev. nejéhez. II. 2o3. «Az vén asszont az leányom számára meghattam, hogy alá vigyék (t. i. Bicsére). De még két inas is kelletik, az melleket vele adgyunk, azokra is kérlek édes szivem, viselj gondot, kik és mellek legyenek» írja Thurzó Gy., mikor leánya, Judit, Jakusith Andráshoz volt férjhezmenendő.

[7] Thurzó Gy. lev. nejéhez. II. 52.

Judit kiházasítása. Ekkor ugyanis külön épületet emeltek az ünnepély céljaira,[1] s ugyancsak gondot okozott a szülőknek, hogy mindennel rendben elkészüljenek pontos időre, mert az esküvőt a jövendő országgyűlés miatt nem lehetett elhalasztani.[2] Nemcsak az építést kellett sürgetniök,[3] hanem hosszú asztalokat, székeket készíttetni,[4] mindezekhez a mesteremberek számára a szükséges anyagot: festéket, deszkákat meghozatni.[5] Ezenkívül fatálat, fatányért, fa és földből való meszelyeket feles számmal csináltattak, mert üveggel nem győzhették volna annyi ember részére.[6] Közben pedig megírta az «instructio»-t is Thurzó György, tiszttartóira: Gyurchanskyra és Závodszkyra bízva, hogy szerinte elvégezzék az urbariumot és a lakodalomhoz való élést is elintézzék az uradalmakban.[7] Ő maga pedig már alig várta, hogy hazatérhetvén, mindenhez maga is hozzá lásson.[8]

Már két héttel a menyegző előtt hozzáfogtak a sütéshez-főzéshez. Sőt segítségül még rokonok, jóbarátok szakácsait is elkérték arra az időre. Mikor Katalint adta férjhez Thurzó György özvegye, kinek lakodalma napjául március elsejét tűzték ki,[9] már egy hónappal előbb kéri Révay Pétert, hogy «mivel idején szükséges mindenre gondot viselnünk, hogy fogyatkozásunk ne legyen... a maga szakácsát Pál mestert ad 19. februárii bocsássa Bicsére.» «Fáradtságát jutalmazatlan nem

[1] Vagy talán csak befejezték az ú. n. «nászpalotát», mely ma is áll Bicsén a várkastély előtti téren. A főbejárata felett olvasható felirás szerint (közölve: *Kubinyi:* Thurzó Imre. 50—51. l. jegyzet alatt) ugyanis *1605-ben* épült. De Thurzó Gy. leveleiből azt látjuk, mintha még 1607-ben is építettek volna rajta, mert ez év februárjában írja nejének: «hadd meg Gyurchanskinak, az bitchei palotának épületire gondgya legyen.» (Thurzó Gy. lev. nejéhez II. 163.) és szeptember 11.-én írja: «Az palotát és építést véghez vinni siessenek, mert tudom, hogy Jakosyth uram, fiam is sollicitálni fogja leányunknak hazaadását». (i. m. II. 199.)

[2] i. m. II. 220. [3] i. m. II. 203. [4] i. m. II. 202, 203. [5] i. m. II. 200, 203. [6] i. m. II. 203.

[7] Thurzó Gy. lev. nejéhez. II. 201. — Ilyenkor mindig kivetettek a jobbágyokra bizonyos mennyiségű élést, amit azoknak be kellett szolgáltatni. (R. III. 56, 59, 61.) Sőt a lakodalmi készpénzköltségeket is ezekre vetették ki. (R. III. 56, 59, 61; M. H. L. 261.)

[8] Thurzó Gy. lev. nejéhez. II. 203.

[9] Thököly Istvánnal (*Ipolyi:* Nyáry Krisztina. 36.) — Hozományjegyzéke is március elsejéről van keltezve. (R. II. 220.)

hagyom — fűzi hozzá — s Kdnek az jó akaratot meghálálom».[1] A saját udvari személyzet ilyenkor mindig kevés volt, jóllehet a pohárszék mellé, borhordóknak és -töltőknek, étekfogóknak, tálakhoz látóknak alkalmaztak a darabontok,[2] gyalogok[3] és lovaslegények[4] közül is nehányat, továbbá az udvarban tartózkodó mesterembereket: szabókat,[5] gombkötőt,[6] kőfaragót.[7] Mégis a meghivott vendégeknek nemcsak szakácsait kérték el, hanem a hopmesterek[8] és inasok[9] átengedését is igénybe vették sokszor, akiket gazdáik úgyis magukkal hoztak. Mindenkinek a helyét előre megszabták s a teendők megjelölésével irásba foglalták az utasítást.[10]

Az a mozgalmasság, melyet a Thurzó házban ilyen családi ünnepség előtt látunk, valószinűleg nem volt kivétel e korban.

Lakodalmi meghivók:

A többféle irányban történő előkészületek közepette ügyelni kellett mindkét félnek arra is, hogy idejekorán küldjék szét a *lakodalmi meghívókat*, hogy a vendégek elkészülhessenek és megérkezhessenek a kijelölt napra. Rendszerint körülbelül egy

szétküldésük ideje,

hónappal[11] az esküvő előtt *küldenek* meghívókat a vendégeknek. Igen nagy lakodalmaknál,[12] vagy egyáltalában, ha igen

[1] M. H. L. 187. — Alighanem kölcsönkért szakácsok voltak azok is, kiknek 175 frtot fizettek Thurzó Zsuzsanna menyegzőjekor (R. III. 58); a Thurzó Borbála lakodalmakor főző idegen szakácsoknak még névsorát is ismerjük, számszerint huszan voltak (R. III. 62). Nővére, Mária menyegzője idején csak 8 idegen szakácsot hívtak. (R. III. 19.)

[2] R. III. 7, 8, 10, 11, 15, 17, 18.

[3] i. m. III. 15. — Thurzó Judit lakodalmára kirendelt 300 gyalog közül csak 200 teljesített katonai tisztet. A 100 bicsei gyalogot konyhai és egyéb szolgálatokra alkalmazták, és csak akiknek itt már nem jutott munka, őrizték a kapukat. (R. III. 8.)

[4] R. III. 10, 15, 18. [5] i. m. III. 7, 10, 15. [6] i. m. III. 10, 15, 18. [7] i. m. III. 7. [8] i. m. III. 7, 9, 14, 17. [9] i. m. III. 7, 11, 15, 18. [10] i. m. III. 6, 8, 14, 16.

[11] M. N. Múz. lt. Tany. 1607 aug. 29; T. T. 1887, 271—2; *Vajda:* Dániel cs. 107; Rimay J. Lev. 283; Károlyi ot. IV. 192.

[12] Bethlen Gábor Brandenburgi Katalinnal történő egybekelésére már negyedfél hónappal előbb küldi el a meghívókat a császárnak, a főuraknak (*Szilágyi*: E. O. E. VIII. 61.) és Pázmány Péternek (M. H. H. Dipl. XIX. 453). — Gróf Erdődy Tamás aug. 15-én hívja meg Majthényi Györgyöt fiának szept. 30-án tartandó menyegzőjére (T. T. 1897, 74—75). — Thurzó Imre szintén hat héttel lakodalma előtt küldi szét a meghívókat. (Rimay J. Lev. 219—220.)

távollakókat is meghívnak,[1] még korábban intézkednek ez ügyben. Csak kivételes esetekben küldik későn, két-három héttel vagy ennél is rövidebb idővel a menyegző előtt szét a meghívókat,[2] rendesen akkor, ha az eljegyzés után hamarosan tartják meg a lakodalmat.[3]

Vendégeket *mindkét fél* hív, még pedig néha a szülők[4] vagy gyám útján, máskor a házasulandók maguk[5] teszik meg. Majthényi Györgyöt úgy gróf Erdődy Tamás, mint fia, Kristóf külön meghívó levéllel keresi föl ez utóbbinak Thurzó Borbálával tartandó lakodalma alkalmával.[6] Az erdélyi fejedelemnek, vagy más főurnak udvarában végbemenő menyegzőkre nem a jegyesek, hanem az illető főurak hívják meg a vendégeket.[7] A lakodalmi meghívók *hangja* mindig nagyon szíves, küldőik a megjelenést megtiszteltetésnek veszik, amit megszolgálni bármikor készek.[8] Néha igen közvetlenül szólnak,[9] de máskor azt a benyomást keltik, hogy az összeseket, melyekre szükség volt, *egyformán* irták, vagy iratták s aztán megcímezték. Igy tehetett Károlyi Mihály, mivel Károlyi Kata és Bethlen István erdélyi gubernátor mennyegzőjekor, anyósát, kinek különben mindig magyarul ír, latin nyelvű, egészen hivatalos szinű meghívólevéllel kereste föl.[10]

küldőjük, hangjuk, egyformaságuk,

A meghívókat szolgák, lovasok, csatlósok[11] *vitték el* rendeltetési helyükre, rokonoknak, jóbarátoknak, szomszédoknak;[12]

kézbesítésük.

[1] Rhédey Pál esküvőjekor, kb. hat héttel előbb. (Bethl. G. pol. lev. 106).

[2] Sz. 1873, 257; T. T. 1894, 128; M. H. L. 235.

[3] M. N. Múz. lt. Tany. 1624 jan. 20. (Hoffmann Ádám meghívja Kapy Sándort); *Ipolyi:* Nyáry Krisztina. 75.

[4] A menyasszony részéről: T. T. 1907, 267; Sz. 1873, 257; M. N. Múz. lt. Tany. 1611 ápr. 8. (Sennyey Miklós meghívja Görgey Istvánt); M. Gazdt. Sz. IX. 303; Károlyi ot. IV. 192. — A vőlegény részéről: Rimay J. Lev. 283.

[5] A menyasszony: T. T. 1887, 271—2. — A vőlegény: M. N. Múz. lt. Tany. 1607 aug. 29. (ifj. Hoffmann György meghívja Kapy Lászlót); u. o. 1624 jan. 20. (Hoffmann Ádám meghívja Kapy Sándort); u. o. 1628 jan. 16. (Vitéz György meghívja Radaz Istvánt); T. T. 1894, 128; 1907, 265, 268; *Vajda:* Dániel cs. 107.

[6] T. T. 1897, 74, 75. [7] Bethl. G. pol. lev. 106; M. H. L. 235. [8] T. T. 1887, 272; Rimay J. Lev. 283. [9] T. T. 1887, 272; Rimay J. Lev. 283. [10] Károlyi ot. IV. 192. [11] Árpádia. I. 343.

[12] R. III. 19.

magasabb rangúaktól a városoknak,[1] vármegyéknek[2] és országnagyoknak[3] is. Esetleg mindjárt választ is hoztak vissza.[4] Bethlen Gábor udvarában tartózkodó Rhédey Pál lakodalmára szóló meghívókkal a fejedelem «két becsülletes köntösös fő legént» küldött a magyarországi urakhoz, hogy mindegyikük más-más irányban sorra járja el ezeket.[5] A nádorhoz és Pázmányhoz külön követet küldött Gálfy János személyében.[6]

A vendégek képviseltetése.

Az országnagyok vagy más főurak, ha személyesen nem jelenhettek meg, legalább követtel *képviseltették* magukat az esküvőn.[7] Igy Thurzó Borbála lakodalmán Esterházy Miklós Dániel Gábor által, Révay Márton Zmeskal Jób által képviseltette magát.[8] Hasonlóképen csak követet küldött: Daróczy, Draskovich, Forgách Zsigmond, Homonnay György, Liszti, Pethő László, Prépostváry Zsigmond is.[9] E lakodalmon az erdélyi fejedelem is képvíseltette magát,[10] épúgy mint maga a magyar király és külföldi uralkodók.[11] De azt látjuk, hogy a külföldiek nem mindig saját körükből küldtek követet, hanem valamely magyar főurat kértek meg, hogy képviselje őket.[12]

Tekintélyes vendégek személyes részvételére irányuló törekvés.

Szerették a tekintélyes vendégeket[13] s különösen azt, ha ezek *személyesen* részt vettek a lakodalmon, ezáltal is emelve az ünnepély fényét. Forgách Zsigmond nádor özvegye még a lakodalom helyének kijelölésében is szem előtt tartotta azt, hogy Esterházy Miklós és Pázmány, az érsek, eljöhessenek; mert messze azok nem mehetnek.[14] Bethlen Gábor is kérte

[1] Kassa város tanácsa igen gyakran volt hivatalos a szomszéd nemesek és főurak lakodalmán. (T. T. 1907: 265, 267, 268; 1908: 104, 109; M. Gazdt. Sz. IX. 303; Arch. Ért. XXIV. 164; R. III. 13; stb.) Épen így más városok tanácsa is. (T. T. 1885, 458.)

[2] R. III. 13. [3] Egyházi és világiaknak. (Bethl. G. pol. lev. 106.) [4] i. m. 106. [5] u. o. [6] u. o. [7] Acsády: Széchy Mária. 32—34. [8] R. III. 12. [9] u. o. [10] R. III. 13. [11] i. m. III. 14. [12] u. o.

[13] Előkelőknél rendesen ott találjuk a «király képebeli embert»-t is. Igy Esterházy Miklósnak Nyáry Krisztinával való egybekelésénél (M. N. Múz. lt. Tany. 1624 jul. 24. Esterházy levele.) Kapy András lakodalmán a fejedelem, Bethlen Gábor személyesen megjelent. (M. H. H. Dipl. XIX. 444.) Bethlen Ferenc Kamuthy Zsuzsannával tartandó lakodalmára az oláh vajdát is meghívja, de ez nem jöhet. (T. T. 1907, 230—1.)

[14] *Deák:* Wess. A lev. 81.: «Gácsot mondja vala, én Hertneket, de ő azt nem akará, Gács is alkalmatlan, érsek és generális uram penig oda olyan messze ha akarnák sem mehetnének, aféle emberek nélkül penig nekik

urát, Bocskayt, hogy ékesítse jelenlétével menyegzőjét Károlyi Zsuzsannával. Továbbá meghívta a kancellárt, a Homonnayakat és más főurakat is. Ezért írja Károlyi Mihálynak, hogy úgy intézkedjék, hogy a lakodalom e főrangú vendégekhez méltó legyen.[1]

Akinek anyagi viszonyai nem engedték, vagy nem akart annyit rászánni, nem fejtett ki oly nagy pompát; de akkor nem is hívott ily előkelő és nagyszámú vendégeket. Maga Károlyi Mihály sem nyugodott bele Bethlen intézkedéseibe,[2] és inkább megváltotta a menyegzői lakodalom gazdaságát 500 magyar forinttal.[3]

Az akkori pénzviszonyokat tekintve, ez is nagy összegnek látszik; de eltörpül, ha mások *lakodalmi költekezését* nézzük. Lakodalmi költekezés. Ha Thurzó Imre menyegzőjét nem is vesszük számításba, mert valósággal fejedelmi lakodalom volt,[4] mégis látjuk, hogy sokat szántak rá. Bakith Mihály kétezer forintot hagy végrendeletében Bakith Péternek «menyegzőjére».[5] Ami pedig a leányos háznál tartott lakodalmat illeti, úgy Révay Zsófia leveléből értesülünk, hogy menyegzőjére a jobbágyokon negyedfélezer forintot szedtek.[6] Még az egyszerű polgárok is költekeztek ilyenkor. Márton Szabó Gergely végrendeletében külön e célra hagy valami kis összeget leányának, a rendes reá jutó részen kívül.[7] S ámbár a városoknál hatósági szabályzatok korlátoz-

lenni nem jóakaró, mert bizony csak jó maga biró, az apjok palatinust csak meg sem hagyja említeni.»

[1] Károlyi ot. IV. 6.

[2] Amint Dengeleghy Miklós levele mutatja. (Károlyi ot. IV. 10.)

[3] Károlyi ot. IV. 9, 12. — A menyegzőt aztán Bocskay rendezte Szatmárt: «a mi felséges urunk kegyelmes akaratjából az én menyegzői lakodalmamat Szakmárt végezte volt, hogy legyen». (Károlyi ot. IV. 13.)

[4] A kiadások összege, mindent beleértve 14.310 frt és 40 d. volt. (R. III. 31.) Ennek ma kb. 100.000 frt felel meg.

[5] T. T. 1900, 319.

[6] Igaz ugyan, hogy ő «ezer forint és egynéhány nyestnél» többet nem látott, a többit öccse megtartotta. (M. H. L. 261.) S talán ebből nem *csak* a lakodalmi ünnepély költségeit fedezték. Ugyan Thurzó Zsuzsanna lakodalmakor csak a fűszerekre költött összeg néhány apróbb kiadással együtt 1048 frt 44 dénárt tett ki. (R. III. 58.) Thurzó Ilona lakodalmára fűszerért kiadtak 675 frt 84 dénárt. (R. III. 63.)

[7] T. T. 1899, 516. Örzsike leányának, «házasságára» hagy 60 frt.-ot.

ták a lakodalomra hivandó vendégek számát,[1] mégis néha igen nagy dáridót csaptak. Schmeidel János besztercebányai polgár lakodalmán csak az élés került 407 forint 29 dénárba.[2]

Úgy látszik tehát, hogy igaza volt Petneházy Istvánnak, mikor azt írta, hogy: «az menyegző sok pénzzel jár».[3]

A házasságkötés napjának elnevezései.

A menyegző[4] és lakodalom[5] kifejezéseken kívül éltek ilyenekkel is, mint: menyegzői lakodalom,[6] örömünk napja,[7] tisztességes örömünk napja,[8] sőt néha kézfogónak mondják az esküvő napját.[9]

Megállapítása.

A lakodalom napját nem mindig a vőlegény *állapította meg.*[10] Előfordul ugyan, hogy a vőlegény részéről «determinálták» napot.[11] Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna menyegzőjének idejét is Bethlen tűzte ki Szent György napjára,[12] és Forgáchné szintén — miután kikötötte, hogy csak husvét után valamikor — a napnak megállapítását a vőlegény családjára bízta.[13] Azonban azzal is találkozunk, hogy a leány, illetőleg családja részéről történt a döntés.[14] De valószinű, hogy leg-

[1] Lőcsén a meghívható vendégek száma 1606-ban, a papokat és a más városból való idegeneket kivéve, tizenhatban állapíttatott meg. A szűk korlátot azonban rendesen áthágták. *(Demkó:* A fmi városok életéről. 205.)

[2] i. m. 210. [3] Károlyi ot. IV. 2.

[4] T. T. 1900, 319; Károlyi ot. IV. 12; R. II. 191; III. 19, 20; E. O. E. VII. 512; Rimay J. Lev. 283; Thurzó Gy. lev. nejéhez. II. 186.

[5] T. T. 1887, 271—2; Bethl. Gábor pol. lev. 100, 106, 430; M. H. L. 215; R. II. 188.

[6] Erd. T. Ad. III. 124, 136, 138; Károlyi ot. IV. 12; Bethl. G. pol. lev. 431.

[7] M. N. Múz. lt. Tany. 1607 aug. 29. (Hoffmann Gy. meghivó levele.); u. o. 1611 ápr. 8. (Sennyey Miklós meghivója Görgey Istvánhoz.); Bethl. G. pol. lev. 380; Árpádia 1833. I. évf. 337.

[8] M. N. Múz. lt. Tany. 1624 jan. 20. (Hoffmann Ádám meghivója.)

[9] Lásd 11. lap. — Olvassuk, hogy Esterházy Miklósnak kézfogója Krisztina nap előtti vasárnap és hétfőn (julius 21, 22) volt 1624-ben. (M. N. Múz. lt. Tany. 1624). Erről is tudjuk, hogy tulajdonképen esküvő volt. *(Ipolyi:* Nyáry Krisztina 77.; Új M. Múz. VII/1, 229.)

[10] Mint báró Radvánszky Apor nyomán irja. (R. I. 354; *Apor:* Metam. 378.)

[11] Bethl. G. pol. lev. 431. [12] Károlyi ot. IV. 6. [13] *Deák*: Wess. A. lev. 81.

[14] T. T. 1887, 271—2: «lakodalmának penig napját asszonyom anyám és az egész atyafiak akaratjábúl egyenlőképen végeztük ez jövendő szent András havának 21. napját» írja Monaky Zsófia. — Rimay J. Lev. 283: «Minthogy fiunk Balassa András magának örök házastársul jegyzette... Bakos

többször mindkét fél közösen állapodott meg,[1] még pedig a rokonok és jóbarátok beleegyezését is kikérve.[2]

A vasárnap iránti előszeretet.

Szerették a *vasárnapot* választani az esküvő napjául.[3] De Erdélyben ez ellen törvényt hoztak 1619-ben. A fehérvári országgyűlés ugyanis kimondja, hogy az ünnepeket mindenki megszentelje, úgy hogy «*menyegzők* se egyéb lakodalmak akkor ne celebráltassanak.»[4]

A lakodalmi ünnepség: a vőlegény vendégeinek gyülekezése. Közös indulás.

A vőlegény házánál a *lakodalmi ünnepség* előtt annyi idővel *gyűltek össze a vendégek,* amennyi szükséges volt arra, hogy onnan *elindulva* a menyegző napjára a leányos házhoz érjenek. Balassy Andrásnak nem kellett hosszú utat megtennie, hogy mátkájához elérjen, tehát csak a menyegző előestéjén vacsorára hívta meg Rimay Jánost Pincre (Nógrád vmegye), hogy innen reggel Osgyánba (Gömör vmegye) menvén, a menyasszonyt még aznap estére haza is hozhassák vacsorára Divin várába (Nógrád vm).[5] Rimaynét egyenesen Divinbe hívták meg, az a leányos háznál tartandó ünnepségen nem vett részt.[6] Hadadi Wesselényi Pál szintén már a menyegző előtti napra hívta meg Rákóczy Györgyöt feleségével együtt hadadi várába, hogy másnap innen annál korábban indulhassanak a többi jóbaráttal menyaszonyához Szilágycseh várába,[7] ahol a lakodalmat megtartják.[8] Gróf Erdődy Kristóf és Thurzó Borbála esküvője szeptember 30-ára volt kitüzve; de a vendé-

Mária kisasszonyt, melyeknek menyegzéjek és hazahozása napjat *rendelték* januariusnak 8. napját».

[1] T. T. 1894, 128; 1897, 74; *Vajda:* Dániel cs. 107; Károlyi ot. IV. 193.

[2] Az előző jegyzetben idézett helyek.

[3] Amennyire kiszámíthattam, 44 lakodalom közül 26-nál vasárnap (1—2 szer ünnepnap) volt a menyegző napja. S hogy a nép körében is általános lehetett, mutatja a vitányi egyházlátogatási jegyzőkönyv, mely szerint: «Reggel eskűssön minek utána precest teszen; az leányt *harmad estén keddre* kérjék haza». (T. T. 1906, 65). — A 18 többi eset megoszlik a hét különböző napjaira; de péntek nincs közte. A kézfogót is rendesen vasárnap ünnepelték.

[4] E. O. E. VII. 512. Ez a törvény még azt sem engedi meg, hogy valaki útra induljon, «hanem ha bizonyos elmúlhatatlan ok kénszerítené».

[5] A Balassyak birtoka. (Rimay J. Lev. 281.)

[6] Rimay J. Lev. 283.

[7] Cseh a Gyulaffyak birtoka volt. (M. H. H. Script. XXXIII. 51.)

[8] T. T. 1894, 128.

geket már szeptember 27-ére hívták meg Erdődyék, még pedig reggelire, amely után Vitencéről (Nyitra m.) együtt mentek el Bicsére (Trencsén m.)[1] Thurzó Imre már október 24-ére hívta össze násznépének egy részét Bicsére,[2] pedig csak november elsején indultak innen[3] Királyhelmecre (Zemplén m.), ahol november 11-én ment végbe az esküvő.[4]

Menet a leányos házhoz.

Ha ilyen nagy út állott a vőlegény előtt, akkor már előre gondoskodott arról, hogy násznépének menet-jövet esténként szállást szerezhessen és mindennap reggelivel, ebéddel, vacsorával gazdálkodhasson.[5] Thurzó Imre útjáról tudjuk, hogy többek közt Rozgonyban, Vizsolyban, Tokajban, Szerdahelyt és Vámosujfaluban állomásoztak.[6] Ezért kisérte a *menetet* annyi társzekér és konyhakocsi.[7] Ahol megszálltak, ott asztalokat állítottak föl az erre kirendelt csatlós darabontok, akiket pohárnokokul, bortöltőkül és tálak mellé is alkalmaztak.[8] Két hopmester hivta össze a vendégeket a vacsoráló helyre.[9] S ép úgy voltak gazdák, fő- és honyhához látó gazdák, asztalnokok, étek előtt járók, étekfogók, pohárnokok a szállásosztókon kívül, mint az otthoni lakomáknál.[10] Nem hiányoztak a vőlegény «musikássi» sem.[11] Ott volt nehány mesterember is a menet ben,[12] hogy megjavítsák azt, ami útközben esetleg megrongálódott. Az egész menet gyalogok és lovasok födözete alatt haladt célja felé.[13]

A leányos ház vendégeinek gyülekezése.

Ezalatt a *leány* részéről hívott *vendégek* is *gyülekezetek* a lakodalmas házhoz, ahonnan néha — nagy menyegzőknél — lovasokat küldtek eléjük,[14] megérkezésükkor pedig külön szállásosztók [15] helyezték el őket s kiséretüket. Néha egyszerűbb lakodalmaknál szintén a leányosháznál is már a lakodalom előtt való napra hivatalosak a vendégek.[16]

[1] T. T. 1897, 75.

[2] Rimay J. Lev. 219—220. (A többiek útközben csatlakoztak, mások csak Tokajba voltak hivatalosak. Valószinűleg azok, kik ott a környéken laktak. *Kubinyi:* Thurzó Imre. 167. Függelék.)

[3] *Kubinyi:* Thurzó Imre. 55. [4] Árpádia. 1833, I. évf. 337. [5] *Kubinyi:* Thurzó Imre. 168. [6] R. III. 66. [7] Árpádia. I. éf. 339. [8] i. m. I. 348. [9] i. m. I. 345. [10] Árpádia. I. 344—8. [11] i. m. I. 338. [12] i. m. I. 346—7. [13] u. o. [14] Thurzó Judit lakodalmakor Hlinik és Predmér felé mentek lovasok a vendégek elé. (R. III. 8.) [15] R. III. 9, 15, 17.

[16] M. N. Múz. lt. Tany. 1611 ápr. 8. (Sennyey Miklós meghívja leánya lakodalmára Görgey Istvánt.)

Hogy már most a vőlegény násznépével milyen szertartásokkal *vonult be* a leányos házba s itt hogyan *fogadták*, továbbá, hogy milyen formaságokkal volt kapcsolatos a *leány kiadása*, arra a XVII. század elejéről elszórtan reánk jutott följegyzések csak gyér világosságot vetnek. A vőlegény és násznépének bevonulása, fogadása, a leány kiadása.

Megemlékeznek a *násznagyról*,[1] *vőfélyről*,[2] *nászoló kisasszonyról*.[3] Megtudjuk azt is, hogy a lakodalomra hívott vendégek: a *násznép*,[4] amely közt a násznagy mellett a legnagyobb szerep a *főgazdának*[5] jutott. Főgazdája külön volt a vőlegény nászmenetének és a lakodalmas leányos-háznak. Thurzó Imre nászmenetében hat főgazda intézkedett.[6] Úgy látszik ilyen tisztség várt Wesselényi Istvánra, mikor unokaöccse megházasodott, mivel nővére Csákyné igen aggódik, hogy mi fog történni, ha «bátyja ura» nem jön vissza Lengyelországból az esküvőig, mennyire is lesz ez akadályukra, «mert — írja az özvegy Csákyné — én keveset tudok eféle állapothoz».[7] Hasonlóképen találkozunk főgazdákkal a leányos háznál. Thurzó Borbála lakodalmán hat, asztalnál ülő főgazda szerepelt,[8] akik mind előkelő urak voltak.[9] Ezek az algazdák vagy csak *gazdák* segítségével tartották fönn a rendet, akik nem ültek az asztalnál, hanem fel s alá jártak.[10] Külön gazdák voltak minden

Násznagy, vőfély, nászoló kisasszony, násznép, főgazda,

gazda.

[1] Magyarul: Motesiczky lt. 1621 nov. 22. (Gyuricsko Anna hozományjegyzéke); a latin pronubus kifejezés: T. T. 1880, 193. (Csakhogy többes ablativusa itt hibásan pronubibus.)

[2] magyarul: Thurzó Gy. lev. nejéhez. II. 313; *Kubinyi:* Thurzó Imre. 147; latin szövegben: paranymphus: M. N. Múz. lt. Tany. 1601 dec. (Kapy Zsigmond meghívja testvérét Lászlót vőfélyül, Lónyay Annával 1602 jan. 20-án tartandó lakodalmára.)

[3] «Bosnyák kisasszony nyoszolyó»... (*Kubinyi:* Thurzó Imre: 147) A nászoló *asszonyt* nem találtam megemlítve sehol.

[4] Bethl. G. pol. lev. 435.

[5] Esterházy Miklósnak Nyáry Krisztinával tartott lakodalmán Révay Ferenc volt «főgazda.» (*Kubinyi:* Thurzó Imre. 147.) Latinul: *architriclinus* (ugyan Páriz-Pápai szerint jelenthet násznagyot is). M. N. Múz. lt. Tany. 1602 jan. 27. (Usz Margit hozományjegyzéke.)

[6] Árpádia. I. éf. 343.

[7] *Deák*: Wess. A. lev. 81.

[8] R. III. 9. — Valószinűleg azért vannak többen, mert nagyon nagy menyegző volt.

[9] R. III. 9; *Kemény J.* Önéletirása. 86.

[10] R. III. 9. — A többi Thurzó-leány lakodalmi ünnepélyein követendő

asztalnál és voltak konyhához látó gazdák is.[1] A gazdák is mindig uri barátok voltak.[2]

Teendőik.

A fő- s az algazdáknak, épúgy mint a többi eddig említett szereplőnek *teendőiről*[3] részletesebb adatokat nem őriztek meg számunkra a korunkbeli források.[4]

Vőlegényi ajándék átadása.

Ép ily hiányosak a többi mozzanatra vonatkozólag. Utalást ugyan sokszor találunk valamire, de az illető jelenet leirását hiába keressük. Arról például nem szólnak a kútfők, hogy mikor és hogyan *adta át* a vőlegény az *ajándékokat;*[5] csak magát a tényt említik meg. Díszes öltözetek,[6] ékszerek és esetleg az a hintó,[7] melyen hazahozták az ifjú asszonyt, voltak az ajándékozás tárgyai. Thurzó Imre jegyesének többrendbeli drága öltözettel,[8] gyémántos, gyöngyös, drágaköves ékszerekkel és egy bőrszekérrel — mely elé hat festett ló volt

rendtartásról írt utasításokban (R. III. 6, 14, 16, 19.) főgazdákról nem is olvasunk. Akik gazdákként szerepelnek, olyan rangúak, mint Borbála lakodalmán az algazdák. E körülménynek a magyarázata az lehet, hogy mivel a főgazdáknak csak a főasztalnál volt dolguk és teendőiket nem volt szükséges kijelölni, ezek nem kerültek bele az irásos utasításba, mely csak azért készült, hogy mindenki tudja, hogy hol van működési tere. Ugyanis külön gazdák intézkedtek a felső-, az alsópalotában és a várban, a hölgyvendégeknél és a városban. (R. III. 16—17.)

[1] R. III. 7, 9, 14, 17.

[2] Látjuk, ha összehasonlítjuk Thurzó Borbála lakodalmi ünnepélyének rendtartását és a fővendégek névsorát. (R. III. 8 és 11.)

[3] Apor nyomán, más kútfőket is felhasználva, megírta b. *Radvánszky:* Magyar háztartás és családélet. I. 358—360.

[4] Előlköszöntőket és örömmondókat pedig nem is említenek. (R. I. 361—2.)

[5] A vőlegény előre küldte a vőfélyt, hogy — forgósan ülvén szerszámos paripáján — a leányos ház vendégei előtt adja át az ő nevében az ajándékokat a menyasszonynak, kinek nevében a főgazda köszönte azokat meg. (R. I. 362.)

[6] «mostanj feleségemnek tartozom menyeköző Ruhaual ugy mint egy selem szokniaval és nem egyebel mert kis subaiat meg attam.» (Marczaltövy Miklós végr.: Gy. T. és R. F. IV. 166.)

[7] Bethlen Gábor is külön nászkocsit készíttetett Brandenburgi Katalinnak. *Kemény J.* leírja külsejét. (Önéletirása. 85.)

[8] Czobor Erzsébetnek fia menyegzőjére tett vásárlásai közt találunk ilyeneket: «Vettünk vont aranyat a menyem szoknyájára 288 frt.» De vettek ezenkívül még vont aranyat, a menyasszony ruháira. A szoknyára való prém 396 forintba, a kis subára való nyusztok meg 220 forintba kerültek. (R. III. 21.)

fogva — kedveskedett.[1] Csói Pathy Zsigmondnak az idő rövidsége miatt nem volt rá érkezése, hogy «Marczaltövy Kata után menyekezőre» öltözetbeli ruhát és egyéb tartozandó eszközöket vigyen. Ezért az ipja adta meg a menyasszony számára az egy öltözőruházatot, úgymint egy vörös virágos vont arany szoknyát, egy kis fekete virágos bársonysubát, mely aranyos virágos vörös bársonnyal volt béllelve, egy aranyláncot, egy bokor arany perecet, egy arany boglárokkal rakott fejkötőt és egy aranyos pártaövet. Mindezekért ötszáz forintig zálogul kötötte a vőlegény ipjának csói jószágát.[2]

Szádeczky Lajos véleménye szerint Kendi Zsófia a sírjában talált nyakláncot nászajándékba kaphatta, mert zománcos arany oszlopain nászajándékra illő ilyen jelmondatok vannak: «Amor conservat gratiam».[3]

A menyasszony rokonainak megajándékozása.

A vőlegény megajándékozta menyasszonya *szülőit* és *testvéreit*, vagy más közel *rokonait* is. Thurzó Imre a nők számára értékes szöveteket, a férfiaknak lovakat vitt.[4] Nyáry István a paripával még kék atlaszon csinált, ezüst aranyozott, köves szerszámot, fékagyával, szügyelőjével, farmatringjával és kötőfékjével egyetemben, is kapott sógorától.[5] Wesselényi Anna is megemlékezik levelében arról, hogy fia menyegzőjekor az «ajándéknak meg kell lenni,» noha a Pálffyak[6] közül egyiknek sem kell adni, csak a két fiúnak és a két anyának, meg a nádornak, ha eljön.[7]

A násznép ajándékai.

A *násznép* is hozott magával *ajándékokat*, rendesen ezüstműveket, még pedig legtöbbször egy-egy egyszerűbb vagy díszesebb ezüst, vagy aranyozott poharat.[8] Károlyi Mihály özvegye két aranyos nyelű ezüst kanalat adott Gyulay Mihálynak lakodalmára.[9] Károlyi Mihály pedig végrendeletében is meghagyja, hogy két huga leányainak kiházasításukkor adjon a felesége egy-egy köves gyűrűt, az ő emlékezetére.[10]

A városok s valószínüleg más testületek is, követeiket sohasem küldik üres kézzel a lakodalomra. Mikor a havasalföldi vajda leánya lakodalmára meghívta a besztercei bírót

[1] Árpádia. I. 351 és R. I. 363. [2] Gy. T. és R. F. III. 153. [3] Erd. Múz. XVI. 624. [4] Árpádia. I. 351—2. [5] R. II. 185. [6] A menyasszony mostohaanyja volt Pálffy-leány. [7] *Deák:* Wess. A. lev. 81. [8] R. II. 187, 188, 189, 191. [9] Károlyi ot. IV. 226. [10] i. m. IV. 212.

tanácsával együtt, akkor a város képében Simon porkolábot «tisztességes ajándékkal» küldték el.[1] Ezzel az ajándékkal a a városi tanács mintegy köszönetét fejezi ki a meghivás általi kitüntetésért.[2] A városok részéről is ajándékul rendesen a pohár járja,[3] melynek értéke a megajándékozott rangja és méltósága szerint változott.[4]

A fejedelmi követek is hoztak ajándékot uruktól.[5] Bethlen Gábornak lakodalmára II. Ferdinánd mint magyar király 6000 tallér értékű ajándékot, mint német-római császár 10.000 tallér értékű gyémántos aranyláncot küldött.[6] A többi követ is szép és értékes ajándékokkal érkezett a menyegzőre.[7] Úgy, hogy egy 1626-ban Augsburgban megjelent németnyelvű röpirat csípősen azt jegyezte meg, hogy az ajándékoknak, melyeket mindenfelől nagy bőségben küldtek, értéke kétszer akkora, mint amennyibe a lakodalom került.[8]

A vendégeknek adott emlék.

Másrészt azonban a vendégek közül azoknak, kik valami tisztséget viseltek, a háziak kedveskedtek valami *emlékkel*. Thurzó Ilona és Mária lakodalmán is ezüstpoharakat adtak a gazdáknak.[9]

Esketési szertartás. Örömatya és örömanya.

Az *esketés* mozzanatáról is szólnak a források.[10]

Valószinűleg azután, hogy a főgazda az *örömatya*[11] és *örömanya* képében a leányt a násznagynak a vőlegény részére

[1] *Szamosközy*. IV. (M. H. H. Script. XXX.) 185.

[2] «Honorarii loco» adják. (Arch. Ért. XXV. 164.)

[3] Arch. Ért. XXV. 164; T. T. 1908, 109; M. Gazdt. Sz. IX. 303.

[4] Kassa városa míg Tatay György lakodalmára 10—12 frt. értékű kelyhet rendelt (Arch. Ért. XXVI. 57.); addig Bethlen István menyegzőjére mintegy, másfélszáz forintot érő poharat csináltatott. (Arch. Ért. XXV. 164.)

[5] *Kemény J.*: Önéletírás. 87.

[6] Erd. Múz. X. 185.

[7] Radv. u. és sz. 222; Erd. Múz. X. 183—185.

[8] Erd. Múz. X. 189

[9] R. II. 189—190. — A násznagy, nászoló asszony, vőfély és a nászoló leányoknak a lakodalom harmadnapján a fiatal menyecske adott ajándékot (R. I. 364); de a XVII. sz. elejéről efelől nem maradt ránk tudósítás.

[10] *Kubinyi:* Thurzó Imre. 54—55; Radv. u. és sz. 220; Erd. Múz. X. 187.

[11] «Örömatyá»-ról is olvasunk egy 1621.-i hozományjegyzékben, csakhogy itt nem tünik ki az igazi jelentése, hogy t. i. a menyasszony atyja (*Apor:* i. m. 381—2) lenne. (Motesiczky lt. 1621 nov. 22. Gyuricskó Annával adott holmik jegyzéke.)

kiadta,[1] megindult az ifjú pár az egész násznéppel a szentegyházba. Erre utal Thurzó Borbála és Ilona esküvőjén a nádornak, Máriáén meg özvegyének vagy fiának az az intézkedése, hogy kétszáz árvai gyalog vezetőikkel *a szentegyháztól fogva a várig két rendben állván* vigyázzon.[2] Valószinűleg ez őrségnek sorfalai közt vonult oda és vissza a menet.

Nyáry Krisztina és Szécsy Mária életrajzainak irói szerint az előbbinek házassága a szucsányi templomban kapta meg az egyházi áldást,[3] Szécsy Mária esküvője pedig a jolsvai kastély házikápolnájában ment végbe.[4] Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin esketési szertartását[5] szónoklat kisérte és a «Te Deum laudamus» ének előadása fejezte be.[6]

Az esketési szertartás ideje.

Hogy a *napnak milyen szakában* végezték az esketési szertartást, nem tudjuk megállapítani. Erdődy Tamás leányának lakodalmára reggeli előtt nyolc órára hivatalosak a vendégek.[7] Hoffmann Ádám délelőtt tíz órára hívta meg Kapy Sándort.[8] Brandenburgi Katalin meghivója, mellyel Bethlen Ferencet feleségével, leányasszonyának: Pécsy Erzsébetnek lakodalmára hívja, szintén ebédre szól.[9] Már pedig elvárható az, hogy a lakoma előtt folyt le a szertartás. A népnél meg is követelték, hogy «az menyegzősöknek eskűttetése reggeli órán *józanon* legyen.»[10]

[1] T. i. miután a vőfély az ajándékokat a menyasszonynak átadta, hármat táncolt s visszament a násznéphez. Ekkor aztán megüzenték a leányos házból a násznagynak, hogy készen vannak; mire ez megindította a nászmenetet a lakodalmas ház felé. Ide érve, a kölcsönös üdvözlés után, a násznagy kikérte a leányt a vőlegény részére. (*Apor:* i. m. 381—2.)

[2] R. III. 11, 16, 19. (Thurzó Ilona menyegzőjén csak 100 gyalogot rendeltek ki.) — Thurzó Gy. temetésén is így állt két felől rendet a gyászba öltözött 100 lovas lehajtott fekete lobogós kopjával. (Sz. 1876, 425.)

[3] *Ipolyi*: Nyáry Krisztina. 77.

[4] *Acsády:* Széchy Mária. 34.

[5] Már csak az esketés megújításáról van szó, mivel a fejedelem helyettesével már odahaza megeskették a menyasszonyt.

[6] Radv. u. és sz. 220. [7] T. T. 1897, 79. [8] M. N. Múz. lt. Tany. 1624 jan. 20. [9] T. T. 1907, 236.

[10] Protestáns egyházlátogatási jegyzőkönyv. (T. T. 1906, 84.) Ugyanebben a jegyzőkönyvben olvassuk azt is, hogy Szacsurban az esketésért egy cipellősre való pénz jár a rektornak. (u. o. 74—5.) A katholikus népnél a stóla-illetékekre vonatkozólag: *Frankl (Fraknói) V.:* Pázmány Péter és kora. II. 262.

Ünnepi lakoma.

A menyegzőnek e komoly jelenete után következett az *ünnepi lakoma.* A Thurzó-lányok lakodalmain nemcsak az öreg- és a várbeli palotában[1] álltak megterítve a hosszú asztalok,[2] hanem az udvarbíró és az ifjak házában is.[3] Sőt a városban szintén gazdálkodtak: az alsóbbrangúaknak, meg a szolgaszemélyzetnek.[4] És megvendégelték a helység lakosságát is.[5] Az úri vendégek asztalai nemcsak díszes asztali fehérneművel és tiszta-, vagy aranyos ezüstneművel pompáztak,[6] hanem még különféle, viaszból, cukorból, vagy tésztából készített tárgyakkal is föl voltak ékesítve.[7]

A főgazda jeladására az egész vendégsereg bevonult az ebédlőbe. Mielőtt azonban asztalhoz ültek volna, mint máskor is étkezés előtt, a pohárnokok körülhordták a vizet és az aranyos mosdómedencéket a kézmosáshoz.[8] Ezután a násznépet leültették a gazdák;[9] de hogy milyen rendben, arról nem szólnak az emlékek.[10]

Zene.

A lakoma *zeneszó* mellett folyt le. Úgy a leányos ház, mint a vőlegény gondoskodott zenészekről. Thurzó Zsuzsanna lakodalmakor 90 forintot fizettek a «muzsikások»-nak.[11] Bethlen Gábor olyankor, ha valamely hivének udvarában rendezte

[1] R. III. 7.

[2] Thurzó Gy. lev. nejéhez. II. 202.

[3] u. o. és R. III. 7.

[4] «Servorum ac familiae ad numeros 2621, quibus in oppido cibus et potus datus.» (Thurzó Borbála lakodalma: R. III. 13.) A városban külön gazdák, szakácsok vannak. (i. m. III. 9, 10, 15, 17.)

[5] A pattantyusok azért vigyáznak a vár kapuinál, hogy a nép közül senki be ne furakodjék, mert kinn úgyis gazdálkodnak neki. (R. III. 10, 16 18.)

[6] pl. a Thurzó-kincstár leltára. (R. II. 166—177.)

[7] «Bethlen Gábor lakadalmára csinált ékességek. Cassa.» közölte először Döbrentey Gábor a *régi* «Erdélyi Múzeum» VIII. (1817) füzetében. Újabban az Erd. Múz. X. 187. lapján jegyzet alatt adta ki Gyalui Farkas. — Szépek lehettek a tiszta nádmézből csinált tornyos városok, különféle szép virággal ékesítve. Vagy az ilyenformán elkészített szökőkút, melyből egy óráig bugyogott ki a víz.

[8] Ezért voltak oly díszes ezüst, aranyos mosdómedencéik és korsóik. (R. II. 170—1.)

[9] i. m. III. 7, 14.

[10] Apor ezt is megemlíti. (Metam. 383.)

[11] Egyszer olvasunk 20 frtról (R. II. 114), aztán meg 70-ről (i. m. III. 58.). Ezenkívül még a trombitások kaptak 25 frtot. (u. o.)

lakodalmát, szaporította udvari zenészeinek számát. Ez ügyben írt egyszer valamely szebeni tanácsosnak, onnan a német Virginás[1] Györgyöt több muzsikussal magához kérvén.[2] Máskor meg (1619) Esterházy Miklóstól kért a lakodalom tartamára egy hárfást.[3]

A vőlegény pedig már zeneszóval vonult be a lakodalmas házba. Thurzó Imre nászmenetében egy szekéren a «musikások» ültek.[4] A szegényebbsorsú vőlegény valamely közeli várúrtól kért kölcsön zenészeket ily alkalomra. Rakalupszky István Csejtéről így ír Thelekessy Mihálynak: «Nagyságodat azon kérem, mint jóakaró uramot, az én holtig való szolgálatomért, küldgye Nsgod az ki péntek jő az másikra vacsorára Belára, ki Trencsinen alól vagyon Lukácskót az hegedűvel és Trombitás Jánost az trombitával, öcsémnek Marsovszky Miklósnak lészen menyegzője, fáradságokért meg lészen az ő jutalmuk».[5]

A zenét *pohárköszöntők* szakították félbe, melyekre ilyenkor sok alkalom nyilt.[6] Még távollevőkről is megemlékeztek.[7] És talán fölolvastak *üdvözlő verseket* is, melyeket mintegy szellemi ajándékul küldtek az iró- vagy tudós emberek. Nemcsak társukat, Szenci Molnár Albertet keresték föl ilyenekkel,[8] hanem a hatalmas főuri párt is: Thurzó Imrét és Nyáry Krisztinát. «Spielenberger Sámuel menyegzői ódát küldött, mely azonban csak kéziratban maradt; valószinűleg hasonló sors érte Rimay költeményét is; fönnmaradt ellenben a kassai Bocatius János verse, melynek sajátságos cime: A menyegzői lúd».[9]

Pohárköszöntő. Üdvözlő versek.

Mikor a lakoma véget ért s asztalt bontottak, akkor a szolgák kihordták az asztalokat a teremből, és kezdetét vette a

Tánc.

[1] A virgina: hangszer, clavicymbalum (Magy. Oklsz.) Fabó Bertalan szerint = épinette. («A magyar népdal.» 93.)

[2] T. T. 1885, 241. [3] M. T. T. 1. f. X. 8.

[4] Árpádia. I. 338.

[5] Sz. 1890, 635. lapon, jegyzetben.

[6] R. I. 366—7.

[7] Wesselényi Anna írja Dóczy Andrásnak: «Itt az lakodalom mint volt, az jámbor főember Kdnek ... meg tudja beszélni. Bizony nagy szeretettel emlékezett és ivott az Kd. egészségére Urunk ő Nga». (M. H. L. 215.)

[8] Leginkább ugyan külföldiek tették. (*Dézsi:* Sz. Molnár A. 449.)

[9] *Ipolyi:* Nyáry Krisztina. 16—17.

tánc.[1] Még pedig itt bizonyos rendet tartottak; a főgazda osztotta a táncokat. Kemény János írja Bethlen Gábor menyegzőjéről (1626), hogy a lakodalom napján a vőlegényé lőn a legelső tánc,[2] azután táncolt a menyasszonnyal a római császár követe.[3] De mivel ez papi ember volt, úgy táncoltak, hogy egy szép kis kendőnek az egyik végét a táncosné, a másikat a táncos fogta.[4]

Menyasszonyi ruha.

Mikor már a — hogy úgy mondjuk — hivatalos táncokat eljárták, az egész násznép táncra perdült. A boldog vigasság közepette nem is vették észre, hogy az idő előre haladt, hogy a leégett gyertyákat[5] már újakkal pótolták a táncoló palota falán levő gyertyatartókban,[6] és hogy a menyasszony nincs már a körükben. Ezt ugyanis ezalatt más szobába vezették és átöltöztették.[7] Hogy hányszor és milyen *ruhákba* öltöztették a menyasszonyt esküvője napján s hogy volt-e rajta fehér, úgynevezett menyasszonyi ruha, arról forrásaink hallgatnak.[8] Csak Brandenburgi Katalin menyegzőjével kapcsolatban értesülünk

[1] Ezért nevezték a termet «táncoló palotá»-nak is. (R. III. 30.) — A tánc nem maradt el kisebb lakodalmaknál sem. Thurzó Gy. írja nejének (levelei II. 281): «Herman Márton házasságát értettem, Isten áldgya meg őket házasságokban, örömest látom, *mint járja el az tánczot,* kit lifflinek hív».

[2] Apor szerint: «az első táncot járták: a násznagy a nászoló asszonnyal, a vőlegény a menyasszonnyal és a vőfély a nászoló kisasszonnyal». (Metam. 386.) Mások ekkor nem táncoltak.

[3] Máskor a második tánc az örömszülőké volt és még két pár testvér, vagy legközelebbi atyafi táncolt. Ezután már rendre táncoltak a vendégek mind. (*Apor:* i. m. 386.)

[4] *Kemény* J.: Önéletirás 86. — Bethlen lakodalmi utasítása szerint: «arra vigyázni kell, hogy annyi táncmulatság tartandó, ahány követ és fejedelem s fejedelmi rangban levő csak jelen leszen, kik azok által, kikre ez bízva lesz, egyenként és külön meghivandók lesznek». (Radv. u. és sz. 222.)

[5] Szerették a szines gyertyákat. Thurzó Imre lakodalmi vásárlásai közt szerepel a «gorispán (réz rozsda) gyertyák festésére» (R. III. 29.) A fehér mellett a vörös és zöld szín szerepel. (R. II. 146, 207; III. 58, 59, 64.) Bethlen Gábor lakodalmán a tánctermet olajlámpákkal világították meg. *Gyalui* F.: Bethlen G. lakodalma. (Erd. Múz. X. 190.)

[6] Erre külön felügyelő volt kirendelve. Thurzó Ilona menyegzőjén egy ember, Máriáén kettő vigyázott a palotában égő gyertyákra. (R. III. 15, 17.)

[7] Talán erre vonatkozik Czobor Erzsébetnek ez a följegyzése: «Aki a menyemet öltöztette, annak adtam frt 25.—» (R. III. 24.)

[8] A menyasszony háromszor jelent meg különböző öltözetben lakodalma napján. (R. I. 368.)

arról, hogy a szokás megkivánta, hogy fejedelmi menyasszonyok hosszú ruhában jelenjenek meg, melynek uszályát négy fehérbe öltözött magas származású hajadonleány hordja utánuk.[1]

Menyasszony tánca, búcsúztató, leánykapás.

Mikor újból megjelent a menyasszony, a hegedűsök azonnal kezdték vonni a *menyasszony táncát.* De erről, valamint az utána következő *búcsúztatóról* és a *leánykapásról* csak Apor előadásából tudunk.[2] Ha azonban ezt ismerjük, közelfekvő lesz, amikor arról olvasunk, hogy Thurzó Zsuzsanna és Borbála menyegzőjére hat-hat fehér aranyos szövétneket,[3] Thurzó Ilonáén és Máriáén pedig négy-négy fehér szövétneket[4] vettek, az a gondolat, hogy ezeket talán azoknak a díszruhás *szövétnekes ifjaknak* szánták, akik a leánykapásnál szerepeltek. Ők mentek elől az égő szövétnekekkel, mikor a vőfély a nászoló asszony és kisasszony kiséretében átadta a vőlegénynek a menyasszonyt.[5]

Szövétnekes ifjak.

Üdvlövés.

Azt is elmondja Apor, hogy a «leánykapás»-nál — ha volt a leányos háznál ágyu, tarack, vagy szakállas — erősen *lőttek*,[6] épúgy mint akkor, mikor a vőlegény nászmenetével közelgett a lakodalmas ház felé.[7] Bánffy Dénesnek és Báthory Annának, a fejedelem nővérének lakodalmi napján «úgy lőttenek az ágyúkkal, hogy az házakban az piacon egy nehány megszakadozott és az kemencék is beszakadoztak».[8]

Mikor a vőfély a nászoló kisasszonnyal és a szövétnekes ifjakkal visszatért a táncterembe, csakhamar abbahagyta a násznép a táncot és pihenni tért.

Új házasok. Fej-bekötés. Mézes bor.

A lakodalom másodnapján már nem nevezték vőlegény és menyasszonynak az ifjú párt, hanem *új házasoknak.*[9] A menyecske már fejkötővel *bekötött fejjel*[10] jelent meg a «reggeli fölöstökömnél avagy *mézes bornak* előhozásakor.»[11]

[1] Azonban az egész rendtartást német szokások szerint állapították meg s így nem bizonyít amellett, hogy az említettek a magyar társadalmi szokásoknak is megfelelnek. (Radv. u. és sz. 221—2.)

[2] *Apor:* i. m. 387—8, vagy R. I. 369. [3] R. II. 146, III. 58. [4] R. II. 203, 206. [5] *Apor:* i. m. 387—8. [6] *Apor:* i. m. 388. [7] *Apor:* i. m. 381. [8] Erd. T. Ad. IV. 172. (Segesvári B. krónikája.) [9] Rimay J. Lev. 283.

[10] «az asszony most is leán-fővel, erről a keze irása alatt írt volna levelet, azután mikor *fejét be kötötték* volna, Bethlen Gábor hitire, tisztességére arra felelt volna, hogy az feleségével is kegyelmednek és maradékinak menedéket adott...» (Károlyi ot. IV. 10.)

[11] T. T. 1894, 623.

Reggeli ajándék átadása.

Ekkor *adta át* — ha adott — a férj hitvesének a *reggeli ajándékot.*[1] Bethlen Gábor egy külföldi röpirat szerint kétszázezer tallér értékű kinccsel ajándékozta meg a fejedelemnét.[2] Barcsay Sándor, leánya: Borbála lakodalmának másodnapján a mézes bornak előhozásakor adta át pénzben az új házasoknak azt, ami leánynegyedként jutott a feleségnek.[3]

Avatás.

Katholikusoknál szokás volt az ifjú asszonyt e napon a templomban «*beavatni*».[4]

A lakodalmi ünnepség folytatása. A mulatozás módjai.

Egyébként folyt a tánc a lakodalom *másodnapján* is.[5] Nagy lakodalmakon máskép is szórakoztak a vendégek. Thurzó György, leányának, Borbálának lakodalmakor színi- vagy bohócelőadást rendezett vendégeinek mulattatására. Szenczi Molnár Albert, ki épen az időben járt Bicsén, jegyezte föl naplójába.[6] Bethlen Gábor már nehány héttel menyegzője[7] előtt meghagyta, hogy «az quintana (lovagjáték) és gyűrű ökleletnek helyét» fövénnyel hordják meg,[8] és már jóval előbb meghozatta a lakodalmi ünnepséghez szükséges száz minél szebb tisztított sisakot, a hasábos német kopjákat, és kijavíttatta a lőcsei pattantyús által a «tüzes szerszámokat.»[9] Élvezték is ám a vendégek a sok látványosságot: céllövést, mindenféle

[1] Morgengabe (móring.) Radv. u. és sz. 222.

[2] *Gyalui* Farkas: Bethlen Gábor lakodalma. (Erd. Múz. X. 189.)

[3] T. T. 1894, 623—4.

[4] Aport ebben az értesítésében is igazolják a XVII. század elejebeli források. *(Frankl (Fraknói)* V.: Pázmány Péter és kora. II. 262.)

[5] Szegedi István lakodalmának második napján táncközben összeveszett Szabó György és Orlé István. (M. Gazdt. Sz. IX. 168.)

[6] Még pedig a lakodalom harmadnapján, október 2-án ment végbe az előadás. A nevezett helyen *(Dézsi* Lajos: Szenczi Molnár A. naplója, levelezése és irományai. 57. lap) ugyan azt olvassuk, hogy szeptember 22-én «comedia visa»; mivel azonban Molnár naplójának más helyein is a régi naptár szerint írja a keletet (Dézsi kiadásában 64, 65. lap. Ez utóbbin pl. azt olvassuk: dec. 14, pápista karácson estin), itt is ezt kell föltételeznünk. Ami mellett az is bizonyít, hogy azt írja továbbá: 25. discessimus Bicse, pedig Thurzó Györgynek ajánló levele, melyet magával vitt 1612 október 3-ról van keltezve. *(Dézsi* i. m. 459.) A régi naptár szept. 22-e pedig a Gergely-féle naptár okt. 2-ának felel meg, s ez a lakodalom harmadnapja volt. (Kezdődött szept. 30-án. T. T. 1897, 74.)

[7] Minthogy fejedelmi lakodalom volt, minden úgy történt, mint máskor a leányos háznál történni szokott volt.

[8] Arch. Ért. XXI. 78. [9] T. T. 1886, 637.

tüzijátékot, versenyfutást,[1] gyűrűöklelést, kelevéztörést.[2] Sőt maguk a vendégek is résztvettek a mulatságok rendezésében. Az esküvő utáni napon néhány előkelő német lovag szép «balletet és mascaratat» rendezett spanyol módra, ami a magyarok előtt szokatlan lévén, fölkeltette csodálkozásukat.[3] Természetesen mindehhez nem volt elég két nap, hanem egy hétig tartott a fejedelmi lakodalom Kassán.[4]

Tartama.

De nemcsak uralkodók ünnepeltek ily sokáig. Thurzó Ilona menyegzőjén is a farsang utolsó hetét egészen végigmulatták.[5] Wesselényi Anna is részt vett egy lakodalomban s így ír róla: «mi igen elmentünk volt az jó lakásban, csak nem egy hétig tartott az boldog öröm».[6]

Városi szokások.

A *városi* polgárok korlátozni akarták a mulatozás idejét. 1606-ban a lőcsei tanács egy napra szabta, de azt megengedte, hogy a vőlegény barátaival és a konyha körül elfoglalva volt személyzettel a második napon is kedvére mulathasson. Minthogy azonban azt olvassuk, hogy 1618-ban három tanácsurat elmarasztaltak 3—3 pint bor birságban, mert a biró lakodalmán *három* egymás után következő napon mentében jelentek meg: látjuk, hogy a korlátokat maga a biró sem tartotta meg.[7]

Az új házasok útrakelése.

Legáltalánosabb lehetett a két, illetőleg három napos[8] lakodalom, úgy hogy harmadnapra kelve az új házasok, miután a szülők kiadták a hozományt, *útra készültek.*[9] Néha azon-

[1] *Gyalui F.:* Bethlen G. lakodalma. (Erd. Múz. X. 187.)

[2] *Kemény J.:* Önéletírás. 86.

[3] *Gyalui F.:* idézett értekezése. (Erd. Múz. X. 188.)

[4] *Gyalui F.:* i. ért. (Erd. Múz. X. 187.) — A vendégek a kassai lakodalomból (mely március 2-án kezdődött) március 14-én érkeztek Nagyszombatba, ebből is következik, hogy körülbelül nyolc napig eltarthatott. (T. T. 1901, 380.)

[5] 1614. febr. 4—12-ig tartott. (R. III. 63.)

[6] M. H. L. 217. — Egyéb adatokkal egybevetve (Bethlen G. pol. lev. 106.) kitünik, hogy ez Rhédey Pálnak Bethlen udvarában tartott menyegzőjére vonatkozhatik.

[7] *Demkó:* A fmi városok életéről. 207.

[8] Esterházy Miklós és Nyáry Krisztina menyegzője Krisztina-nap előtti vasárnap *és* hétfőn volt 1624-ben. (M. N. Múz. lt. Tany. 1624.) — Lakodalom *második* napjáról olvasunk: M. Gazd. Sz. IX. 168; M. N. Múz. lt. Tany. 1630 márc. 1.

[9] M. T. T. 1. f. III. 251: «jún. 3-án volt a lakodalom Pruszkin, 5-én indultak el innen». — A nép körében is megállapítja egy egyházlátogatási

ban rögtön az esküvő napján hozta haza a férj hitvesét.[1] A násznép az új házasokkal együtt ment a *férj házába*,[2] ahol *tovább mulattak* még két-három napig,[3] míg végre *széjjelcszlottak* a vendégek.

Ünneplés a férj házában Vendégek széjjeloszlása.

A lakodalmi ünnepségnek mint társas összejövetelnek jelentősége és néhány kivételes eset.

Ezeknek egynémelyike azonban nemcsak mulatságnak tekintette a menyegzőt. Amikor a fennálló körülmények miatt ritkábban találkoztak az emberek, elgondolható, hogy az ilyen alkalmi *összejöveteleket* arra is fölhasználták, hogy a magán- és közügyeket megbeszéljék. Sepsi Laczkó Máté egyenesen meggyanusítja a «pápista urakat,» hogy a lakodalom szine alatt politikai gyűléseket tartottak.[4] S ha a protestáns krónikairóban nem is hiányzik némi célzatosság, állítása nem egészen valószinűtlen.

Sajnos, előfordult az is, hogy verekedés zavarta meg a jókedvű mulatozást. Nemcsak az alsóbb rétegekben történt ez meg, mint Medvésen (Erdély, Fehér m.), ahol a lakodalmas háznál egyik a másikat csákánnyal ütötte le.[5] Vagy abban a menyegzőben, melyről Nagy Szabó Ferenc krónikájában olvasunk, mikor Szígyártó Péter leányát adták Csiszár Jánosnak és a Mihály kovácsné fiát, János kovácsot, késsel veré által a Nyerges György fia: Szabó Sebestyén.[6] A művelt osztályok tagjai is elragadtatták néha magukat a szenvedélytől. Sennyey Miklós Némethy Balázst Kassán valami lakodalomban «véletlenül» veré agyon, írja Pethő Gergely.[7] Ugyancsak Kassán történt a másik eset is. Szegedi István lakodalmának második napján tánc közben ifjabb Szabó György és Orlé István összeszólalkozott. A verekedés úgy megnövekedett, hogy Boncidainak még az ujját is levágták.[8]

De ne tekintsünk ez úgyis kivételes és komor jelenetekre,

jegyzőkönyv, hogy a leányt *harmad* estén keddre kérjék haza. (T. T. 1906, 65.)

[1] Rimay J. Lev. 283.

[2] Bethlen G. pol. lev. 435; M. T. T. 1. f. III. 251.

[3] Rimay J. Lev. 283.

[4] Erd. T. Ad. III. 152.

[5] A vallatásról (inquisitio) írt jelentés: Bethlen lt. 1624 jun. 20.

[6] Erd. T. Ad. I. 121—2.

[7] Krónikája. 1753-i Spangár-féle kiadás. Kassa. 172.

[8] *Kerekes:* Nemes Almássy István kassai kereskedő és biró. (M. Gazdt. Sz. IX. 168.)

melyek vérrel fecskendezik be azt a fénytől és pompától ragyogó képet, amely a régi lakodalmi ünnepélyekről elénk tárul.

A XVII. század elejéről reánk jutott följegyzések ugyan csak olyanok, mint az eltört mozaikképnek egyes kövecskéi, melyeknek egy része még el is veszvén, a képet összeállítani csak akkor tudjuk, ha valamely hasonmását ismerjük. A jelen esetben ez megvolt a körülbelül félszázaddal későbbi korról szóló báró *Apor Péternek* rajzában.[1] S hogy az összeállítás munkájában ez bízvást használható vezérfonálként, azt az mutatja, hogy a meglelt töredékek majdnem mindenütt[2] fedik a nevezett mintát.

Apor munkájának szerepe e dolgozatban. Elbeszélésének egyezése a XVII. század elejebeli kútfők tudósításával.

Ezért azt is elmondhatjuk Aporral — amire természetes következtetés által is jutunk — hogy nemcsak «nagy» lakodalmak folytak le ilyen szokások megtartásával, hanem az egyszerűbbek is, csakhogy ezeknél kevesebb volt a pompa. Azt ellenben a nagy menyegzőkről sem tudjuk, hogy vajjon minden egyes mozzanatot megtartottak-e egy-egy lakodalmon? Valószinüleg nem. Például már abban a tekintetben sem, hogy harmadnapig a leányos háznál vigadtak volna. Nyáry Krisztina családjától ugyancsak kitelt volna, mégis az egész ünneplést a vőlegény családja vitte véghez.

A szokások általános érvénye.

Ingadozása.

A *népnél* pedig valószinű, hogy vidékenként volt némi eltérés és ingadozás, úgy mint ma. Hiszen a népszokásoknak vidékenkint különböző sajátossága már régi hagyományon alapszik. De másrészt épen ebből a ragaszkodásból magyarázható meg az is, hogy míg a főuri- és középosztálynál a XVII. századi szokásokból jóformán semmi sem maradt meg: addig a népnél még igen sokat megtalálunk belőlük.[3]

Népszokások.

De a sok ceremónia, lakoma és ünnepség közepette sem feledkeztek meg eleink arról, hogy «szent» házasságra[4] lépnek, melynek kötését a jó Isten — írja Bethlen Gábor — ép úgy, mint a fejedelmek inaugurálását és a hadak megverését, «minden rendek között ez hármat legkiváltképpen magának választotta.»[5]

A házasság vallászerkölcsi felfogása.

[1] *Apor:* i. m. 375—393 és ennek nyomán más adatokkal kiegészítve: R. I. 347—372. [2] Lényegesebb eltérés csak az egyházi szertartásnak az ünnepségbe beleillesztése körül van. (L. 10., 56—7. l.) [3] Ethn. II. 249; XVIII. 103; XIX. 238. [4] Sz. 1872, 346; T. T. 1881, 288; E. O. E. VIII. 318. [5] T. T. 1881, 288.

III. FEJEZET.

Temetés.

Illő végtisztesség adása. — Halottmosás, bebalzsamozás. — Halotti ruha, ékességek. — Koporsó. — Fölravatalozás. — A koporsó nyitvamaradásának ideje. — A ravatal lefestése. — Halottszállítás. — Ennek módja. — Az elhalálozás és temetés közti időtartam. — Temetési előkészületek. — Temetési költség. — A résztvevők. — Gyászjelentés és temetési meghivó. — Városi szokás. — A gyászjelentések széjjelküldése. — Részvétlevél. — Temetési gazdák: jutalmuk, szerepük. — A résztvevők megjelenésének ideje. — A temetés órája. — Gyászszertartás. — Gyászpompa. — Gyászmenet. — Szertartás a templomban. — Gyászmise. — Tor. — A temetés jelentősége a társasélet szempontjából. — Gyászolás. — Gyászidő. — Népi és polgári szokások. — Temetőhely. — Exhumálás. — Síremlék. — Sírkőfelirat. *Végrendelkezés:* Végrendelet kihirdetése. — Hivatalos személyek. — Szivességük meghálálása. — Tanúk. — A végrendelet hangja, célja. — Megsemmisítése, pótvégrendelet. — Több példány. — Megerősítés. — A végrendeletek művelődéstörténeti jelentősége.

Illő végtisztesség adása.

Nemcsak az élet örömnapjait ülték meg nagy fénnyel eleink, a kegyelet nyilvánításának is megvolt a maga pompája. Míg amaz élénk és vidám volt, ez gyászos és komor, de nem kevésbé nagyszerű. *Végtisztességét* mindenkinek rangjához *illően* és tehetségükhöz mérten adták meg hozzátartozói.[1] A temetési szokások is magukon hordják a kor bélyegét és azt látjuk, hogy meglehetősen általánosak és állandóak voltak.

Halottmosás, bebalzsamozás.

A haldokló mellett rendesen ott voltak közeli rokonai, hozzátartozói, kikkel az udvari-, vagy környékbeli pap imádkozott.[2] Miután bekövetkezett a halál, *megmosták*,[3] gazdag családoknál néha orvosok vagy borbélyok által *bebalzsamoz-*

[1] T. T. 1886, 224; 1895, 521; M. H. L. 241; *Dr. Komáromy András:* Báthory István országbiró végrendelete. (Sz. 1890, 125.)

[2] Igy Bethlen G. elhalálozásánál. (*Kemény J.:* Önéletírás. 145.)

[3] Báthory István országbiró meghagyja, hogy őt meg ne fürösszék, «majd megfereszt — ugymond — az Krisztus az ő vérével.» *Komáromy András* értek. (Sz. 1890, 125.)

tatták a holttestet.[1] Ugy adták aztán rá *halotti ruháját.*[2] Ecsedi Báthory István országbírót fekete kamuka dolmányban temették el.[3] Hasonlót kiván Kálly Péter csornai prépost végrendeletében.[4] Marczaltöwy Miklós azonban, jóllehet nagy vagyonnal rendelkezett, végintézkedései közt meghagyja, hogy «semmi selyem vele el ne temettessék.»[5] Thurzó György nádor csak arany- vagy ezüstművet nem akar magával eltemettetni.[6] Árvavárában ma is őrzik a képet, mely őt egyszerű biborköntösbe öltöztetve, fekete kócsagtollas süveggel fején, bal felől kardjával, jobb felől buzogányával ábrázolja a ravatalon.[7] Az, hogy Thurzó ezt az egyszerűséget külön kérte, is mutatja, hogy a rendes szokástól eltért. S ha nem temettek volna ékszereket vagy díszes fegyvereket a halottal, fölösleges lett volna Bocskaynak az a rendszabálya, mely szerint, ha a hajdúk közül valaki sírokat ás föl, fejével lakoljon érte.[8] A nőkkel általában több ékszert adtak sírjukba.[9] A XVII. század elején[10] elhunyt Bogáthy Menyhértné, Kendi Zsófia, díszruhában, ékszeresen pihent örök nyugvóhelyén. Öltözetéhez tartozó aranyboglárokon és csattokon kívül gyűrűt, fülbevalót, karperecet és nyakéket találtak sírjában. Fején bársony fejkötő, lábán piros csizma volt.[11] Annál egyszerűbben látjuk a reánk jutott képen Thurzó özvegyét, Czobor Erzsébetet feküdni ravatalán.[12] Csak ujjain fénylik néhány gyűrű. Kezében hímzett

Halotti ruha, ékességek.

[1] *Szamosközy* III. (M. H. H. Script. XXIX.) 144; T. T. 1886: 444, 609—10; *Kemény J.* Önéletírása. 67, 152.

[2] Néha az elhunyt még életében óhajaként kifejezte, hogy melyik ruhájában temessék. (T. T. 1899; 334, 340.)

[3] R. III. 227. (Kamuka = nehéz selyem.)

[4] T. T. 1899, 340.

[5] Gy. T. és. R. F. IV. 167.

[6] Bethlenfalvi gr. Thurzó György II. Mátyás király által megerősített végrendeletének másolata. (Perényi lt. 1615. jan. 19.)

[7] *Kubinyi*: Thurzó Imre. 31.

[8] *Szamosközy* 3. Pótf. (M H. H. Script. XXX. k.-hez) 573 és T. M. Á. O. I. 52. — Básta német katonái Geszti F. sírhelyét dúlták föl és fosztották ki. *Szamosközy* III. (M. H. H. Script. XXIX.) 316.

[9] Apor szerint is. (Metam. 402.)

[10] Erd. Múz. XIV. 300, 303 és 305 egybevetése mutatja.

[11] Erd. Múz. XIV. 296—7.

[12] Eredeti olajfestmény Árvaváralján. Kiadta: *Kubinyi:* Thurzó Imre. 162 és 163 közt.

keszkenőt tart.[1] Fején szintén fejkötőt látunk. A leányoknak fejét úgy látszik pártával *ékesítettek*. Özvegy Hoffmann Györgyné a sírásókat (vespillones) azért vádolja be a kassai tanácsnál, mivel azok a kassai öreg szentegyházba eltemetett leányának koporsóját «felrontván», az ékszereket, köztük egy gyöngyös, aranyos koronkát is, elrabolták.[2]

Koporsó.

Igy fektették a halottat a *koporsójába*. Még pedig feketére festett fakoporsóba, melyet némelykor — mire elkészült — érckoporsóba zártak.[3] De még előkelőknél sem mindig. Jákóffy Ferenc, ki különben díszes temetést rendelt magának végintézkedésekor,[4] azt az óhaját fejezi ki, hogy «csak *fa* koporsóba» temessék. Rhédey Ferenc gyermekei is fakoporsókban nyugodtak.[5] Ezek közt is voltak olcsóbb, meg drágább művűek.[6] Mégis jóval nagyobb költséggel járt az érckoporsó megkészíttetése.[7] Ezt ónból öntötték az úgynevezett kannagyártók[8] s beletelt néha három hét vagy több is míg elkészítették.[9]

Fölravatalozás.

Addig a halott csak a fakoporsóban feküdt kiterítve. Ez

[1] Apor szerint a férfiaknál is szokásos volt, hogy a halott kezébe valami szép, skófiummal varrott keszkenőt adjanak, «ha catholikus volt, az keszkenyein felyül állott az olvasója.» (*Apor*: i. m. 401.)

[2] T. T. 1900, 480.

[3] *Kubinyi:* Thurző Imre. 31.

[4] «Az ezer forintját költsék a temetésemre, ily formán: az ötszáz forintján csináltassanak egy zászlót s az ötszáz forintján cimereket, szövétnekeket és bársonyt vegyenek, holmi aprólékokra marad még tőle pénz...» (Balassa lt. 1627. aug. 10. Jákóffy Ferenc végr.)

[5] «... ha koporsójuk *elrohatt* volna...» (T. T. 1884, 132.)

[6] Az 1610.-i szepességi árszabás szerint egy egyszerű koporsóért 30 dénár, egy magas koporsóért 60 d. járt. (T. T. 1890, 777.) Majthényi László szerémi püspök koporsója 2 frtba került. (i. m. 1897, 98.)

[7] Thurzó Gy. ónkoporsója 100 frtba került (R. III. 370); Thurzó Imréé 155 frtba. (i. m. III. 374.)

[8] Arch. Ért. XXIV. 275.

[9] T. T. 1900, 490. — Kemény János említi, hogy Bethlen G. koporsóját a maga életében meghozatta és «contemplálta» jó ideig. (Önéletírás. 150). Talán erre vonatkozik Bellaninak a fejedelemhez 1629. szept. 13-án intézett levele, melyben írja: «Rosás István uram is az koporsóval tegnap érkezék, ma expediáltuk». (T. T. 1887, 46.) Igaz ugyan, hogy Nagy Szabó Ferencnél olvassuk, hogy a gubernátor hozatott koporsót a haláleset után (*Szilágyi:* Bethlen G. fehérvári síremléke. 4.); de ez a templomban fölállítandó kőkoporsó lehetett.

a szönyeggel,[1] vagy külön ravatalterítővel[2] borított nyujtóztatópadon állott. A bársonnyal bevont[3] és rojtokkal diszített[4] koporsót ki is bélelték.[5] Ágyát néha selyemburokba töltött, szárított virágszálakból készítették el.[6] A halott fejét párnára fektették.[7] Kendi Zsófiának virágszirmokkal megtöltött fejpárnája felső felületén nagyvirágos brokátselyemmel, alsó részén még vastagabb selyemszövettel volt bevonva. Alája perzsaszőnyeget tettek, reája pedig vastag, koszorúba összekötött selyemtekercset (közét spongyával kitöltve), ezen nyugodott a fej.[8] A halottat szemfedéllel[9] takarták le. Kendi Zsófia szemfedője selyemfátyolból készült s rajta ezüst- és aranyfonal diszítések voltak.[10] Azon a képen, mely Czobor Erzsébetet ábrázolja ravatalán, úgy látszik, mintha apró virágcsokrokat hintettek volna ruhájára.[11] A koporsó fedelére, mely szintén be volt vonva valamilyen szövettel, a katholikusok «másszinű matériából» — mint Apor mondja — keresztet varrtak.[12] Ezenkívül ezüstszegekkel[13] verték ki körül a koporsó födelét.[14]

[1] Czobor Erzsébet képe. (*Kubinyi:* Thurzó Imre. 162—3.)

[2] A lőcsei földmíves és fuvaros céhnek 1622-ben készült díszes ravatalterítőjét a M. Nemzeti Múzeumban őrzik. Majdnem 2 méter hosszú, 1·80 m. széles, sűrű szövésű barna vászon. Sötét, tompaszinűre van festve, közepére széles fehér kereszt varrva. Kétoldalt a földmíves- és fuvaros-életből vett képek vannak. (Arch. Ért. XXII. 121—2.)

[3] R. III. 372. — Férfiaknál *fekete* bársonyt használtak: T. T. 1884, 132. Vont aranyos bársonyt is használtak: M. N. Múz. lt. Tany. 1627. május 4. (Sennyey István levelének üres helyén fölírt vásárlási jegyzék.)

[4] R. III. 372. [5] Czobor Erzsébet képén. (*Kubinyi:* Thurzó Imre. 162—3.)

[6] Sírleletek alapján írja: *Szádeczky* Lajos értekezésében. (Erd. Múz. XIV. 298.) — Apor szerint a koporsó fenekére gyaluforgácsot, vagy hamut tettek gyolcslepedőbe varrva. (i. m. 401.)

[7] Czobor E. képe. (*Kubinyi:* Thurzó Imre. 162—3.)

[8] *Szádeczky* Lajos ismertetése. (Erd. Múz. XIV. 296.)

[9] *Deák:* Wess. A. lev. 80.

[10] Azonban hossza csak 82 cm., szélessége 64 cm. *Szádeczky* ismertetése. (Erd. Múz. XIV. 296—7.)

[11] *Kubinyi:* Thurzó Imre. 162—3.

[12] Báthory István országbiró meghagyja, hogy koporsójára keresztet ne varrjanak, mert «afféle pápai bolondság» neki nem kell. Dr. *Komáromy* A. értek. (Sz. 1890, 125.)

[13] «. . . egy viselt gránátnyereg, melynek az ezüstiből *korpo* (koporsó?) szegezni való szegeket» csináltattak. (Károlyi ot. IV. 220.)

[14] Apor azt is elmondja, hogy «az koporsójára mind férfiaknak, mind

A koporsó nyitvamaradásának ideje.

Azt, hogy szokás szerint mennyi ideig hagyták *nyitva* a koporsót, forrásaink nem említik. Hagymássy Kristóf külön kéri végrendeletében, hogy «harmadnapnál tovább beszegezetlen» ne tartsák.[1] Károlyi Zsuzsannának, a fejedelemasszonynak hült tetemei is csak három napon át voltak közszemlére kitéve, azután koporsóba zárattak.[2] Különben ez az időjárástól is függött. Kökényesdy Péterné, Deregnyőy Borbála azzal akarja rávenni anyját, hogy hivásának engedve, hozzá jöjjön, hogy így ír: «betegségemben ha megtalálok halni, tudja kgd, most meleg idő vagyon és a meghalt testet nem tarthatják és kgd még csak hideg tetememet is nem láthatja».[3]

A ravatal lefestése.

A ravatalon kiterítve néha *le* is *festtették* a kedves elhunytat. Czobor Erzsébet úgy férjének, mint fiának képét megiratta.[4] Ot pedig gyermekei örökíttették meg.[5]

Halottszállítás.

Ha valaki nem otthon halt meg,[6] vagy általában, ha akár a saját végakarata,[7] akár hozzátartozóinak rendelkezése[8] szerint az elhunytat nem helyben temették el, akkor hazaszállították, illetőleg a kijelölt helyre vitték hült tetemeit, sokszor még hosszú idővel a temetés előtt és itt újból fölravatalozták.[9]

Thurzó György és Dávid János is megjelölik temető-

asszonyoknak szegeztenek 12 selyem matéria, képíró által írt címereket». Korunkban ellenben az, hogy a temetéskor készíttetett cimereket erre is fölhasználták volna, nem igazolható. Azonban 1637-ből fönnmaradt adat szerint a kassai tanács így határozott: «Mivel Lang János Hellenspergernének temetésére czímereket iratván, hír nélkül felszegeztette az templomban; ki szokás sem volna itt minálunk; hogy asszonyi rendnek címereket irassanak; azért... az címerek szedettessenek le az templomból, sőt *az koporsóra se* szegeztessenek, az asszonyi rendnek.» (Arch. Ért. XXVI. 58.) Meglehet, hogy itt a sír fölött álló kőkoporsóról van szó.

[1] R. III. 257.

[2] *Szilágyi:* Bevezetés. E. O. E. VIII. 11.

[3] M. N. Múz. lt. Tany. 1628. ápr. 3. (Deregnyőy B. levele.)

[4] R. III. 370; maga a kép: *Kubinyi:* Thurzó Imre. 31; R. III. 374. és *Kubinyi* i. m. 139.

[5] *Kubinyi* i. m. 162—3.

[6] Mint Thurzó Imre, Nikolsburgban. (*Kubinyi:* i. m. 137.)

[7] *Rumy:* Mon. Hung, II. 335; T. T. 1878, 639; 1884, 132 és 1886, 30; R. III. 229—30, 232.

[8] *Szamosközy* III. (M. H. H. Script. XXIX.) 144. (Székely Mihályt Szatmárról Erdélybe vitette fia, ahol őseihez temették.)

[9] *Ipolyi:* Nyáry Krisztina. 50.

helyüket végrendeleteikben; de mindketten azt is hozzáfűzik, hogy ha jártukban-keltükben másutt lepné meg őket a halál, ugyanott is eltemethetik őket.[1] Ámbár nem tartozott a ritkaságok közé a *halottak szállítása.*

Ennek is megvolt a maga *módja* és rendje. Két fejedelmi gyászmenetnek leirását ismerjük.[2] Az egyik Bocskayt kisérte Kassáról Gyulafehérvárra,[3] a másik Károlyi Zsuzsannát ugyanoda Kolozsvárról.[4] Az indulásig már ott helyben tartottak naponként imádságokat, egyházi beszédeket és egyéb szónoklatokat. Mikor az indulás napja elérkezett, a koporsót szekérre tették, melyet fekete szövettel terítettek le,[5] s megindult a menet. A hat fekete selyembe öltöztetett ló húzta halottas kocsi előtt mentek az egyházi személyek, deákok, gyászdalokat énekelve, a rokonok, főrendek, ezeknek gyászhintói, és feketébe öltözött lovak; mögötte a kisérő néptömeg és a katonák. Mikor a menet egy bizonyos távolságig haladt, a kisérők egy része visszafordult, a főurak pedig kocsijukba ültek. Igy vonultak a következő város felé, ahol pihenőt tartottak.[6] Innen már eléjük jött a városi nép. A városban újra gyászbeszédet mondtak[7] s mikor elhagyták, ismét velük tartott egy ideig, siratva a holtat, a gyászoló tömeg. Mindez addig ismétlődött, míg Gyulafehérvárra értek. Itt a fejedelmi palotába vitték a halottat, ahol a temetésre kitűzött napon kezdetét vette a gyászszertartás. Jól festi a gyászmenetet egy Bocskay István halálát sirató ének, mikor így szól:

Ennek módja.

[1] Perényi lt. 1615. jan. 19. (Thurzó végrendeletének másolata); Motesiczky lt. 1629. május 18. (Dávid J. végr.)

[2] Ezek igazolják *Apornak* későbbi időkre vonatkozó ismertetését. (i. m. 402—4.)

[3] T. T. 1878: 651, 872, 873.

[4] *Szilágyi:* Bevezetés. E. O. E. VIII. 11—12.

[5] «... az temetésre való vont aranyas bársont, tafotát és az szabót harmadmagával elhozni... a *szekérnek* hosszát, szélit és magasságát megmérni, hogy ahhoz képest tudhassam is szabatni az bársont.» (M. N. Múz. lt. Tany. 1627. május 4. Sennyey István leverére írt följegyzés.)

[6] Bocskay menetének Gyulafehérvár a tizennyolcadik szállása volt. *(Vajda:* Dániel cs. 708.)

[7] Bocskay koporsóját Kolozsvárt a templomba vitték s három napig hagyták ott és «mind az harmadnapig oráltanak az feje fölött». (T. T. 1878, 651.)

«Szomorú ruhával, feketített gyásszal,
Siralmas orcával, elholt ábrázattal,
Festett lobogókkal, keserves zászlókkal,
Nézd! az urak haddal, mint mennek bánattal».

«Ama bévont hintó és hat fekete ló,
Kit a sok udvarló körülvött, sok zászló
Valjon mire való?.....»

«... Mit akarnak ezzel a sok ekléssel,
A papi sereggel, deákkal, mesterrel?»[1]

Bocskayt tulajdonképen csak temetni hozták Gyulafehérvárra, mert harmadnapra eltemették. De Károlyi Zsuzsanna még egy hónapig feküdt fölravatalozva Gyulafehérvárott.[2] Míg az előbbi inkább temetési menetnek vehető, ez a halott szállítása volt. Ezzel az utóbbi esettel találkozunk Thurzó Imre halálakor. Az ifjú főúr október 19-én halt meg Nikolsburgban. Még abban a hónapban haza is hozták Lietava (Litvamező) várába; de itt több mint másfél hónapig maradt a nagy teremben kiterítve; oly sokáig tartott, míg a temetésre elkészültek.[3]

Az elhalálozás és temetés közti időtartam.

Általános szokás volt az, hogy csak hat héttel, vagy két hónappal az elhalálozás után temessék el az elhunytat.[4] Báthory István temetését özvegye csak «ez mostani háború és nyári üdőhöz képest» tűzte ki az atyafiak beleegyezésével már egy hónapra az országbíró elhunyta után.[5] Csakhogy aztán elhalasztotta még öt héttel, amint írja: «az mi kegyelmes urunk és fejedelmünk kedves akaratjából»,[6] amikorra Bocskay is elérkez-

[1] Erd. T. Ad. III. 105. — Némileg kiegészíthetjük a leirást, ha az 1641-ben meghalt Nyáry Krisztina temetési menetére írt utasítással egybevetjük (T. T. 1902, 131—6.), mely egyszersmind arról is tanuskodik, hogy Apor rajza a XVII. század első felére is illik.

[2] Május 26.—július 1-ig. (*Szabó:* R. M. K. I. 242.)

[3] *Ipolyi:* Nyáry Krisztina. 50.

[4] T. T. 1884, 282; 1889: 202, 203—4, 434—5 (ugyanez: M. H. L. 210); 1895: 126 (ugyanez: Sz. 1892, 625); M. H. L. 241; Sz. 1876, 425; 1905, 780; M. N. Múz. lt. Tany. 1608. dec. 20. (Homonnai Drugeth György gyászjelentése nénje haláláról); R. III. 378.

[5] T. T. 1889, 201.

[6] M. H. L. 175.

hetett a temetésre.[1] Gyakran három,[2] négy hónap[3] mulva, néha öt,[4] hat,[5] hét,[6] sőt nyolc hónap[7] eltelte után helyezték el sírjába az elhunytat. Azonban ily nagy késésnek rendesen különös okai voltak. Hoffmann Istvánt például bátyja, György távolléte miatt temették el csak egy félév mulva.[8] Hasonlóról értesülünk Czobor Erzsébet leveléből: «Nádasdyné asszonyom mostanában föl nem jöhetvén — írja Révay Zsófiának — tudom, hogy szegény asszonyom ángyom[9] hidegölt testét addig el nem temetik, míg Nádasdyné asszonyom is fel nem jön».[10] Viszont előfordult az is, hogy már körülbelül egy hónap leforgása után,[11] vagy két-három héten[12] belül tartották meg a gyászpompát. Az ellenben nagyon ritka, hogy még ennél is hamarabb temessenek el valakit. Különösen a nemességnél.[13] Már a városi polgárságnál nem ritkaság, sőt itt épen az volt a szokás, mint ma, hogy harmadnapra helyezzék örök nyugalomra halottaikat.[14] Olasz János győri polgárt már halálát követő napon temették el.[15] Valószinüleg a városi szokás volt meg a

[1] E. O. E. V. 398; *Sepsi Laczkó Máté* krón. (Erd. T. Ad. III. 65.)

[2] M. T. T. 2. f. VII. 43 (ugyanez: Erd. T. Ad. III. 129); T. T. 1888, 211; 1899, 722 (ugyanez: M. H. L. 160); 1899, 723.

[3] Erd. T. Ad. III. 40; T. T. 1889, 202; M. H. L. 209, 211—2 (ugyanez: M. N. Múz. lt. Tany. 1617. júl. 15. gyászjelentés).

[4] Sz. 1880, 226. [5] i. m. 1892, 624. [6] i. m. 1874, 495.

[7] T. T. 1899, 723. [8] Sz. 1892, 624. [9] Révay Péterné.

[10] M. H. L. 198.

[11] M. T. T. 1. f. III. 251; T. T. 1885, 177—8 (ugyanez: Károlyi ot. IV. 216); M. N. Múz. lt. Tany. 1617. szept. 17. (Alaghy Ferenc temetésére szóló meghivó).

[12] Sz. 1898, 207; T. T. 1887, 268; M. H. H. Script. XXXI. 193; M. N. Múz. lt. Tany. 1616. ápr. 27. (Illésházy Istvánné temetésére szóló meghivó); u. o. 1617. dec. 4. (özv. Bertóthy Kristófné tem. szóló megh.); u. o. 1620. márc. 7. (Nádasdy Tamás tem. szóló megh.); u. o. 1620. jún. 3. (özv. Batthyány Boldizsárné tem. szóló megh.).

[13] Erd. Múz. XX. 535; M. H. L. 93; *Dézsi:* Sz. Molnár A. napl. 68; Sz. 1880, 227; 1892, 623; M. H. H. Script. XXXI. 193.

[14] Erd. T. Ad. I. 124, IV. 187—8; IV. 196. Erre utal az is, hogy a kolozsvári öregebb hidelvei kalandos társulat, mely olyan temetkezési egyesületféle, alapszabályában azt olvassuk, hogy az egyesület dékánjainak «*mindgyárást*», amint a halálesetről értesülnek, legyen gondjuk a sírásatásra (Erd. Múz. XI. 221.)

[15] T. T. 1899, 338.

nép, a jobbágyság körében is. Talán csak a nyomor kényszerűsége késleltette néha egy kissé a temetést, mert a török, behódított területén addig nem engedte eltemetni a parasztot, míg kádijának,[1] spahijának[2] és az emingnek[3] meg nem adták a díját.[4]

Temetési előkészületek.

Az előkelők a *temetési előkészületekre* és a meghivottak eljövetelére való tekintetből halasztották távolabbi időpontra a temetést.[5] Míg a halott fölravatalozva csendesen feküdt valamely fekete posztóval diszített vagy bevont[6] teremben,[7] melyet komoran világított meg a ravatal mellett álló gyertyák lobogó fénye[8] és ahol fölváltva ájtatoskodtak a megszomorodott hozzátartozók,[9] addig kinn serényen dolgoztak a szolgák, mesteremberek és intézkedett a gyászoló család feje. Ezt ezer apró gond akadályozta meg abban, hogy nagy bánata okozta fájdalmának átengedje magát. S ha az udvari személyzet főbbjeire bízta is az elvégzendőket, a felügyelet terhe mégis reá nehezedett. Mikor már beszerezték Nagyszombatról,[10] Zsolnáról,[11] az erdélyiek Kolozsvárról,[12] vagy egyéb helyekről a tömérdek fekete posztót a család és az egész udvari személyzet részére (beleértve az udvarmestertől a kis inaskáig minden

[1] A mohammedán népeknél a vallástörvény (fikh, seri'at) szerint itélő biró.

[2] Lovas katona, ki mint földesúr kapta az adót.

[3] Török adóbiztos, adószedő.

[4] Rimay J. lev. 407.

[5] Forgách Mihály temetésére inkább nem kíván «semmi nagy pompát, semmi ceremóniát», csak «*mentül hamaréb* nyugodni tegyék» az ő testét. (Forgách lt. 1603 márc. 19. Forgách M. végr.)

[6] «möly posztóból, hol üdvözült uram teste feküdt is, oda is odatott». (R. III. 370); «szőnyegekre szabtanak négyre». (i. m. III. 376.)

[7] Bethlen Gábort az «audientia házban» terítették ki. (Erd. T. Ad. I. 142.)

[8] Apor csak a katholikusoknál említ gyertyákat; de ott látjuk őket a protestáns Thurzó Gy. és Czobor E. ravatala mellett is a képen. *(Kubinyi:* Thurzó Imre. 31, 162—3.)

[9] Rozsályi Kún Gáspárné írja végrendeletében: «Míg peniglen az testem az föld szinyén leszen, addig Barkóczy László uram fiam és Kún Anna leányom, hol egyik, hol másik, mellette legyenek testemnek». (R. III. 230.)

[10] T. T. 1897, 98.

[11] R. III. 373.

[12] M. N. Múz. lt. Tany. 1629 nov. 27. (Bethlen István levele.)

egyes tagját, még a lovasokat és gyalogokat is)[1] és a temetésre szűkséges egyéb anyagot: bársonyt, kamukát, tafotát, fekete vásznat, tabitot, bakacsint,[2] rojtot s egyéb temetési cikkeket;[3] akkor hívtak szabókat,[4] asztalosokat,[5] címerfaragókat,[6] lakatosokat,[7] ötvösöket,[8] képirókat,[9] akik megvarrták a gyászruhákat, zászlókat,[10] a lovakra,[11] gyászszekérre[12] és koporsóra[13] való takarókat; kifaragták a facímereket,[14] fasisakot,[15] kopjákat;[16] megkészítették a kopjavasakat,[17] megaranyozták ezeket;[18] megfestették a cimereket, zászlókat.[19] Ezenkívül néhány ember gyertyákat mártott és szövétnekeket készített.[20] Néha még a koporsócsinálót is a házhoz szegődtették,[21] hogy ott öntené az ónkoporsót. De még az esetben is, ha készen hozták az összes «temetésre való eszközöket»[22] a házhoz, sok fáradságba, gondba került beszerzésük.[23] Azonban nem kiméltek fáradságot, de *költséget* sem. Mert a temetésnek «tisztességesnek»[24] kellett lennie. A gazdag főúrnak és az ország nádorának, Thurzó Györgynek temetésére 5000 forintnál is többet költött megkeseredett özvegye.[25] Gróf Erdődy Tamást is nagy pompával

Temetési költség.

[1] R. III. 369—371, 375—378; T. T. 1878, 873; Dobó F. is beszél «szolgáinak gyászban való ruházatjukról». (R. III. 202.)

[2] tafota: félselyem, tabit: selyemszövet. bakacsin: gyászposztó.

[3] M. N. Múz. lt. Tany. 1627 máj. 4. (Sennyey I. levelére írt jegyzék); u. o. 1629 nov. 27. (Bethlen István levele); R. III. 371—2; T. T. 1884, 132.

[4] M. N. Múz. lt. Tany. 1627 máj. 4. (Sennyey levelére írt jegyzék 3. pontja); R. III. 372.

[5] R. III. 371. [6] i. m. III. 372. [7] i. m. III. 371. [8] i. m. III. 370, 371. [9] u. o. [10] i. m. III. 372. [11] T. T. 1886, 609.

[12] M. N. Múz. lt. Tany, 1627 máj. 4. (Sennyey levele.) [13] u. o.

[14] R. III. 371. [15] u. o. [16] u. o. [17] R. III. 370, 371. [18] u. o.

[19] u. o.; R. III. 374; *Kubinyi:* Thurzó Imre. 139.

[20] R. III. 372. [21] T. T. 1900, 490—1.

[22] M. N. Múz. lt. Tany. 1627 máj. 4. (Sennyey levelére írt jegyzék 12 pontja.)

[23] Ezért néha már a gyászesemény bekövetkezte előtt fogtak hozzá, ha elkerülhetetlennek látszott a halál. *Szilágyi:* Bevezetés. E. O. E. IX. 4. (I. jegyzet) és Sz. 1883, 693; *Véghely Dezső:* «A Marczaltőy régi várkastély és az utolsó Marczaltőyek». (Gy. T. és R. F. IV. 165.)

[24] T. T. 1884, 132; 1899, 525; R. III. 230; a polgárságnál is: *Papp:* Tört. L. 1876, 459.

[25] R. III. 371. oldalon említett összeghez még egyéb kiadások is járulnak és még a vendégek ellátására fordított költség. Ma ez összegnek körülbelül a nyolcszorosa felelne meg.

és drága szép készülettel, fejedelem módjára temettette el fia a zágrábi nagy templomban.[1] Jákóffy Ferenc maga még életében ezer forintot rendelt temetése költségéül.[2] Voltak egyszerűbbek is. Nemes Kétthelli Pál temetési költsége körülbelül 40 ezüst tallérra rúgott.[3] A polgári származású Fejérváry Márton 17 ezüst tallért hagyott e célra.[4] Ez is már díszesebb temetés lehetett, mert más polgárok ez összegnek csak harmadrészét költötték a temetésre.[5] A tehetősebbeknél úgy látszik ritkák lehettek az olyan temetések, amilyent Kiskéri Kéry János kivánt magának, hogy «igen együgyüen, minden ceremonia nélkül, minden kevélység, cifra és nagy költség nélkül legyen».[6] Azonban ha jó módjával takaríthattak meg valamit, azt nem bánták. Thurzó Szaniszló temetésére özvegye «egyébképen minden eszközökkel, valamellyek szerelmes urának tisztességös temetéséhez illendők, alkalmasént hozzákészült» egy aranyos fegyverderék és egy aranyos sisak híján. Ezeket azonban, mivel tudta, hogy rokonának, Czobor Erzsébetnek tárházában megvan mindkettő, nem csináltatta meg, hanem kölcsön kérte a temetésig azzal az igérettel, hogy «a temetés után jó oltalommal, minden kár nekül ismét megküldi».[7]

A résztvevők. De ily fényes előkészületek mellett sem lett volna teljes a pompa,[8] ha a temetésről elmaradtak volna a rokonokon kívül a főemberek, jóakarók és szomszédok.[9] S míg egyrészt mindezek szinte kötelességüknek tartották azt, hogy «utolsó böcsülettételnek okáért»[10] elkisérjék az elhunytat utolsó útjára[11]

[1] Sz. 1874, 495.

[2] Balassa lt. 1627 aug. 10. (végr.)

[3] T. T. 1899, 510. — Egy tallér = 1¼ forínttal (M. Gazdt. Sz. VII. 190); a pénz vásárló képessége Acsády szerint a XVII. sz.-ban tízszer több lévén a mainál, 40 tallérnak ma körülbelül 500 frt felelne meg.

[4] T. T. 1899, 525. [5] 7 frt. 25 pénzt. (T. T. 1899, 509.) [6] R. III. 238. [7] T. T. 1900, 503.

[8] Azért kérik a résztvevők megjelenését, hogy annál «böcsületesebben és jobb módjával» lehessen a temetés. (T. T. 1889, 202; M. H. L. 160.)

[9] M. H. L. 160, 209, 212, 241.

[10] T. T. 1886, 30.

[11] «keresztény kötelesség» (T. T. 1889. 204); Palocsai Horváth György írja leányának, hogy ámbár vén ember, elmegy a temetésre, melyre hívta. (M. N. Múz. lt. Tany. 1610 márc. 1.) A városi céhszervezetben büntetés, terhe alatt volt kötelező a céhbeliek temetésén való megjelenés. (T. T. 1895: 291, 300.)

és ha ezt nem tehették, külön kimentették magukat, még akkor is, ha követüket elküldték a temetésre;[1] addig másrészt a gyászoló család szerintök igazodott a temetés napjának megállapításában. A gyászjelentésekben legtöbbször azt olvassuk, hogy az «atyafiak akaratjából végezték» ezt el.[2] Különösen a közeli rokonok és nagy előkelőségek számíthattak e figyelemre. Révay Péterné temetését addig halasztják, míg Nádasdyné eljöhet, mert — mint Czobor Erzsébet megjegyzi — «illetlen is és böcsületlen is volna az ő keme jelenléte nékül az temetésnek lenni».[3] Homonnay Fruzsina pedig a férje temetésére már kitűzött napot is eltólja a fejedelemnek, Bocskay Istvánnak «kedves akaratjából».[4]

Gyászjelentés és temetési meghivó.

A többi rokont, ismerőst pedig még jókor kellett értesíteni a temetés idejéről, ami *gyászjelentések* által történt, melyek egyúttal *temetési meghivók* is voltak. Ezeket vagy maguk írták vagy iródeákukkal iratták meg[5] mindjárt a gyászeset után,[6] sokszor még mielőtt a temetés napját megállapították volna. Ilyenkor, helyét üresen hagyván, utólag írták bele a keletet.[7] Ami a szöveget illeti, ez nemcsak az egyes esetekben volt azonos,[8] vagy legalább is majdnem ugyanolyan;[9] hanem általában bizonyos megállapodott fogalmazást mutat.

[1] M. H. L. 193, 244. [2] i. m. 93; Sz. 1887, 567; T. T. 1887, 268; 1889, 201; 1897, 72. [3] M. H. L. 198. [4] M. H. L. 175.

[5] M. H. L. 209; — Homonnai Drugeth György is csak aláírja a gyászjelentést. (M. N. Múz. lt. Tany. 1608 dec. 20.) Lorántffy Mihály szintén. (u. o. 1610 febr. 11.)

[6] Mutatja Palocsai Horváth György halálát jelentő temetési meghivó, mely így kezdődik: «Mivelhogy az kegyelmes Úr Isten *ez elmult napokban* áprilisnek t. i. 7. napján ... az én szerelmes uramat ... kiszólította»; jóllehet a temetés csak aug. 7-én volt. (M. H. L. 211.)

[7] Az előbb említett eset is ilyen, amint a M. N. Múz. lt. törzsanyagában meglévő és 1617 júl. 15-ről kelt eredeti példány mutatja. — Özv. Nádasdy Tamásné, Gersei Pethő Zsuzsannának férje halálát tudató gyászjelentésében is — amint a tinta szinéből kitetszik — a temetési nap és óra, szintúgy a levél kelte és az aláirás máskor iratott. (M. N. Múz. lt. Tany. 1620 márc. 7.)

[8] Thurzó Borbála által Révay Péternek, valamint Révay Ferencnek küldött gyászjelentések egyforma szövegűek. (M. H. L. 241 és 242.) Épúgy Homonnay Fruzsinának Kassa városának és Kapy Zsigmondnak küldött gyászjelentései. (M. H. L. 173. és T. T. 1889, 201.)

[9] M. H. L. 159 és 161.

A rendesen magyar nyelvű gyászjelentéseket legtöbbször ama óhajtás kifejezésével kezdik, hogy bár örvendetesebb dologban kereshetnék föl az illetőt levelükkel.[1] Tudatják továbbá, hogy mikor következett be a halál órája, mely gyászba borította őket, de erről, mint az Úr akaratából történt dologról, mégis a megnyugvás hangján szólnak. S megjelölvén a temetés idejét és helyét, kérik az illetőt, hogy akkor és ott jelenjék meg, hogy annál «becsületesebben és jobb módjával»[2] mehessen végbe a temetés, amely kérésüknek teljesítését mindenkor készek meghálálni. Körülbelül ez a tartalma mindegyik gyászjelentésnek.[3]

Városi szokás.

A *városi* polgárság nem küldött szét gyászjelentéseket, hanem úgy tudatták a céhbe tartozó polgároknak vagy valamely családtagjuknak elhunytát többi céhtársukkal, hogy a céhmester «táblát jártatott»,[4] amelyre rá volt írva a temetés ideje is. A kolozsvári «öregebb hidelvei kalandostársulat»[5] tagjai — mint 1625-ből való kiváltságlevelükben olvassuk — «valami szép rendtartást» szereztek «egymás között az halottak eltemetések felől».[6] Elhatározták, hogy a társulat előljárója a gyászhírt a «kalandos táblájára»[7] írva továbbítsa. Ha valakinél a tábla megállana, vagy ha valaki nem venné be, az 25 pénzt fizessen.[8]

A gyászjelentések széjjelküldése.

Mennyivel több fáradságba került a nemesi családoknak

[1] T. T. 1889: 201, 202, 203; 1895: 126; M. H. L. 93, 174, 209, 210; M. N. Múz. lt. Tany. 1617. szept. 17. (Alaghy Ferenc haláláról szóló gyászjel.); u. o. 1619 jan. 5. (Barczay Péterné haláláról szóló gyászjel.); u. o. 1620 márc. 7. (Nádasdy Tamás haláláról szóló gyászjel.); u. o. 1620 jún. 3. (özv. Batthyány Boldizsárné haláláról szóló gyászjel.); u. o. 1628 aug. 2. (Szerdahelyi Istvánné levele.)

[2] T. T. 1889, 202; hasonlóról még igen sok gyászjelentésben olvasunk.

[3] M. H. L. 93, 159, 174, 209, 210, 211, 241; T. T. 1885: 176, 177; 1887: 268; 1889: 201, 202, 204; 1895: 125; 1897: 71; 1907: 75; M. T. T. 2. f. VII. 43; R. III. 378.

[4] A tokaji lakatgyártó-, csiszár- és szíjgyártócéh szabályai. *(Papp:* Tört. L. 1876, 459.) A pápai szabócéh XVI. articulusa. (T. T. 1895, 299—300.)

[5] Temetkezési egyesületféle.

[6] *Lindner Gusztáv* dr. értekezése. (Erd. Múz. XI. 220.)

[7] negyedrét alakú fogantyús fatábla, amelyre a gyászjelentést szegezték. (i. m. 148.)

[8] i. m. 221.

a gyászjelentések, illetőleg temetési meghivók *széjjelküldése!* Pedig sietniök kellett ezzel, hogy még a távolabb lakók is eljöhessenek. Ha a gyászeset és a temetés közt egyáltalában volt annyi idő, úgy három héttel, egy hónappal a kijelölt nap előtt juttatták őket a cimzett kezéhez.

Részvétlevél.

Ez akkor, ha személyesen nem tehetett eleget a meghívásnak, *részvétlevéllel* kereste föl a gyászolókat,[1] rendesen megigérve azt, hogy követet küld képviseletében a temetésre. Révay Péter nem jelenhetvén meg Thurzó György temetésén, csak feleségét küldte el.[2] Azonban rendesen valamelyik főember-szolgájukkal képviseltették magukat.[3] Követeket küldtek a hatóságok is, kík nagyobb temetésekre mindig haptak meghivót.[4]

Viszont, aki tehette, néha még a temetés előtt elment a ravatalhoz.[5]

Temetési gazdák: jutalmuk, szerepük.

Mikor már közeledett a temetés napja, elsőknek[6] a «*gazdák*» jelentek meg a meghivottak közül. Ugyanis nagyobb temetéseknél épen úgy kértek föl gazdákat, hogy a rendet föntartsák s mindent elintézzenek, mint a lakodalom alkalmával.[7] Ők is résztvettek abban a családi tanácskozásban, amely eldöntötte, hol, mikor és mily módon menjen végbe a gyászpompa. Czobor Erzsébet, amikor arra kéri Rimay Jánost, hogy fia temetésén vállalja el az egyik gazda tisztét, kéri egyúttal azt is, hogy január 8-án jelenjék meg Létaván, *hogy mindent meg-*

[1] M. H. H. Dipl. XIX. 56; T. T. 1879. 447; 1886, 54; M. H. L. 192, 243, 246; Új M. Múz. III/I. 120.

[2] M. H. L. 184. Bár ez valószinűleg szintén hivatalos volt, mert a hitvestársakat együtt szokták volt hívni. (T. T. 1889, 204.)

[3] M. H. L. 193, 244, 247; T. T. 1878, 642; 1879, 447; E. O. E. VII. 299.

[4] M. H. L. 173; T. T. 1885: 176, 177; 1907: 76, 266; M. Gazdt. Sz. IX. 303; M. N. Múz. lt. Tany. 1616 ápr. 27. (Modor városához intézett temetési meghivó). — Fejedelmi temetésekre természetesen meghivattak: M. T. T. 2. f. VI. 43; T. T. 1887, 51—2.

[5] «Mostanában szerdán múlt egy hete, hogy palatinus uram ő ngát is az úr isten kivéve ez világból, Nagyszombatban halt meg és ott az barátok templomában tartják az testét, Bukoi uram ő nga is látni ment volt e napokban Szombatban Ujvár alól az ő nga testének». (T. T. 1886, 43.)

[6] *Apor:* i. m. 405

[7] Rákóczy Zsigmond írja egyik levelében: «Életemben sok szép atyámfiainak testeknek eltakarításában volt részem; szintén úgy kellett gazdálkodnunk, mintha idvességes menyegzejek lett volna». (M. T. T. 2. f. I. 102.)

beszélhessenek.[1] Fáradságukért — szintúgy mint menyegzőkor — valami ajándékkal kedveskedtek nekik. Thurzó György temetésekor szőnyegeket kaptak ajándékba a gazdák,[2] Thurzó Imre temetésekor pedig hét egybejáró kis kupát vettek ki a családi kincstárból számukra.[3] Tulajdonképeni szerepük akkor kezdődött, mikor a vendégek megjöttek, mert ezeknek elszállásolásáról és ellátásáról kellett gondoskodniok.[4] Némelykor a gyászmenetet is ők rendezték, de erre külön is kért föl a család néhány rokont vagy barátot.[5]

A résztvevők megjelenésének ideje.

A rokonok sokszor már egy pár nappal a temetés előtt érkeztek meg.[6] Azonban általában csak a temetés napjára szólnak a meghivók,[7] és ha a megjelenést már korábban kivánja a gyászoló család, ezt az óhajt külön kifejezik a temetési meghivólevelekben. Igy Zrinyi György temetése szeptember 5-én ment végbe, de Sopron város követeit már 4-ére hívták meg Csáktornyára.[8] Alaghy Menyhért is bátyja temetését megelőző napra hívta Kapy Zsigmondot paczini házához, hogy onnan másnap együtt kisérjék a holtat temető helyére.[9] Thurzó Borbála azért kéri férje temetésekor a résztvevők megjelenését

[1] Rimay J. Lev. 280—1. [2] 72 forint értékben. (R. III. 370.) [3] R. II. 188.

[4] *Apor:* i. m. 405. — Az u. n. gazdákon kivül voltak olyanok, kiket a konyhához és pincéhez rendeltek ki; ezek megfelelnek a lakodalmas «konyhához való gazdáknak.» Thurzó Gy. temetési torán majdnem ugyanazok szerepelnek konyhagazdákként, mint Thurzó Ilona lakodalmán. (R. III. 14 és 368.)

[5] Thurzó Gy. temetésén követendő rendtartáshoz írt utasításban olvassuk: «Az kik az processiót rendöllyék: Jakusít uram ő nga. — Trstiansky uram. — Theodosius uram. — Rimay uram. Csuty uram. — Sándor János uram.» Ezek közül mint gazdák is szerepelnek: Trstiansky és Sándor János. (R. III. 368 és Sz. 1876, 427—8.)

[6] Apornak ez állítását igazolni látszanak a következők: A Thurzó család szolgálatában álló Litassy István 1626 ápr. 17-én kelt levelében, melyben a létavai várnagyot arra kéri, hogy élést szereztessen, hogy amint szükséges, aláhozhassák Bicsére, ezt írja: «Teökeöly uram ő nagysága is elérkezett. Az atyafiakon kivül már főemberek is felesen lesznek.» (T. T. 1900, 508—9). Mindez csak Czobor Erzsébet temetésére vonatkozhatik, amely ép erre az időre esett. (Meghalt márc. 30-án. *Kubinyi:* Thurzó Imre. 152.) Thököly István pedig rokona, veje volt Czobor Erzsébetnek. *(Angyal D.:* Thököly Imre életrajza. 14.)

[7] T. T. 1885, 178; 1889, 202, 204; 1895, 126.

[8] T. T. 1907, 76.

[9] M. N Múz. lt. Tany. 1617. szept. 17. (gyászjelentés).

már a temetés előestéjére, hogy «így annál idejébben» végződhessék a temetés.[1] Azonban mások, ha kora reggeli órára tűzték is ki a gyászszertartás kezdetét, mégis csak aznapra hívták a résztvevőket. Palocsai Horváth György özvegye férje temetésekor Kapy Lászlót kéri, hogy a megnevezett napon már hat órakor reggel legyen jelen plavniczai házánál, honnan a prédikáció után a templomba fogják kisérni az elhunytat.[2] Erdődy Zsuzsanna férjének, Thurzó Kristófnak temetése alkalmával reggel hét óra előttre hívta Szepesváraljára a Máriássy testvéreket.[3] Nádasdy Tamás és özvegy Batthyány Boldizsárné temetésére is reggel hét órára voltak hivatalosak a résztvevők.[4]

A temetés órája.

Rendesen délelőtt volt a temetés. Katholikusoknál már azért is, mert szent misét mondtak ilyenkor. Legtöbbször reggel nyolc *órakor* kezdődött a gyászszertartás.[5] Ritkábban csak 9—10 óra tájban.[6] Ha a sárospataki iskola összes tanulóit rendelték ki valamely temetésre, ezt vagy reggel kilenc órakor vagy délután két órakor rendezték.[7] Azonban délutáni temetésről alig olvasunk. Mert Segesváry Bálint följegyzése, mely szerint Károlyi Zsuzsanna fejedelemnét «estve négy órakor» temették,[8] már csak a koporsó sírbatételére vonatkozik.[9] Talán így értendők Zólyomi Dávid levelének következő sorai is: «az szegény... bátyám uram halálát, tudom, értette kegyelmed; az *estve* temették el...»[10]

Gyászszertartás.

A temetés napján ment végbe a tulajdonképeni *gyászszertartás*. De már a haláleset óta mondtak a katholikusoknál többször is szent misét a halott lelki üdvéért meg szentbeszé-

[1] M. H. L. 241. [2] M. H. L. 212. [3] u. o. 210.

[4] M. N. Múz. lt. Tany. 1620. márc. 7. (Nádasdy haláláról szóló jelentés.); u. o. 1620. jún. 3. (Batthyányné haláláról szóló jelentés.)

[5] M. H. L. 93, 209; T. T. 1889: 202, 204; 1895, 126; 1897, 72; M. N. Múz. lt. Tany. 1617. dec. 4. (Bertóthy Kristófné haláláról szóló jelentés); u. o. 1619. jan. 5. (Barczay Péterné haláláról szóló jelentés); u. o. 1628. aug. 2. (Szerdahelyi Istvánné lev.).

[6] M. H. L. 174. (ugyanez: Sz. 1887, 597 és T. T. 1889, 201.); T. T. 1887, 269.

[7] *Békefi:* Sárospataki tv. 24. — Egy győri polgár temetéséről is olvassuk, hogy délután 2 órakor volt. (T. T. 1899, 338.)

[8] Erd. T. Ad. IV. 191.

[9] *Szilágyi:* Bevezetés. E. O. E. VIII. 13.

[10] Károlyi ot. IV. 232.

det,[1] és tartottak könyörgéseket meg prédikációkat a protestánsoknál.[2] Azonkivül énekeltek naponként gyászdalokat, zsoltárokat[3] és mindkét felekezet hívei harangoztattak minden nap kétszer vagy háromszor, míg a halott hült tetemei a föld szipén voltak, még pedig az elhunyt összes birtokain.[4] A gyászszertartás a halott házánál kezdődött[5] saját vallásának rendtartása szerint. A temetésre hívó levelekben olvassuk, hogy a gyászmenet prédikáció meghallgatása után fog megindulni a templomba.[6] Néha az udvaron állították föl e napon a ravatalt,[7] máskor külön leveles színt készítettek erre a célra.[8] Az egyházi beszédeken kívül az elhunyt dicsőítésére és a gyászolók bánatának kifejezésére szónoklatok[9] és búcsuztatóversek[10] is hangzottak el, melyeknek megrázó hatását még fokozta a papsággal megjelent deákok[11] gyászéneke.[12]

[1] Erről csak *Apor* szól i. m. 401, 404. De míg egyrészt föltételezhető, hogy nem hagyták minden ájtatossági gyakorlat nélkül feküdni a halottat akár két hónapig is; addig másrészt azért is szólaltathatjuk meg itt Aport a XVII. sz. elejére vonatkozólag, mert a protestánsokat illetőleg igazolják őt az ekkori följegyzések.

[2] Erd. T. Ad. IV. 169. — Károlyi Zsuzsánna temetésének szertartásáról: *Szilágyi:* Bevezetés. E. O. E. VIII. 11—13.

[3] *Apor:* i. m. 404. [4] T. T. 1886, 224; E. O. E. IX. 61.

[5] Sz. 1876, 427 és R. III. 368. (Thurzó Gy. temetéséről: «Minekelőtte a testet a Várból megindítják, egyszersmind két prédikátió legyen, a nagy palotában... és itt alatt...»); *Szilágyi:* Bevezetés. E. O. E. VIII. 12; *Apor:* i. m. 407.

[6] M. H. L. 212; M. N. Múz. lt. Tany. 1620. márc. 7. (Nádasdy T. temetésére hivó levél.)

[7] *Kubinyi:* Thurzó Imre. 33; — Bethlen Istvánné temetéséről is olvassuk, hogy a szállás *udvarán* tartottak prédikációt. (Erd. T. Ad. IV. 189.)

[8] «az level szinek alatt, ad castrum doloris.» (*Szabó:* R. M. K. I. 242.) — *Apor* is így mondja el. (i. m. 404.)

[9] Károlyi Zsuzsanna fejedelemné temetésekor nagyon sok szónoklatot tartottak. (*Szabó:* R. M. K. I. 241—2.)

[10] Ezeket kinyomtatva chartákon ki is függesztették a templomban. (*Szilágyi:* Bevezetés. E. O. E. VIII. 12.)

[11] Általános szokás volt, hogy a deákokat is elhívják a temetésre. (R. III. 202, 371; T. T. 1894, 739; Sz. 1890, 125; Károlyi ot. IV. 69; Bethlen lt. 1628. febr. 23. Keresztúry Györgyné végr.). Ismeretes, hogy a sárospataki iskola tanulói is kivonultak a környék tekintélyes urainak temetésére. (*Békefi :* sárospataki tv. 24.) Ezért fizetést kaptak. (T. T. 1884, 132; 1897, 97; *Koncz:* Bethl. végr. 78; Balassa lt. 1627. aug. 10. Jákóffy Ferenc végr.)

[12] «éneklő deákok.» *Dr. Komáromy András* értek. (Sz. 1890, 125.)

Ez alatt ott álltak az égő szövétnekekkel körülvett koporsó[1] mellett a családtagokon kívül azok is, akik a gyászlobogókat és a halott rangjának és méltóságának jelvényeit tartották: mint az aranyos címert, fegyvereket, sisakot, pallost, botot, sarkantyút.[2] Ezek mögött jutott hely a többi rokonnak, az előkelőségeknek és minden meghívott résztvevőnek, kik mindnyájan kaptak szövétnekeket,[3] címereket,[4] melyeket néha atlaszra vagy kamukára festtettek.[5] A sok címer és szövétnek elmaradhatatlan dísze volt a *gyászpompának.*[6] Ép úgy a gyászlobogó.[7] Ez fekete bakacsinból,[8] tafotából,[9] kanavászból,[10] vagy fekete kamukából[11] készült, nagy[12] zászló volt, melyre néha Gyászpompa.

[1] Nemcsak katholikus vallásúaknál, mint Apor mondja; mert a protestáns Thurzó György koporsója körül is nyolc fehér szövétnek égett. (Sz. 1876, 427.)

[2] Minthogy így álltak a templomban a ravatal körül, föltehető, hogy már otthon is ily rendtartást követtek. (Sz. 1876, 427; ugyanez: R. III. 367—8.)

[3] Sz. 1876, 425 és R. III. 366. — Thurzó György nádor temetésén hat, arra külön kirendelt egyén osztogatta a szövétnekeket. (Sz. 1876, 428 és R. III. 368.) Erre a temetésre 30 fehér viasz, 150 sárga és 200 zöld paraszt szövétneket vettek (R. III. 372.), ezenkivül 39 forintért faggyút és gyertyát (u. o. 370—1.). — János György jägerndorfi őrgróf temetésére, melyet Bethlen Gábor rendezett, 50 fekete szövétneket vettek. (T. T. 1886, 609.)

[4] Ezt csak Apor említi (i. m. 407), de mivel oly sok címer készíttetéséről olvasunk, elgondolhatjuk, hogy ezek nem szolgálhattak csupán a koporsó, gyászház és templom diszítésére, hanem arra a célra is, melyet Apor említ. Thurzó Imre temetésekor 100 öreg (= nagy), 100 apró aranyos és 215 aranyozatlan címert késztíttettek. (R. III. 374.)

[5] «100 sing címernek való atlacz v. kamuka» (Sz. 1883, 693). Apor az ilyet «matéria cimer»-nek nevezi. (i. m. 407.)

[6] T. T. 1894, 740; 1897, 98; Erd. T. Ad. IV. 193, 196; M. N. Múz. lt. Tany. 1627. máj. 4. (Sennyey levelére irt jegyzék.); Balassa lt. 1627 aug. 10. (Jákóffy Ferenc végr.);

[7] «A temetésre való eszközöket, címereket, zászlót...» (M. N. Múz. lt. Tany. 1627. máj. 4. Sennyey lev.)

[8] T. T. 1884, 132. — Bakacsin = gyászposztó, olcsóbb a bársonynál. (*Apor:* i. m. 402.)

[9] R. III. 238; T. T. 1894, 740; Sz. 1876, 425.

[10] R. III. 201. — Kanavász = selyemszövet.

[11] R. III. 202.

[12] «öreg zászló» (T. T. 1884, 132.)

ötszáz forintot is költöttek.[1] Képirókkal[2] címert[3] vagy felirást festtettek rá. Kéry János meghagyja, hogy gyászlobogójára a következő szöveget írják: «Uram Jézus Krisztus, élő Istennek szent fia, elhittem azt, hogy mind az világ bűnéért születtettél, szenvedtél, feltámadtál és az te szent atyádnak jobbjára ültél, minden bűneinket elvötted, és az te benned bízókat örökké való halhatatlan dicsőséggel megkoronázod. Engemet is — elhittem — számlálsz az te választottid közé, ez reménységgel te neked adom lelkemet.»[4] Dóczy András zászlóján egyfelől feszület, másfelől a boldogságos Szűz képe volt festve, az elhunyt címerét és címét is feltüntetve.[5] E zászlókat az elhunytak sírjai fölé akasztották a templomban.[6] Thurzó György és Bosnyák Tamás koporsója előtt *két* gyászlobogót vittek. Az egyik arannyal írott, a másik egyszerű fekete tafota zászló volt.[7] Apor Péter nyomán tudjuk, hogy ez utóbbit a sírba vetették,[8] míg az aranyos zászló nyelénél felfüggesztve a templom falára került.[9] Országos méltóságok előtt ezeken kívül még az «ország zászlóját» is vitték.[10] Az a «veres aranyos zászló», mely Bosnyák Tamás temetését ékesítette, szintén méltóságának jelvénye lehetett.[11]

Gyászmenet. Mikor a szertartás és beszéd véget ért, megkondultak a harangok,[12] mire megindult a *gyászmenet* a templomba. Nagyobb temetéseknél előre megállapították a sorrendet, irásba foglalták,[13] és külön rendezőket bíztak meg a felügyelettel. A menetet

[1] Balassa lt. 1627. aug 10. (Jákóffy F. végr.)

[2] Arch. Ért. XXIV. 275; XXVI. 58.

[3] *Kubinyi:* Thurzó Imre. 139; *Szamosközy* 2. Pótf. (M. H. H. Script. XXX.) 501; T. T. 1878, 873.

[4] R. III. 238. [5] i. m. III. 234. [6] u. o.; i. m. III. 257. [7] Sz. 1876, 425; T. T. 1894, 740.

[8] Egy *1636-ból* fönnmaradt emlék is igazolja. (R. III. 382.)

[9] *Apor:* i. m. 410. [10] Sz. 1876, 425; T. T. 1878, 873. [11] T. T. 1894, 740. [12] «Valameddig az processio tart, mindaddig harangozzanak.» (Sz. 1876, 427; ugyanez: R. III. 367.)

[13] Sz. 1876, 425 (ugyanez: R. III. 366); T. T. 1894, 739. — A gyászmenet következő jellemzése e két utasításon alapszik, amelyek egyezésüknél fogva arról is tanuskodnak, hogy katholikusok és protestánsok ugyanazoknak a szokásoknak hódoltak. Amennyiben az egyik a katholikus Bosnyák Tamásnak, a másik a protestáns Thurzó Györgynek temetéséről szól. Ahol más forrás is támogatja a mondottakat, ott ez ki van tüntetve.

vagy gyászkopjás[1] lovascsapat, vagy a keresztet vivő deákok vezették. Ezek után következtek a fekete ruhás trombitások és rézdobosok, kiknek fekete tafotába burkolt hangszereinek vontatott gyászzenéje tompán vegyült bele a harangok zúgásába.[2] Utánuk a koldusok mentek, kiket az elhunyt hozzátartozói nemcsak a gyászruhával, de pénzzel is megajándékoztak.[3] Majd a közrend következett: az illető helység céhei, a városok, vármegyék és végek követei égő szövétnekekkel. Ezek mögött a főrendek és a papok. Vagyis minél magasabb rangúak voltak a kisérők, annál közelebb jutottak a gyászmenet központjához: a koporsóhoz. Ettől a legutóbb említetteket már nem is választotta el egy újabb zárt sorú csapat, hanem csak a halott méltóságának jelvényeit hordozó, gyászba öltözött személyek fölvonulása, kik egymásután következtek az aranyos sarkantyúval, pallossal, bottal,[4] structollas aranyos sisakkal, címerrel, faepitaphiummal.[5] Utánuk a merő vasba öltözött, aranyos szerszámtól ékes lovas jött.[6] E mögött az arannyal írott gyászlobogót vitték, mely után egy fekete bársonyba öltöztetett lovat vezetett az arra kirendelt személy. Ez a bársonyba öltözött ló épúgy volt jelvénye a hadi méltóságnak, mint akár a buzogány, vagy a sisak. Ezért nem találkozunk vele az asszonyok temetésén.[7] Férfiaknál azonban, kik abban az időben mind harcosok is voltak, elmaradhatatlan volt.[8] Sőt rendesen nemcsak egy, hanem két ilyen lovat vezettek a koporsó előtt úgy, hogy a bársonyba öltöztetett paripa után következett a komoran egyszerű fekete tafota zászlót vivő egyén, és ezután a másik, csak posztóval

[1] T. T. 1878, 873. (Hogy a gyászkopja mire kellett, mutatja: R. III. 382.)

[2] Bethlent is dob-, trombita- és énekszóval temették. («Quo ordine procedant tympanistae, tubicines, cantores.») T. T. 1887, 48.

[3] R. III. 371; T. T. 1884, 132; Sz. 1890, 125; Károlyi ot. IV. 69; *Koncz:* Bethlen végr. 78.

[4] Buzogány.

[5] Itt: síremlék, emléktábla.

[6] A ló fején, úgy mint ma a gyászkocsiba fogott lovaknál, structoll volt. (R. III. 367.)

[7] *Apor:* i. m. 410.

[8] Dobó Ferenc végrendeletében is olvassuk: «előttem vivő lovamra való bársony öltözet». (R. III. 202.) — Bocskay fejedelem temetésén öt fekete bársonyba öltöztetett vezeték ló ment a koporsó előtt. (T. T. 1878, 873.) — Rhédey Ferenc is említi végrendeletében. (T. T. 1884, 132.)

borított ló,[1] meg gyászruhás lovasa. Ezután jöttek a rokonság férfitagjai, még pedig úgy, hogy a halott legközelebbi rokona ment leghátul, közvetlenül a koporsó előtt. Thurzó György temetésén azonban csak fia haladt a koporsó előtt két «fő atyafiá»-tól vezetve; a többi rokon, vagy követeik a koporsó után mentek, kivéve azt a hatot, kik hármasával a koporsó két felén vittek címerrel diszített égő szövétnekeket. Magát a koporsót, ha nem volt nagyon hosszú az út,[2] gyalog vitték temető helyére a szentegyházba. Díszes temetéseknél rendesen huszonnégyen tartották az «öreg» szentmihálylovat,[3] de nem szolgák, hanem az elhunytnak hívei. A koporsót követték a nőrokonok. Legelől ment az elhunythoz legközelebb álló: férjnél a feleség. És úgy rendben utána a többi,[4] két-két férfirokon karján, követve leányasszonyaiktól. A rokonok után a főrangú asszonyok, ezek mögött a nemesasszonyok jöttek. A menetet végül a gyalog katonák serege, az urak és követek szolgái zárták be, ha a kisérő néptömeget már nem számítjuk hozzá.

Szertartás a templomban.

Mikor a testtel a *templomba* jutottak, ezt a szentély közepén fölállított ravatalra[5] helyezték. A templom falát fekete posztóval vonták be e napra, az oltárt és prédikálószéket fekete bársonnyal, amelyre aranyos címereket aggattak.[6] A ravatal körül

[1] Rhédey Ferenc is meghagyja végrendeletében, hogy «két öreg lovamat fekete gyászban öltöztessenek, az egyiken fekete *bársony* legyen, az másikon fekete *bakacsin*». (T. T. 1884, 132.)

[2] Ha messze volt a templom, fekete posztóval leborított szekérre tették. Mint Rákóczy Lajost Zomborról (Szabolcs m.) Szerencsre (Zemplén m.) vitték. (T. T. 1887, 202.) — Thurzó Kristófot Szepesváraljáról Lőcsevármegyének (így) templomába. (M. H. L. 210). Alaghy Ferencet Paczinból (Zemplén m.) a leleszi konventbe (Zemplén m.) vitték; reggel indultak és csak délben értek oda. (M. N. Múz. lt. Tany. 1617. szept. 17. Gyászjelentés.)

[3] «Egy öreg Szent-Mihály-lovat igen vastagot csináltatni, olyat, az kihez egy-egy felől 12 ember férhessen». (M. N. Múz. lt. Tany. 1627 május 4. Sennyey levelére írt vásárlási utasítás.)

[4] Thurzó György temetésén az özvegy után anyja, Perényi Borbála jött, ezután a gyermekek kor szerint.

[5] «castrum doloris» (T. T. 1878, 872); — *Szilágyi:* Bevezetés. E. O. E. VIII. 12; *Szilágyi:* Bethlen G. fehérvári síremléke. 7. (Akad. értek.)

[6] A szószék talán már a gyászeset óta, és az elhunyt birtokain levő összes templomokban volt bevonva; mert Bethlen Gábor halálakor a guber-

aztán úgy helyezkedtek el, mint otthon, újra fölhangzott az ének, s a pap, miután mégegyszer elbúcsúztatta a halottat, megáldotta őt. Ezután prédikáció következett, melyet befejezvén, sírjába bocsátották a koporsót. Ha nem fért az egész gyászkiséret a templomba, a künnmaradottaknak külön prédikáltak a coemeteriumban,[1] vagy azon kívül is, mint Thurzó Görgy temetésekor Diosy prédikátor az iskola ablakjáról. Úgy a cinterem, mint a szentegyház kapuján katonák vigyáztak arra, hogy hivatlanok be ne tolakodjanak.[2]

Az ilyen pompával véghezvitt temetés hosszú ideig tartott. Thurzó György temetési szertartása, jóllehet közel volt a templom, hat órát vett igénybe.[3] Néha az elföldeléssel még be sem fejeződött a gyászszertartás, hanem csak másnap a sír fölött tartott beszéddel, a parentatióval ért véget. Erről ugyan csak Károlyi Zsuzsanna fejedelemné temetésével kapcsolatban értesülünk,[4] kinek temetéséről azonban a több napon át folytatódott egyházi beszédek, szónoklatok, gyászversek és búcsuztatók[5] tekintetbevétele után nem mondható, hogy a rendes szokásnak felelt volna meg.

A katholikusok néha még hosszú időn át mondattak *szentmisét* az elhunyt lelkiüdveért. Hosszútóthy István maga kivánta, hogy «ő utána exequiat mondjanak minden pénteken pro defunctis» s ezért a szepesi káptalannak egy szőlőt adományoz végrendeletileg.[6] Gróf Forgách Zsigmond pedig azt kivánja, hogy mindennap mondjanak szentmisét érte.[7] Gyászmise.

A temetést *tor* követte; de ezen — ha a férjet temették Tor.

nátor még a szászoknak is meghagyja, hogy az ő székeikben minden templomban a prédikálószéket fekete posztóval, vagy bakacsinnal vonják be. (E. O. E. IX. 61.)

[1] Templomkörüli temető. Népiesen: czimeterium (Sz. 1876, 427), cinterem (T. T. 1906, 77.)

[2] Hogy Thurzó György temetésén az illető helyekre kirendelt katonák feladata ez lehetett, abból következtetem, hogy Bosnyák Tamás temetési rendjéről írt utasításhoz memoriale van csatolva, mely szerint: «kalocsai érsek urammal beszélni kell, hogy az község ne tóduljon, ő Nagysága vagy maga szolgáját rendelje, vagy mást Német Pál uramat egy nehány magával legyen az ajtónál». (T. T. 1904, 741.)

[3] *Kubinyi:* Thurzó Imre. 35. [4] *Szilágyi:* Bevezetés. E. O. E. VIII. 13. [5] u. o. 12–13. [6] T. T. 1904, 98.

[7] M. N. Múz. lt. Tany. 1620 szept. 1. (gr. Forgách Zsigm. végr.)

el — özvegye nem vett részt.[1] Rhédey Ferenc azonban végrendeletében kijelenti, hogy tort ne csináljanak.[2] A szükséges élelmiszereket haláleseteknél szokásos adóként a jobbágyokra vetették ki, melynek behajtását tisztviselőire bízta a család.[3] Voltak azonban olyan földesurak, kik azt akarták, hogy temetésük «más ember siralma nélkül» menjen végbe.[4] Báthory István országbíró ezért hagyja meg végrendeletében, hogy jobbágyait «egy fillér ára marhában se rójják meg», ha szinte önként adakoznának is.[5] Dobó Ferenc is úgy intézkedik, hogy ami élés már készen nem lenne házánál, azt pénzen szerezzék meg «testamentumának executori», de a jószágon semmiféle élést ne szedessenek.[6] A toron résztvettek a vendégeken kívül a papok, deákok, sőt a szegények is.[7] Még pedig — mint Apor írja — az volt a rendje, hogy «az papoknak és az deákoknak külön fogták más házban[8] az étket, más házban az férfi keserveseknek, másban az asszony keserveseknek, külön házban az uraknak, különben az nemességnek, másban az közrendnek; hasonlóképen külön az asszonyok; még az szegény koldusoknak is külön helyre fogták az étkeket; de akármelyik asztalnál sem volt több két-két fogás éteknél, az étek után semmi gyümölcs nem volt, egymás egésségiért pohárt nem köszöntek, hanem rendre az kinek mennyi kellett, annyit ivutt, felkeltenek asztaltól és evvel vége lett az temetésnek».[9] S ha a tor ilyetén megtartását a XVII. század elejéről

[1] *Apor* i. m. 410. — Apornak ez állítását igazolni látszik Thurzó György temetési rendjéről írt utasítás, hol a temetés utáni dolgokról csak annyi van: «Azután Asszonyom ő Nagysága hozzá rendelt emberekkell bekesertetik a *Várban*» és «Gazda Uraim, az Urakat, az Követeket, az temetés után híják be mingyárást az *palotában*». (Sz. 1876, 427.)

[2] T. T. 1884, 132.

[3] «Árvai és egyébünnent való élést vegyenek ezek kezekhez stb.» (R. III. 368); *Kubinyi:* Thurzó Imre. 32.

[4] *Komáromy* értekezése. (Sz. 1890, 125.)

[5] *Komáromy* értekezése. (Sz. 1890, 125.)

[6] R. III. 202.

[7] «Annak felötte az papokra, deákokra és szegényökre az temetéskor való elemózsinának osztogatását.» (R. III. 202.) — Rhédey végrendeletében is a mondatkapcsolat oly színt ad a dolognak, mintha a temetésen jelenleendő prédikátoroknak azért rendelne nagyobb összeget, mivel a tortól elesnek: «100 forintot adjanak nekik, de tort ne csináljanak». (T. T. 1884, 132.)

[8] Szoba, vagy terem. [9] *Apor:* i. m. 410–411.

való kútfőkből fogyatékosságuknál fogva nem is tudjuk igazolni, viszont cáfolásra sincsen alapunk. Maga az alkalom hozta magával, hogy a lakoma csöndes és egyszerű legyen. És ha Thurzó György nádor halotti torára vásárolt fűszerek és csemegék ára meg is haladta az 500 forintot,[1] ebből nem a lakoma nagyszerűségére, hanem a vendégek sokaságára kell következtetni.[2] Elgondolható, hogy hányan siettek a nádor temetésére, mikor már Lónyay István temetése is «sok fő ember gyülekezete» volt.[3] Illésházyné gyászpompáján szintén sok rokon vett részt.[4]

A temetés jelentősége a társasélet szempontjából.

Ez a körülmény az akkori viszonyok szerint még különös *jelentőséget* is adott a temetésnek a társasélet szempontjából. Igy, mikor Bethlen Gábor hívét, Macskássy Ferencet Forgách érsek temetésére küldte, egyúttal vele adott egy levelet Thurzó György számára, kiről azt hitte, hogy jelen lesz a temetésen.[5] Forgách Zsigmond pedig arra kéri Dóczy Andrást, hogy értesítse őt a politikai hírekről, melyeket Lónyay István temetésén megtud![6]

Gyászolás.

Apor elmondja azt is, hogy a temetésen milyen ruhában jelentek meg a résztvevők. Még az idegen emberek is minél egyszerűbben öltözködtek ez alkalommal.[7] A rokonok (keservesek) *gyászruhát* öltöttek.[8] A gyász szine a fekete volt.[9] Csak Bethlen Gábor akarta azt, hogy őt vörös szinben gyászolnák és temetését is azzal ékesítenék, de ez nem történt meg.[10]

[1] R. III. 65. — Nem sokkal kevesebbet vettek, mint Thurzó Ilona lakodalmára. A hús és egyéb élelmiszerek jegyzékét kiadta *Kubinyi:* Thurzó Imre. 35. l. 4. jegyzet.

[2] Hogy a halotti toron táncoltak is volna, mint dr. Réthei Prikkel M. «Magyar halottastáncok» cimű értekezésében (Ethn. XVII. 167), egy, a XVII. század második feléből való forrás alapján vallja, a század elejéről szóló kútfőkből nem mutatható ki. Ami pedig a tor évenkinti megismétlését illeti (u. o. 167), azt találom, hogy Alvinczy munkájából ez *nem* tünik ki.

[3] E. O. E. VII. 315 (ugyanez: *Papp:* Tört. L. 1875, 1073.).

[4] Károlyi ot. IV. 128.

[5] E. O. E. VII. 299.

[6] E. O. E. VII. 315 (ugyanez: *Papp:* Tört. L. 1875, 1073.)

[7] *Apor:* i. m. 406.

[8] Leirása: *Apor:* i. m. 405, és R. I. 154.

[9] R. III. 366 és köv.

[10] *Kemény* J.: Önéletirás. 150; T. T. 1887, 48.

A fekete, mint gyászszín, nemcsak a ruházatban, de más külsőségekben is nyilvánult. Igy a leveleket fekete ostyával,[1] vagy fekete spanyolviasszal[2] pecsételték le. Másrészt a fényes mulatságok mellőzésében fejeződött ki a gyász. S ha valamely családi ünnepséget mégis megültek, ez kevesebb fénnyel és csöndben történt. Thurzó Mária gyűrűváltása egy félévvel atyja halála után,[3] bizonyára csendben és egyszerűen ment végbe. A *gyászidő* akkor is egy esztendeig tartott.[4] De amint akadtak olyanok, kiknek ez is hosszúnak tetszett,[5] addig mások még kinyujtották a gyász idejét. Széchy György özvegye, Homonnay Mária, férje halála után élte fogytáig fekete pecsétet használt.[6]

Gyászidő.

Népi és polgári szokások.

A *népnek* temetési szokásairól alig tudunk valamit. Mindössze annyit, hogy egyszerű temetéseknél csak egyszer, díszesebbeknél kétszer is beszélt a pap.[7] Valamivel bővebb, de szintén hézagos az az értesítés, melyet forrásaink a *polgári* szokásról adnak. A már említettekhez[8] csak azt fűzhetjük, hozzá, hogy nemcsak a kalandos társulatok,[9] hanem a céhszervezet[10] is biztosította a végtisztesség kegyeletteljes megadását. Díszes temetésnél itt is kétszer: a háznál és a temetőben prédikált a pap.[11]

Temetőhely.

Úgy a köznép, mint a városi polgárok általában *temetőben* vagy temetőkertben[12] helyezték örök nyugalomra halottai-

[1] R. III 372.

[2] u. o.; i. m. III. 65; M. H. L. 93, 94, 175, 185, 187, 212.

[3] 1617 jún. 14-én. (R. II. 191.)

[4] «az *egy esztendőt* várta volna meg». (*Deák:* Wess. A. lev. 69.)

[5] u. o.; — Kanizsai Pálfi János már háromnegyed évvel feleségének halála után újra megnősült. (T. T. 1880, 194); *Thaly* K. értek. (Sz. 1898, 206.)

[6] *Acsády:* A Széchyek Murányban. (Sz. 1885, 116.)

[7] «halott temetéstől d. 40. ha két konciót teszen d. 80.» (T. T. 1906, 74—5.) — Az előkelők néha nagy összeget adtak mintegy tiszteletdíjul a temetésnél jelenlevő papoknak. (R. III. 371; T. T. 1884, 132); Bethlen G. 1200 frtot rendel e célra. (*Kcncz:* Bethl. végr. 78.)

[8] L. 73, 78. lap.

[9] 1613-ban Kolozsvárt öt kalandos létezett. *Lindner Gusztáv* értekezése. (Erd. Múz. XI. 143.)

[10] Pl. a marosvásárhelyi borbélycéh szabályai. 1628. (Székely oklt. VI. 85. Ugyanez: *Papp:* Tört. L. 1875, 920.)

[11] Erd. T. Ad. IV. 196. (Segesváry B. krón.) — A szepesi városok temetési szokásairól írt: *Pap Károly* az Arch. Ért. XXII. 114—116.

[12] T. T. 1906; 54, 69; Erd. T. Ad. I. 122.

kat. Ez rendesen a templomot vette körül,[1] de lehetett a helységen kívül[2] is sírkertnek bekerített[3] terület. Sőt az egyik községnek külön meghagyta egyházi előljárója, hogy «temető kertet másutt csináljanak, mert a templom mellett való temetés káros leszen az új templomnak».[4] Néha egy-egy családnak volt saját kis temetőkertje. Igy Nagy Szabó Ferenc marosvásárhelyi polgár írja, hogy ő egy darab földet vett hét forinton, melyet palánkkal meg is keríttetett «héjazatosan szépen». Huszonöt esztendeig állott így az ő temetőhelye, de aztán a város megvevé a körülötte levő területet «közönséges» temetőkertnek s akkor ő is elbontá a kerítést onnan, mert a város úgyis bekeríttette az egészet.[5] De az előkelő és gazdag polgárok szerettek a templomba temetkezni. Az előbb említett Nagy Szabó Ferenc is atyja hült porait a templomban helyeztette örök nyugalomra.[6] Gilyén Imre kolozsvári bírót, kinek temetésén Bethlen István gubernátor is megjelent, a kolozsvári nagy templomba temették.[7] Kassán csak a városi tanács engedelmével tehették ezt meg a polgárok s akkor is sokat fizettek érte. Almássy István 50 forintot adott leánya sírjáért.[8] Palaticz János pedig csak azért kapta meg az engedélyt arra, hogy fiacskáját az öreg templomban temetheti el, mert «gyakran kivántatott szolgálatja.»[9]

Ezzel szemben a nemességnek rendes temető helye a templom volt. Erdély fejedelmeitől és Magyarország nádoraitól kezdve az egyszerű köznemesig mindnyájan ott aludták örök álmukat.[10]

[1] T. T. 1899, 334; 1906, 77; M. H. H. Script. XXXIII. 33. (Gyulafy Lestár.)

[2] T. T. 1880, 193; 1906: 72, 77.

[3] Kőfallal: *Szamosközy* III. (M. H. H. Script. XXIX.) 57; — T. T. 1879, 280.

[4] T. T. 1906, 69. [5] Erd. T. Ad. I. 122. [6] Erd. T. Ad. I. 124.

[7] i. m. IV. 187—8. [8] M. Gazdt. Sz. IX. 339. [9] T. T. 1908, 87.

[10] T. T. 1880: 179, 194; 1884: 132; 1886: 225; 1889: 201, 202; 1890: 546; 1895: 126, 520; 1897: 72; 1898: 206; 1899: 723; 1900: 318; M. T. T. 1. f, III. 251; Sz. 1874: 495; 1892: 624; 1898: 206, 208; R. III. 193, 201, 230, 233, 238; M. H. L. 93, 209, 212, 241; Erd. T. Ad. III. 40; IV. 193; Új M. Múz. IX/I, 359; Erd. Múz. XX. 535; Károlyi ot. IV. 67; M. N. Múz. lt. Tany. 1608 dec. 20. (gyászjelentés); u. o. 1620 márc. 7. (gyászjelentés); u. o. 1620 szept. 1. (gr. Forgách Zsigmond végr.);

Az egyes családoknak megvolt az erre kiválasztott templomuk, mint «boldog emlékezetű eleiknek szokott temető helye.»[1] Ilyen volt a Homonnai Drugeth családnak az ungvári szentegyház.[2] Ha valaki templomot vagy kápolnát építtetett, rendesen azt jelölte ki örök nyugvóhelyéül.[3] Más esetben legalább kisebb-nagyobb összeggel gondoskodtak az illető templom fönntartásáról. Dóczy András úgy rendelkezett, hogy özvegye 500 forintig építtesse meg, azaz javíttassa ott, ahol leginkább kivánatos, azt a szentegyházat, melybe eltemetteti őt.[4] Szerdahelyi Mihály az esetre, ha fia utódok nélkül halna meg, végrendeletében ezer forintot szán a szerdahelyi templomra, hogy cseréppel födjék be.[5] Vetésy László 25 forintot,[6] Chÿeh Zsigmond egy paripát (illetőleg az árát) hagy az illető egyház épületére.[7] Kálly Péter csornai prépost és szekszárdi apát pedig egy szép képpel kivánja ékesíttetni azt a templomot, melybe temetik.[8]

A sírok a szentegyház padozata alatt voltak. Rozsályi Kún Gáspárné térdeplő székét gyermekeinek sírjára állíttatta.[9]

A szentélyben, a nagy oltár előtt,[10] a templomhajóban[11] és a sekrestyében[12] is temettek, sokszor egy sírba többeket. Ugyanis rendesen kővel vagy téglával kirakott[13] sírboltot[14] készítettek, amelyben együtt pihentek a családtagok hamvai.[15] Jákóffy Ferenc azonban külön meghagyja, hogy őt ne «boltba» temessék, csak földbe.[16]

u. o. 1628. aug. 2. (Szerdahelyi Istvánné lev.); Forgách lt. 1603. márc. 19. (Forgách Mihály végr.); Bethlen lt. 1623. márc. 12. (Chÿeh Zsigmond végr.); Motesiczky lt. 1629. máj. 18. (Dávid János végr.).

[1] T. T. 1889, 204; M. N. Múz. lt. Tany. 1628. julius 29. (Szerdahelyi István végr.)

[2] M. H. L. 209. [3] T. T. 1895, 520; Sz. 1892, 624. [4] R. III. 233—4. [5] T. T. 1890, 556. [6] Károlyi ot. IV. 69. [7] Bethlen lt. 1623 márc. 12. (Chÿeh Zs. végr.) [8] T. T. 1899, 340. [9] R. III. 230. [10] Sz. 1898, 208; M. N. Múz. lt. Tany. 1620 szept. 1. (gr. Forgách Zs. végr.) [11] Károlyi ot. IV. 67. [12] T. T. 1884, 583; R. III. 257. [13] R. III. 193; Erd. Múz. XIV. 305—6.

[14] «egy bóthajtásos sírt csináltassanak.» (T. T. 1884, 132.) — A régi nyelvben egyszerűen csak «bolt»-nak mondják. (i. m. 1900, 318; R. III. 368.)

[15] T. T. 1884, 132; 1890, 546; 1897, 763; 1900, 318; R. III. 193, 257.)

[16] Balassa lt. 1627. aug 10. (Jákóffy F. végr.)

Az *exhumálás* is előfordult. Bosnyák Tamás kis leányát előbb a surányi templomba temették, de innen később Nyitrára vitték.[1] Thurzó Györgyöt is néhány évvel halála után a bicsei sírboltból a családnak árvavári sírboltjába vitték.[2] Ruszkai Dobó Ferenc temetése helyéül a sárospataki szentegyházat, ahol neje is eltemetve pihent, jelölte ki végrendeletében; de hozzáfűzte, hogy csak úgy, ha felesége testét onnan máshová nem viteti, mert — írja — «valahol feleségöm teste leszön, temetésöm nekim is, hagyom, ott legyen».[3] Exhumálás.

A halott emlékét sírjánál a templom falára fölfüggesztett aranyos zászló,[4] és esetleg még egyéb jelvények: címer[5] és fegyverek[6] hirdették. De «emlékezetére» gyakran még *síremléket* is állíttattak a hátramaradottak.[7] Legegyszerűbb alakja az a faragott vagy csak felirásos sírkőlap lehetett, melyet vagy a templom padozatában találunk,[8] vagy álló helyzetben a falba befalazva. Gúlaalakú és «ormos» koporsókövekről is olvasunk. Az előbbi Békes István síremléke volt a gyulafehérvári alvárosi templomban.[9] Az utóbbit Nagy Szabó Ferenc marosvásárhelyi polgár hozatta Kolozsvárról 17 forinton temetőkertjébe.[10] Néha a sír fölé koporsószerű kőemléket állítottak. Ilyent kíván magának Dobó Ferenc saját és felesége közös sírjára. Meghagyja örökösének, hogy a vörös márvány koporsó- Síremlék.

[1] Károlyi ot. IV. 5. [2] *Kubinyi*: Thurzó Imre. 35 l. 2. jegyz. [3] R. III. 193. [4] Sz. 1898, 208; R. III. 201—2, 234, 257, [5] R. III. 202.

[6] Thurzó Györgynek «temetésére az szentegyházban szegeztek fel egy aranyos ezüstös botot.» (R. II. 186.) Thurzó Imre «temetésére szegezték fel egy vont ezüst aranyozott hegyes tőr». (R. II. 179.)

[7] T. T. 1897, 120 («Itaque nepos Geor. Maithény epitaphium curari fecit pro aeterna memoria.»); R. III. 234; Forgách lt. 1603 márc. 19. (Forgách M. végr.). — Az «epitaphium» szó nemcsak sírvers, sírirat értelemben (*Apor:* i. m. 407; R. III. 201.) használatos, hanem jelenthet emléktáblát, síremléket is. Ily értelemben használatos: T. T. 1891, 560; 1894, 740; Arch. Ért. XIX. 114; M. N. Múz. lt. Tany. 1620. szept. 1. (gr. Forgách Zs. végr.)

[8] Az új koporsókő «mindenestül befoglalja azt a faragott követ, az ki most sírunkon vagyon». (R. III. 201.) — «Illésházy Istvánnak a sekrestye padlatában levő sírkövén is áll egy latin felirat.» (T. T. 1884, 583.)

[9] «Eius devoti deo animi monumentum est pyramis templi suburbani Albensis». *Szamosközy:* 1. Pótf. (M. H. H. Script.. XXX.) 420.

[10] Erd. T. Ad. I. 122.

követ úgy csináltassa, hogy az befoglalja mindenestül a síron már meglévő faragott követ. Ne legyen szekrényes, hanem egyenes, magassága fél singnyi legyen. Semmi képfaragás ne ékesítse, csak saját és felesége címerét faragják ki rajta akár a fejnél, akár a lábnál. A címerek fölött legyen a sírfelirat.[1] Kőkoporsóját pedig vasrács vegye körül. Zászlójával és a facímerrel egyetemben e síremlékre a végrendelkező Dobó Ferenc 1000 forintot hagyott.[2] Akadt-e Magyarországon mester, aki elkészítette, vagy csakugyan Bécsből vagy Lengyelországból kellett-e ilyet hozatni — amiről már Dobó is megemlékezett[3] — nem tudjuk. Azonban a díszesebb síremlékeket rendesen az említett helyekről hozatták,[4] és sokat költöttek rá. Pani Teöreök Balázs a koporsó költségét is beleszámítva, 200 tallért rendelt epitaphiumára.[5] Gróf Forgách Zsigmond nádor csak a háborús időre való tekintetből szánt csupán 600 forintot Bécsből hozatandó vörös márvány síremlékére.[6] Bethlen Gábor, a saját és neje sírjára fejedelmi méltóságának megfelelő síremléket akart készíttetni, ezért 18000 forintot[7] rendelt végintézkedésekor e célra.[8] Kívánsága teljesült és «epitaphiuma — mint Illésházy Gáspár megjegyzi — oly szép volt, kinél szebb emlék, embernek emlékezetitül fogvást nem vala az ott való templomba.»[9] Nagy Szabó Ferenc is úgy ír róla, hogy «Erdélyben olyan soha nem láttatott senkitől.»[10] Tőle megtudjuk azt is, hogy a koporsókövön[11] kívül a gubernátor falba rakni való monumentumot is csináltatott, melyen a fejedelemnek és Károlyi

[1] epitaphium. [2] R. III. 201—2. [3] u. o.

[4] T. T. 1888, 575; Erd. T. Ad. I. 142; Arch. Ért. X. 263; M. N. Múz. lt. Tany. 1620 szept. 1. (gr. Forgách Zsigmond végr.)

[5] T. T. 1888, 575.

[6] M. N. Múz. lt. Tany. 1620. szept 1. (gr. Forgách Zs. végr.)

[7] Igaz ugyan, hogy garas pénzben, aminek jó értékben kisebb összeg felel meg. S ebből is még megmaradt a monumentum elkészülte után 6000 forint. *(Szilágyi:* Bethlen G. feh. síreml. 9. — Akad. értek.)

[8] *Koncz:* Bethl. G. végr. 78.

[9] T. T. 1891, 560.

[10] Erd. T. Ad. I. 142—3.

[11] «a gubernator Lengyelországból oly koporsót és a falba rakni való monumentumot hozata» . . . Ez a «koporsó» nem jelentheti az igazi koporsót, hanem a kőemléket.

Zsuzsannának szobrai is ki voltak[1] faragva alabastrom kőből.[2] Az elhunyt alakját feltüntető és a templom falába helyezett síremlékek gazdag főurainknál szokásosak voltak. Az 1620-ban elhunyt Homonnai Drugeth György országbírónak síremléke a nagyszombati társas káptalan templomában ma is megvan. A jobb hajó oldalfalába van beállítva az óriási nagy oltárszerű keretbe foglalt fülkés síremlék, melyben az elhalt főúrnak majdnem életnagyságú alakja áll. A síremlék, melynek anyaga vörös és fekete márvány, a föld fölött körülbelül egy méter magasságnyira van befalazva, alatta szintén márványlapon olvasható a sírfelirat.[3] Ilyenféle Thurzó György nádornak síremléke is.[4] Illésházy Istvánnak szintén szobros síremléket állítottak.[5] Ezek álló szobrok voltak. Néha a halott képét fekvő helyzetben faragták ki dombormű alakban kőlapon, melyet vagy szintén befalaztak a falba, vagy a sír fedőlapjaként a padozatban vagy a kőkoporsón alkalmaztak.[6]

A sírkövet vagy síremléket *felirattal* látták el. Mint Dobó Ferenc írja végrendeletében: «... Mind az én magam, mind az én szerelmes feleségömnek, atyánkról anyánkról való nemzetségünknek és magunk élete viselésének is állapotjáról való böcsületes emlékezetünk irás szerint ki legyön faragtatva» a sírkövön. «... Mely irásnak módját és rendit, mint legyön, több böcsületes jámbor szolgáimat, kik deáki tudományban clarealnak hittem meg rajta.»[7] Rendesen latin nyelvű volt a felirat,[8] és az életrajzi adatokon kivül sokszor nem hiányzott Sírkőfelirat.

[1] Az emlék nem maradt fönn; csak összezúzott márványhalmaz hever a fehérvári cinteremben. (*Szilágyi:* Bethlen G. feh. sireml. 4. Akad. értek.)

[2] Erd. T. Ad. I. 142—3. — A katholikus krónikás meg is jegyzi: «Itt immár gondolj valamit, ha istenes lélek lakik benned: miért érdemesebb a templomba a Bethlen Gábor kőből kifaragott képe, hogy ott álljon emlékezetre, hogynem mint az Isten szentei képe? Sapienti satis est.»

[3] Arch. Ért. X. 261.

[4] Képét kiadta: *Kubinyi:* Thurzó Imre. 160—1 és *Szilágyi:* A magy. nemz. tört. VI. 189.

[5] T. T. 1884, 583; képe: *Szilágyi:* A magy. nemz. tört. VI. 17.

[6] Thurzó Szaniszló síremlékének képe: *Szilágyi:* A magy. nemz. tört. VI. 371; — a külföldön eltemetett Zrinyi János sírköve is ilyen. (Árpádia. II. 206—7.)

[7] R. III. 202.

[8] T. T. 1884, 581—3; M. T. T. 1. f. VII. 261; Arch. Ért. X. 261; Sz. 1874: 355, 494; 1884: 525; 1890: 343; M. H. H. Script. XXX. 339.

az elhunyt érdemeit magasztaló vers, rendesen distichon, sem. Vagy pedig maguk az adatok is versbe voltak foglalva.

Végrendelkezés.

Végrendelkezés. Végrendelet kihirdetése.

Mint láttuk, még életükben igen gyakran az illetők maguk intézkedtek síremlékükről, de különösen temetőhelyükről, sőt néha a temetés módjáról is végrendeletükben. Tehát egyrészt mint kútfőről, másrészt azonban azért is kell a temetésről szólva megemlékeznünk a *végrendelkezésről,* mert az elhunyt végakaratának *kihirdetése* és végrehajtása mintegy végső mozzanata volt a temetésnek. Néha mindjárt aznap, a temetés után történt meg. Jákóffy Ferenc maga kivánja, hogy végrendeletét temetése után, az ott lévő «jó emberekben megmarasztván» mindjárt elolvastassák és a szerint — az akkori hontvármegyei alispán és szolgabíró egy esküdttel jelen lévén — kinek-kinek örökségét adják ki.[1] Máskor külön napot tűztek ki e célra,[2] amelyen a rokonság ismét egybesereglett. Thurzó nádor végrendeletét csak két hónappal temetése után hirdették ki ünnepélyesen és hajtották végre.[3] Ez a cselekmény a végrendelet végrehajtói (executores testamenti,[4] testamentarii,[5] testamentomosok[6]) által a gyámok (tutores)[7] és gondviselők (curatores testamentarii)[8] jelenlétében[9] történt, akiket rendesen még annak

Hivatalos személyek.

[1] Balassa lt. 1627 aug. 10 (Jákóffy F. végr.)

[2] M. H. L. 184.

[3] *Kubinyi:* Thurzó Imre. 37. — Részleges kihirdetése már előbb meg volt; t. i., hogy megtudják, mi volt az elhunyt végakarata a temetés tekintetében. (u. o. 31.)

[4] Forgách lt. 1603 márc. 19. (Forgách M. végr.)

[5] «testamentoriusokat, az kik az én testamentumomat exequáljanak». (R. III. 254.)

[6] «Kivánom az én holtom után megtartani és az én bízott *testamentomos* uraimmal is e szerint exequaltatni és általok véghez is vitetni». (T. T. 1899, 524.) — *Bartal:* Középkori latinság szótára szerint is: testamentarius= executor testamenti = testamentumos úr.

[7] Károlyi ot. IV. 206; T. T. 1899: 326, 330, 519, 526; 1904, 99; Perényi lt. 1610 febr. 27. (Somogyi Ferenc deák végr.)

[8] R. II. 239, 241; Kállay lt. 1617 szept. 15. (Melith Vid végr.)

[9] Czobor E. férje végrendeletének executiojára Révay Pétert mint tutort híva irja, hogy a többi curator is azon a napon jelen lesz. (M. H. L. 184.)

idején az elhunyt maga kért meg e tisztségek elvállalására.[1] Szívességüket valami ajándékkal igyekeztek a végrendelet végrehajtásakor *meghálálni* a hozzátartozók. Amikor a Thurzó-leányok osztozkodtak anyjuk drágaságain, a fő executornak egy türkiszes szablyát és egy vont arany cafragot[2] adtak.[3] Kilenc évvel előbb, atyjuk végrendeletének «exequalásakor» az ezt megnyitó Beniczky Márton alnádor[4] egy virágos, aranyos, födeles kupácskát, Révay Péter főgyám[5] pedig egy öreg, szőlő formára csinált poharat kapott.[6] Máskor arról is olvasunk, hogy a «curatorok» kaptak egy-egy ezüst kupát.[7] Valószinüleg minden egyes esetben az összes hivatalos személyek részesültek ily figyelemben. Győr város polgárai «szokás szerint»[8] és tehetségükhöz mérten kisebb-nagyobb pénzösszeget, rendesen egy-egy tallért, hagytak végrendeletileg a «testamentomos urak-nak.»[9] Talán ez azzal függ össze, hogy sokszor hatósági személyeket kértek föl e tisztség elvállalására.[10] Legalább is Kassán voltak a végrendeletek végrehajtására hivatalból kirendelt egyének.[11] Itt ezek egyszersmind hivatalos végrendelet-hallgatók is voltak.[12] Néha másutt is látjuk azt, hogy a «testamentomos urak» vagy azoknak egynémelyike már a végrendelet megkészítésekor jelen volt mint tanú.[13] Ugyanis a végrendelkezés néhány *tanú* jelenlétében történt.[14] Mivel pedig legtöbbször betegség idején került rá a sor,[15] a tanukat a beteg házához hivatták.[16]

Szivességük meghálálása.

Tanúk.

A végakaratot irásba foglalták, amelyet azon a jogilag

A végrendelet hangja, célja.

[1] T. T. 1884: 561—63; 1890: 541 és köv.; 1900: 318; 1904: 99; Károlyi ot. IV. 206; R. III. 254; Sz. 1885, 26; Forgách lt. 1603 márc. 19. (Forgách M. végr.); Perényi lt. 1610 febr. 27 (Somogyi F. végr.); Barkóczy lt. 1618 szept. (Tatay F. végr.); Motesiczky lt. 1629 máj. 18 (Dávid János végr.); M. N. Múz. lt. Tany. 1620 szept. 1. (Forgách Zs. végr.)

[2] A nyereg fölé borított lótakaró. [3] R. II. 246. [4] *Kubinyi:* Thurzó Imre. 37. [5] u. o. [6] R. II. 190. [7] i. m. II. 241. [8] T. T. 1899, 509. [9] T. T. 1899, 326—42 és 507—26. [10] Például: T. T. 1899, 519. [11] M. Gazdt. Sz. IX. 241. [12] u. o. 236.

[13] R. III. 237, 242, 251; — a győri polgároknak a T. T. 1899.-i köt.-ben kiadott végrendeleteinek nagy része is emellett tanuskodik.

[14] 4—14 tanú szerepel a reánk jutott végrendeletekben.

[15] Majdnem az összes végrendeletek bevezetésében olvassuk azt, hogy betegségük késztette az illetőket végrendelkezésre.

[16] Sz. 1870, 219.

fontos kijelentésen kívül, hogy ép elmével történő intézkedés, rendesen a halál fölötti vallásos elmélkedés vezet be.[1] És ha a használt kifejezések közhelyekké lettek is, azért üres szavakká nem váltak. Szívből fakadhatott az élettől búcsuzó embernek az a fohásza, mellyel lelkét Isten oltalmába ajánlotta. E fohászszal majdnem minden végrendeletben találkozunk és csak ezután következik a végintézkedés, amellyel elsősorban rendesen családja jövőjét, jólétét és békéjét akarta biztosítani a végrendelkező. S míg a családtagokról egyrészt a javakban való részeltetés által gondoskodott, másrészt lehetőleg befolyásos, többnyire igen előkelő pártfogók, gyámok oltalmába ajánlotta őket.[2] De a családon és rokonokon kívül igen gyakran háza népére is kiterjedt a végrendelkező gondoskodása.[3] Sőt néha nemcsak a tulajdonképeni házi személyzetre, hanem tágabb körben is. Mint Forgách Mihály grófé, ki a fogságában levő «szegény török rabokat» is megruháztatta és gróf Forgách Zsigmondé, aki egész jobbágyságának jótevője akarván lenni, az egy esztendei szolgáltatmányokat engedte el nekik.[4] «Keresztényi jó szokás szerint»[5] jótékony célokra is szántak kisebbnagyobb összegeket; egyházukat,[6] az iskolai intézményt, szegénysorsú tanulókat és ezzel a tudományt,[7] meg a szegényeket és nyomorultakat[8] gyámolítva, segítve.

[1] Báthory István országbíró végrendelete 91 oldalra terjed és ebből a tíz első lap erős protestáns színezetű theologiai értekezés. (*Komáromy* értek: Sz. 1890, 124—5.) Vagy egyéb végrendeletekben: R. III. 243; T. T. 1900, 317—320; *Rumy:* Mon. Hung. II. 313 és köv.; *Koncz:* Bethlen G. végr. 10 és köv.; gr. Forgách Mihály végrendelete (Forgách lt. 1603 márc. 19); Melith Vid végr. (Kállay lt. 1617 szept. 15); gr. Forgách Zsigmond végr. (M. N. Múz. lt. Tany. 1620 szept. 1); Szinnyey Kristóf végr. (u. o. 1627).

[2] Egyszerű nemesek is a nádor és más országos méltóságok védelmét kérik ki. (T. T. 1890, 546; R. III. 257; Sz. 1870, 222.)

[3] R. III. 205, 228, 245; T. T. 1895, 520; 1899, 334; Károlyi ot. IV. 106—8, 204—15; M. N. Múz. lt. Tany. 1620 szept. 1. (Forgách Zs. végr.); Forgách lt. 1603 márc. 19 (Forgách M. végr.).

[4] A fönt említett két utolsó végr. [5] T. T. 1884, 561.

[6] T. T. 1888, 577; 1899: 328, 333; Sz. 1890, 131; R. III. 201; Bethlen lt. 1628 febr. 23 (Keresztúry Györgyné végr.).

[7] T. T. 1884, 561; R. III. 212; Sz. 1890, 126; *Koncz:* Bethl. végr. 72—3.

[8] R. III. 203, 229; Sz. 1890, 131; Károlyi ot. IV. 69; T. T. 1884, 561; 1888, 580; 1899: 328, 330, 335, 514, 523; M. N. Múz. lt. Tany. 1620 szept. 1 (gr. Forgách Zs. végr.)

Ha idővel megváltoztatta szándékát a végrendelkező, vagy ha a körülmények késztették rá, *megsemmisíthette* új végrendelettel a régít,[1] vagy kiegészíthette *pótvégrendelettel.*[2] Illésházy István özvegye, Pálffy Katalin előre gondolva e lehetőségre, nehány sort üresen hagyott végrendeletében, megjegyezvén: «hogy peniglen spatiumokat hagyattam az én testamentomomban, azt senki gonoszra ne vélje; minthogy látván e világnak nem állandóságát, tehát azért míveltem, hogy ha valami változás leszen, hogy afféle helyre ismeg beirathassak, ha mit kelletnék beiratnom».[3] Megsemmisítése, pótvégrendelet.

A végrendeletet némely esetben *több példányban* irták le,[4] és nagyobb biztonság kedvéért *meg* is *erősíttették* vagy a végrendelkezők maguk, vagy az örökösök: az uralkodóval, országos méltóságokkal vagy a földesúrral.[5] Mert jóllehet a végrendelet célja az volt, hogy a civódásnak elejét vegye,[6] a ki nem elégített érdekeltek részéről mégis gyakori támadásnak volt kitéve. Több példány. Megerősítés.

Mint fontos okleveleket[7] féltve őrízték a végrendeleteket s így nagy számmal maradtak reánk, *művelődéstörténetünk* hasznára, mivel nemcsak a temetési szokásokat illetőleg bírnak a forrás jelentőségével, hanem magán- és közvonatkozásaikban a családi és társas élet eleven képét varázsolják a késő utókor elé. Hiszen a végrendeletet bár az elmulás gondolata hozta létre, de azzal a céllal, hogy az életet szolgálja! A végrendeletek művelődéstörténeti jelentősége.

[1] T. T. 1897, 762.

[2] R III. 216, 258; T. T. 1899, 524; 1900, 320.

[3] T. T. 1897, 763.

[4] R. III. 215; Jákóffy F. végr. (Balassa lt. 1627 aug. 10); Oroszi Mihály végr. (M. N. Múz. lt. Tany. 1620.).

[5] Thurzó Gy. végr. másolata. (Perényi lt. 1615 jan. 19) — R. III. 186, 191, 251; Sz. 1870, 219; 1885, 26; T. T. 1899, 520 («Mi azért ez följül megnevezett testamentomos személyek ez dolognak nagyobb bizonságára adjuk tulajdon kezünk irását pecsetinkkel erőssítvén, az nömös és böcsületes győri káptalan uraknak *mint természet szerint való földes urainknak konfirmatiójokra.*»)

[6] Amint özv. Lónyay Istvánné nyiltan ki is fejezi végrendeletében. (*Papp:* Tört. L. 1875, 1342.)

[7] Jóllehet tulajdonképen hivatalos irat volt, mégis túlnyomólag az anyanyelven írták meg.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 16 05 14 09 010 6